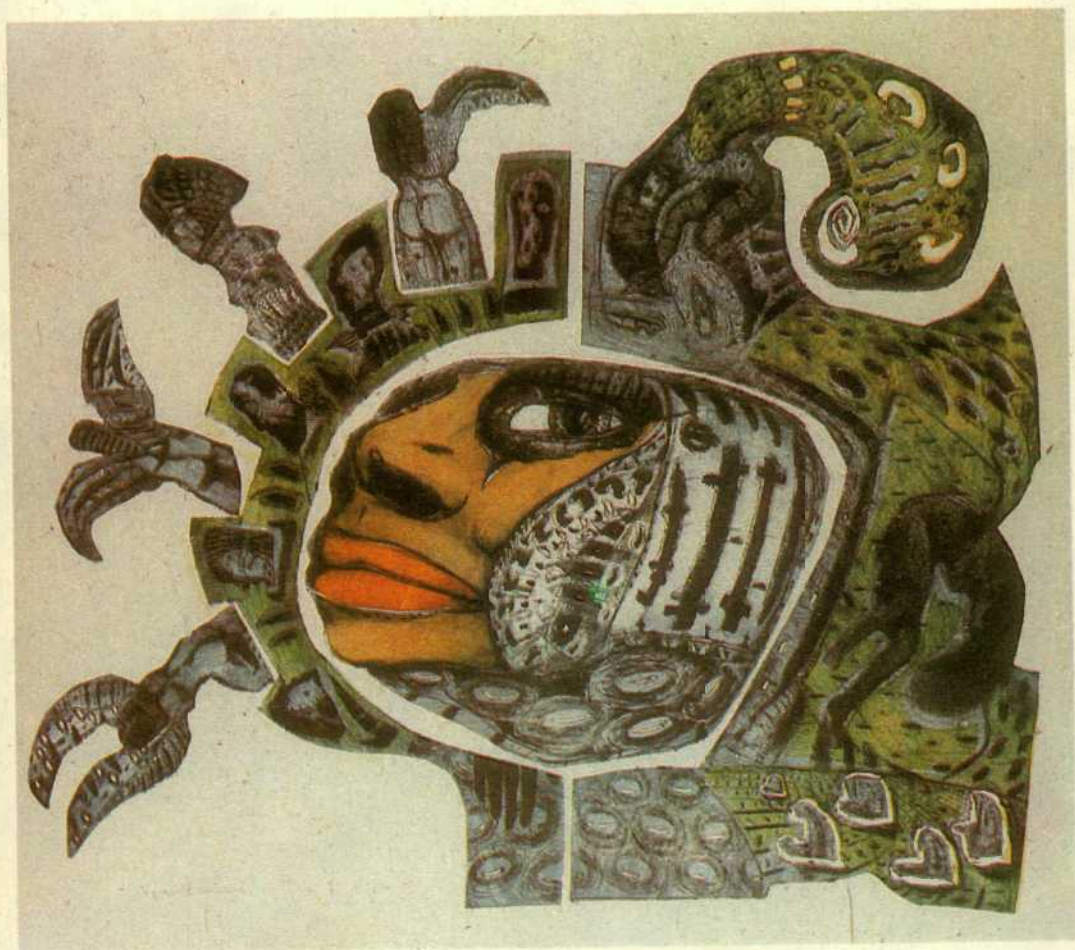

Vikerkaar

12/1991

Saksa jõulukroonis Hasenclever, Brecht, Döblin, Benn, Bergengruen, Arp jt; poliitik valib relva, H.-M. Enzensberger silitab taandumise sangareid; Euroopa identiteet & eestluse imperatiiv; Uno Mereste omandiõiguse kestmisest lapsesaamise najal; meie SISU 1991; avalik «Pealinna kiri»; Urmas Viigi kunst

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri.
Ilmub alates 1986. a juulist. 6. aastakäik.

Detsember 1991. Nr 12

Sisukord

Walter Hasenclever *Sa vaim, kes minu jätsid* 1

Bertolt Brecht *Luulet* 2

Alfred Döblin *Võilille mõrvamine* 8

Gottfried Benn *Luulet* 12

Werner Bergengruen *Härra von Ringeni reis* 15

Hans Arp *Luulet* 19

Kurt Schwitters *Luulet* 22

Paul Ernst *Metsnik ja salakütt* 24

Wilhelm Schäfer *Karjapoiss* 28

Tsellomängija 30

Harry Liivrand *Posthistoristlik Urmas Viik* 41

Gottfried Benn *Epüoog ja iüürilise mina* 44

Jussi Vähämäki *Euroopa identiteet* 49

Hans Magnus Enzensberger *Taandumise sangarid* 57

Eduard Parhomenko *Eestluse kate-
goorilisest imperatiivist* 60

Arno Raag *Saatuslikus kolmnurgas V* 64

Sergei Stadnikov *Aeg ja igavik muistses Egiptuses I* 69

Vaatenurk

Toomas Liiv *Uus dissident juurde tul-
nud!* 74

Toomas Haug *Põgusalt proosast* 75

Lumle Epner 76

Tarmo Vahter *Esimesed trükiproovid* 77

Piret Viires *Põrsas kosmiline* 79

Kaleidoskoop

Maimu Berg *Põgusaid mälestusi ühest
kadunukesest* 80

Foorum

Voldemar Pinn *Olin veidi jahmunud* 84

Uno Mereste *Omandiõiguse järjepide-
vus ja sünergeetika* 85

Lahtisi lehti

Milli Mallikas *Pealinna kiri* 88

«Vikerkaar» sisu 1991 90

Vigade parandus 96

Kujundus: Jüri Kaarma

Esikaanel: Urmas Viik. «Veski». Kuiv-
nõel. 1991.

Tagakaanel: Urmas Viik. «Õuedaamid».
Kuivnõel. 1990.

WALTER HASENCLEVER

Sa vaim, kes minu jätsid

Saksa keelest tõlkinud Marie Under

Sa vaim, kes minu jätsid, keda võidan,
Kes tuhatkordselt ootad minu tööd:
Ma viimse meele sinu alla heidan,
Sõit, aga teisel tähel. Uued teed.
Ma olen uuestsündind siia ilma.
Mu pilt vaid suurenend ja selgund nii.
Ma nägin venda, siis kui minu hinges
Suur sündis kirkastus, kui langes kest;
Kuid olen kõrgemal kui nutus, igatsuse linges:
Ma olen enam. Olen töotus! Olen igavest'!

1913

BERTOLT BRECHT

MORITAAT VÄITSA-MACKIE'ST

Saksa keelest tõlkinud Jaan Kross

«Kolme krossi ooperi» eelmäng
Laat Sohos

*Kerjused kerjavad, vargad varastavad, litsid löövad litsi, moritaadi-
laulja laulab moritaati.*

Ning haikala, sel on hambad
ning need näos on näha tal,
aga Väitsa-Mackie'l väits on,
temal väits on hõlma all.

Punased ju hail on uimed
verest, mis tal valatud!
Mackie kinnastelt ei paista,
et ta teod on alatud.

Rohelise Themse ääres
sureb rahvast üleöö!
Pole katk see, ei koleera.
Kumu käib: on Mackie töö.

Siniselgel pühapäeval
laip on kaldal liiva peal,
aga keegi Väitsa-Mackie
läheb ümber nurga seal.

Ning Schmul Meyer kadus ära,
teisi rikkaid mehi ka.
Et on Mackie'l nende raha —
seda tõestada ei saa.

*Peachum kõnnib abikaasa ja tütreaga jalutades üle lava vasakult
paremale.*

Kai alt leiti Jenny Towler,
väitsatera rinna sees,
aga kai peal Väitsa-Mackie
kõnnib nii kui õige mees.

Voorihärra Glite jäi kaotsi.
Kuhu — vist ei selgu eal.
Ning kes tahes seda teadku —
Mackie — mitte ilma peal.

Seitse last jäi tulle Sohos,
maja — nüüd on süsi ta.
Rahva seas käib Väitsa-Mackie,
kelt ei tasu küsida.

Kõik ju alles mäletavad
seda leseks tehtud last,
kes, kui ärkas, ära naerdi —
Mackie, mis sa maksid tast?

*Lõbunaiste seast kostab naer. Nende hulgast lahkub üks mees ja läheb
küirel sammul üle terve platsi.*
1928

LUULETUSI ARMASTUSEST

Saksa keelest tõlkinud Toivo Tasa

*

Oo, kuis peaksin väikest roosi kirjeldama?
Sööstevpunast, värsket ja nii saadaval?
Oo, me ei saabund teda külastama,
ent me saabudes ta ilmus ka.

Enne tema jõudmist me ei oodand teda.
Kui ta jõudis, ei me siiski uskunud.
Oo, on päral nüüd, mis igi püsind eemal.
Kas ei ole seda ikka juhtunud?

Hommik Ararati mäel

1

Vara, veel selsamal ööl, tõusin üles ma
tema voodist, nagu tuvidest mustat, ja mind purjетиib viis.
Läksin ettevaatlikult, mu kallid, saabelkoibadel, nagu
kõvas tuules liiga suure purjega luup,
surmväsinuna sibasin ringi nagu tilluke siil, jäätmetuust
ühest uhkest ööst.

2

Kui tulin taas, tuultest tulvil, magas tema veel
nagu laip linade peal, tume õhk seisis
seinade vahel, armastuse haisust
küllastunud. Panin ette havanna sigari.

*

Kui ma tulin Saint-Nazaire'i
pärale sain püksata.
Kohe kuri kära tõusis:
Mis sa kõnnid püksata?
Kostsin: enne Saint-Nazaire'i
liialt sinab taevas
ja et kaer on liiga vägev
ja liig sinav taevas.

*

Ma pole eal sind nõnda armastand, ma soeur
Kui lahkudes su juurest tolles ehapunas.
Mets neelas mu, sinav mets, ma soeur
Mille kohal läänekaares aina veikles kahvatunud tähesilmi.

Ma ei naernud mitte sugugi, ei üldse, ma soeur
Minnes mängeldes vastu tundmatule saatusele —
Kuna näod mu seljataga
Sinendava metsa õhtus juba pikkamööda kahvatusid.
Kõik oli kaunis tollel ainsal õhtul, ma soeur
Ei nagu iial hiljem ega varem —
Tõsi: minu osaks sest jäid küll vaid suured linnud
Kel õhtuti tumedas taevas on nälg.

BUCKOW' ELEGIAID

Saksa keelest tõlkinud Debora Vaarandi

Selle suve taevas

Kõrgel järve kohal lendab pommilennuk.
Sõudepaatidest vaatavad lapsed, naised, vanake. Eemalt
näivad nad nagu kuldnokapojad
nokad pärani lahti
toitu ootamas.

Üht hiliskreeka luuletajat lugedes

Päevil, mil hukkumine oli kindel —
müüridel algas juba leinaitk —
tegid troojalased korda ühe tükikese,
tükikese kolmekordsest puuvärvast, tükikese.
Ja tundsid uut julgust ning head lootust.

Nõnda siis ka troojalased...

Ah-ah-ah!
naersid Sokratese õpilased

Ah-ah-ah! naersid Sokratese õpilased
Aga üks kolmest ahist
pani teda mõtlema.

Cheopsi püramiidil on üksteist viga
piiblil loendamatu hulk
ja Newtoni füüsika
kubiseb ebausust.

Armastajapaarid võivad kinost tulles
Romeole ja Juliale
mõndagi õpetada
Ja Azdaki isa
lõi poja tihtipeale pahviks.

Peale selle tähe

Peale selle tähe, mõtlesin ma, pole mitte kui midagi
ja ta on nii laastatud.
Tema üksi on meie pelgupaik ja niisugune
see siis on.

Koomik Chaplini film

Bistroosse Saint Micheli bulvaril
tuli ühel vihmasel päeval noor maalikunstnik
jõi neli-viis rohelist napsi ja rääkis
igavlevatele piljardimängijatele vapustavast kohtamisest
oma kunagise kallimaga, sulni olevusega
kes nüüd on jõuka lihuniku naine.
«Mu härrad,» hüüdis ta vannutades, «andke ruttu kriiti,

mida kasutate oma kiide jaoks!» Ja põrandal põlvitades
katsus ta väriseva käega joonistada naise, oma möödunud
päevade kallima portreed, joonistatut meeleheites
maha pühkides, uuesti alustades, jälle
takerdudes, muid jooni lisades
ja pomisedes: «Veel eile ma ju tundsin teda.»
Kirudes komistasid külalised ta otsa, vihane peremees
haaras tal kraest ja viskas ta välja, ent pead raputades
püüdis ta kõnniteel kriidiga ikka veel
tabada kustuvaid näojooni.

Suvepuhkus Buckow's

Berlin enne I maailmasõda: Friedenstrasse rdt. jaam

ALFRED DÖBLIN

VÕILILLE MÕRVAMINE

Saksa keelest tõlkinud Mati Sirkel

Musta riietunud härra oli algul oma samme lugenud, üks, kaks, kolm, kuni sajani ja tagasi, minnes ülesmäge mööda laia kuuse-
teed St. Ottilieni poole, ja igal liigutusel kõvasti puusi hõõritanud, paremale ja vasakule, nii et mõnikord ta tuikuski; siis unustas ta luge-
mise.

Peenike jalutuskepp paremas käes lendles teeserval kasvavate rohukõrte ja lillede kohal ning lustis õitega. Härra ikka rahu-
meeli ja tähelepanematult edasi minnes jäi kepp kassinasse umbrohtu
kinni. Tõsine härra ei seisatanud, tõmbas edasi longeldes vaid kergelt
käepidemest, vaatas siis käest kinni hoituna haavunult ringi,
kiskus algul asjata, siis edukalt mõlema kämbla abil kepi
lahti ning taandus hingetult, kepile ja rohule kaht kärmet pilku heites,
nii et kuldkett mustal vestil hüppas.

Endast väljas paksuke seisis hetke paigal. Kõvakübar istus kuklas.
Ta põrnitses läbikasvanud lilli, et siis keppi üles tõstes neile kallale
tormata ja näost veripunasena tummi taimi raiuda. Hoobid vuhi-
sesid paremale ja vasakule. Teel lendasid varred ja lehed.

Kõvasti puhkides, sätendavi silmi läks härra edasi. Puud sammusid
nobedalt temast mööda; härra ei teinud millestki välja. Tal oli
püstine nina ja lame habemetu nägu, sulni suukesega elatanud
lapsenägu. Kui tee pööras järsu käänakuga ülespoole, tuli tähelepanelik
olla. Sammu tasandades ja ninalt ärritusega highi pühkides tundis
ta käega, et ta nägu oli täiesti moondunud, et ta rind ägedalt lõõtsu-
tas. Ta kokkus mõtte juures, et keegi võiks teda näha, näiteks
keegi ta ärisõpradest või mõni daam. Ta silitas nägu ja veendus
vargse käeliigutusega, et nägu oli sile.

Ta sammus rahulikult. Miks ta hingeldas? Ta naeratas häbelikult.
Lillede ette oli ta karanud ja neid jalutuskepiga nottinud, jah, nii
ägedate, kuid hästisihitud hoopidega löönud, millega ta oli harjunud
oma õpipoistele kõrvakiile andma, kui need ei püüdnud kon-
toris küllalt osavalt kärbseid ega näidanud neid talle suuruse
järgi sorteerituna ette.

Sagedasti raputas tõsine mees pead selle imeliku asjaloo pä-
rast. «Linnas läheb närviliseks. Linn teeb mind närviliseks,» õõtsu-
tas ta mõtlikult puusi, võttis inglise kõvakübara ja lehvitas kuu-
seõhku oma juuksetukale.

Vähekease aja pärast luges ta jälle samme, üks, kaks, kolm. Jalg

astus jala ette, käsivarred kõlkusid õlgade küljes. Järsku nägi härra Michael Fischer, kui ta tühi pilk libises üle teeserva, kuidas üks jässakas kuju, tema ise, rohult tagasi astus, lillede kallale tormas ja siuh ühel võilillil pea maha löi. Käegakatsutavalt sündis tema ees, mis oli varem juhtunud pimedal teel. See lill seal sarnanes teistega nagu kaks tilka vett. See üks meelitas ta pilku, ta kätt, ta keppi. Ta käsivars kerkis, kepp vihises, siuh, lendas pea otsast.

Rinna ajas ette härra Michael Fischer, parem käsi klammerdus kepi ümber. Ta heitis pilgu oma kuuele ja kinnitas posituuri. Küll ta neist isepäistest mõtetest juba jagu saab: enesevalitsus. Sellele kuulekuse puudujäägile paneb tema, ülemus, energiliselt piiri. Selle rahvaga tuleb suhelda kindlalt: «Millega võin kasulik olla? Minu firmas pole säärane käitumine kombeks. Majateener, visake see tüüp välja.» Seejuures vehkis ta seisma jäädes kepiga õhus. Härra Fischerile oli tulnud näole jahe, halvaks panev ilme; nüüd tahtis ta õige vaadata. Ta üleolek läks isegi nii kaugele, et üleval laial sõiduteel ta pilkas oma argust. Mis naljakas see oleks, kui järgmisel hommikul oleks kõigil Freiburgi kuulutustulpadel punane plakat: «Teel Immenthalist St. Ottilieni kella 7 ja 9 vahel õhtul mõrvatud täiskasvanud võilill. Mõrvas kahtlustatakse» jne. Nii pilkas lõtv härra mustas ja tundis rõõmu jahedast õhtuilmast. Seal allpool leiavad lapsetüdrukud, paarikesed, mille on pannud toime tema käsi. Küll tekib kisa ja õudusega kojujooksmist. Tema peale mõtlevad kriminaalametnikud, mõrtsuka peale, kes naerab kavalalt pihku. Härra Michael judises metsikult omaenda hulljulguse pärast, ta poleks ennast kunagi nii hukkaläinuks pidanud. Seal all aga lebas kogu linnale nähtavalt tema karme energia tõendus.

Taskurätiku surus ta ninale. Pea pidi kaduma, vars saama kinni kaetud, puruks trambitud, mulda aetud. Mets lehkas lillelaibast. Lehk käis härra Michaeliga kaasas, läks ikka vängemaks. Teine lill pidi saama sellele kohale istutatud, hästilõhnav, nelgiaed. See korjus keset metsa pidi kaduma. Kaduma.

Hetkel, kui härra Fischer tahtis seisma jääda, käis tal peast läbi, et oli ju naeruväärne ümber pöörduda, enam kui naeruväärne. Mis läks see võilill temale korda? Kibe raev kohatas temas mõtte juures, et teda oleks peaaegu ninapidi veetud. Ta polnud end kokku võtnud ja hammustas nimetissõrme: «Vaata ette, sina, ütlen ma sulle, vaata ette, neetud kaabakas.» Ühtaegu viskus talle tagantpoolt peale hiigelsuur hirm.

Sünge paksuke vaatas pelglikult ringi, pistis käe püksitasku, tõmbas välja väikese taskunoa, tegi selle lahti ja torkas ühte puusse.

Mõlema käega kaisutas ta tüve ja hõõrus põski vastu koort. Ta sõrmed kiplesid õhus, nagu vooliksid nad midagi. «Canossasse me küll ei lähe.» Pingutusega laupa kortsutades uuris surnukahvatu härra lõhesid puus, tõmbas selja küüru, nagu pidanuks miski tagantpoolt temast üle hüppama. Ta kuulis aina uuesti klirisemas te-

legraafisideta enda ja selle paiga vahel, ehkki ta tahtis jalgadega telegraafitraate segi ajada ja kinni litsuda. Ta püüdis enda eest varjata, et ta viha oli juba halvatud, et temas tuksatas asine iharus, iharus järele anda. Pärilise aju tagamaadel ihatses ta lille ja mõrvapaiga järele. Härra Michael nõksutas proovivalt põlvi, nuuskis õhku, kuulatas igasse külge, sosistas arglikult: «Vaid mulla alla tahan ma ajada seda pead, muud ei midagi. Siis on kõik hästi. Kähku, palun, palun.» Ta sulges õnnetult silmad, pöördus nagu kogemata kandadel ringi. Siis lonkis ta, nagu poleks midagi juhtunud, otsejoones allamäge, ükskõiksel jalutajasammul, lastes vaikset vilet, millesse ta pani muretu tooni, ja vabanenult hinge tõmmates silitas puutüvesid tee ääres.

Kus oli see koht? Ta pidi selle leidma. Võiks ta ainult lille hüüda. Aga mis ta nimi siis oli? Ta ei teadnud sedagi, mis oli lille nimi. Ellen? Vahest oli ta nimi Ellen, kindlasti Ellen. Ta sosistas rohu sisse, kummardus, et lille käega müksata. «Kas Ellen on siin? Kus Ellen on? Noh, teie seal. Ta on peast haavatud, natuke peast allpool. Vahest te ei tea seda veel. Ma tahan teda aidata; ma olen arst, samaariamaamees. Noh, kus ta on? Te võite mind rahulikult usaldada, võtke teadmiseks.»

Aga kuidas pidi ta ära tundma, kelle oli katki murdnud? Vahest puudutas ta teda just käega, vahest õhkas ta otse tema kõrval hinge välja. Seda mitte.

Ta mõirgas: «Andke ta välja. Ärge tehke mind õnnetuks, koera-pojad. Ma olen samaariamaamees. Kas ta ei mõista saksa keelt või?»

Ta heitis pikali maha, otsis, tuhnis lõpuks pimesi rohus, kägardas ja katkus lille, suu pärani ja silmad veiklevalt jõllis. Ta nüritses kaua enda ette.

«Välja anda. Tuleb esitada tingimused. Preliminaariumid. Arstil on õigus haigele. Seadused tuleb maksma panna.»

Sügavmustad puud seisid hallis õhus tee ääres ja igal pool. Aeg oli ka liiga hiline; pea kindlasti juba ära kuivanud.

Temas äratas õudust lõplik surmamõte ja raputas teda õlust. Must ümar kuju tõusis rohust püsti ja taarus teeservas allamäge.

Ta oli surnud.

Tema käe läbi.

Ta ohkas ja hõõrus endal mõtlikult laupa.

Nad tulevad talle kallale, igast küljest. Tulgu aga, talle ei läinud enam miski korda. Talle oli kõik ükspuha. Nad lööksid tal pea otsast, kisuksid kõrvad küljest, paneksid käed hõõgivatele sütele. Ta ei saanud enam midagi teha. Ta teadis, et see teeks neile kõigile nalja, aga tema ei tooks piuksugi kuuldavale, et neile alatuile timukasulastele lõbu valmistada. Neil polnud mingit õigust teda karistada; nad olid ise hukas. Jah, ta oli lille tapnud, ja see polnud üldse nende asi, ja see oli tema hüva õigus, millest ta hoiab kinni nende kõigi kiuste. Tal oli õigus lilledel päid maha lüüa, ja ta ei tundnud endal mingit kohustust tuhande miili ulatuses põhja, lõunasse,

läände, itta, irvitagu nad pealegi selle üle. Ja kui nad nõnda edasi naeravad, kargab ta neile kõrri.

Siis istus ta täitsa totralt oma magamistoas, ütles valjusti enda ette: «Siin ma istun, siin ma istun,» ja vaatas meeletult toas ringi. Ta sammus edasi-tagasi, võttis riided seljast ja peitis need riidekapi nurka. Ta tõmbas selga teise musta ülikonna ja luges sohval päevalehte. Ta kägardas selle lugedes kokku; midagi oli sündinud. Ja täielikult tajus ta seda järgmisel päeval puldi taga istudes. Ta oli kivistunud, ei saanud kiruda, ja temaga käis kaasas kummaline vaikus.

Ta kahetses, kahetses oma salapärast süüd. Ta pidas võilillele kõlvatul kombel jumalateenistusi, ja rahulik kaupmees väitis nüüd, et igal inimesel on omaenda religioon; tuleb leida isiklik suhtumine väljaütlematusse jumalasse. Olevat asju, mida igaüks ei mõista. Tema ahvinäo tõsidusse oli ilmunud kannatav joon; ta täidluski oli alanenud, ta silmad olid aukus. Otsekui südametunnistus ilmutas lill end tema toiminguks, rangelt kõige suuremast kuni pisima ja argiseimani.

Lill kuulus tema juurde, ta elumugavuste juurde. Ta mõtles imestusega ajale, mil oli elanud ilma lilleta. Nüüd käis ta tihti trotslikul ilmel St. Ottilieni metsas jalutamas. Ja ühel päikeselisel õhtul ümberkukkunud puutüvel puhates tuli talle välkmõte: siin, selles paigas, kus ta nüüd istus, oli seisnud ta võilill Ellen. Siin pidi see olnud olema. Kurvameelsus ja hirmunud hardus haarasid paksu härrat. Kuidas kõik oli muutunud! Sellest õhtust kuni tänaseni. Süüvinult laskis ta sõbralikel, kergelt süngenend silmadel rohust üle käia, üle Elleni õdede, vahest tütarde. Pika mõtiskelu peale tõmbles ta sile nagu kabajantsiku kombel. Oo, peaks ta kallid lill nüüd tütre saama. Kui ta kaevaks välja ühe võilille, kadunukese tütre, paneks ta kodus kasvama, hoiaks teda ja hoolitseks tema eest, siis oleks vanal Ellenil noor võistlejanna. Jah, kui ta õieti järele mõtles, võis ta vana Elleni surma üleüldse tasuda. Sest ta päästis sellel lillel elu ja kompenseeris ema surma. See tütar oleks siin ju väga tõenäoliselt hukka saanud. Oo, kuidas see Ellenit vihastaks, jätaks ta täiesti kuivale. Seaduseteadlikule kaupmehele tuli meelde paragrahv süü kompenseerimisest. Ta kaevaks ühe lähedalejääva taimekese taskunoaga välja, kandis selle hoolega palja pihu sees koju ja istutas kullast kiiskavasse portselanpotti, mille asetas magamistuppa mosaiiklauakesele.

Iga päev kastis õnnelik härra taime kurja hardusega ja ohverdas surnule, Ellenile. Seaduslikult, vajaduse korral politseimeetmete abil, oli Ellen sunnitud taanduma, ei saanud enam toidukaussi, toitu, raha. Tihti uskus ta sohval lamades kuulvat tema niuksumist, ta venitatud oigamist. Härra Michaeli eneseteadvus kasvas aimamatul moel. Mõnikord käisid tal koguni suurushullustuse tuurid peal. Iial polnud ta elu kulgenud nii lõbusalt.

Kui ta oli ühel õhtul mõnuses tajus oma kontorist korterisse lonkinud, teatas ta majapidajanna kohe uksele rahumeeli, et lauake

oli koristamisel ümber kukkunud, pott puruks läinud. Ta olevat lasknud lille, tavalise sõnniku, koos kõigi kildudega prügiämbrisse visata. Kaine, kergelt põlglik toon, millega see persoon õnnetusest teatas, laskis aru saada, et ta tundis sündmuse vastu elavat sümpaatiat.

Ümarjas härra Michael virutas ukse lukku, lõi lühikesi käsi kokku, piiksus kõvasti õnnest ja tõstis üllatunud naisterahva puusipidi õhku, nii kõrgele, kui ta jõud ja naisterahva pikkus lubasid. Siis suuskles ta koridorist magamistuppa, sätendavi silmi, ülimas erutuses; valjult nohises ta ja trampisid ta jalad; ta huuled värisesid.

Keegi ei võinud tema kohta midagi halba öelda; oma salajasi- mais mõtteis polnud ta selle lille surma soovinud, polnud pakkunud selleks mitte mõtte näpuotsagi. Vana Ellen, ämmamamma, võis nüüd kiruda ja öelda, mida tahes. Tal polnud temaga mingit asja. Nad olid nüüdsest võõrad. Nüüd oli ta kogu võilillesuguvõsast lahti saanud. Õigus ja õnn seisid tema poolel. Selles polnud küsimustki. Ta oli metsa üle kavaldanud.

Kohesamas tahtis ta minna St. Ottilieni, üles sellesse lillakasse lollakasse metsa. Mõttes viibutas ta juba oma musta keppi. Lilled, konnakullesed, kärnkonnadki pidid ta kätt tunda saama. Ta võis mõr- vata, palju vaid tahtis. Ta vilistas kõigi võilillede peale.

Kahjurõõmust ja naerust püherdas paks, korrektselt riides kaupmees härra Michael Fischer oma sohval.

Siis kargas ta püsti, surus kaabu pähe ja tormas jahmunud majapida- jannast mööda majast tänavale.

Valjusti naeris ta ja pruuskas. Ja nii kadus ta mäestikumetsa pi- medusse.

GOTTFRIED BENN

Kuurordikontsert

Saksa keelest tõlkinud Ivar Grünthal

Üle vigaste ja lihtsurelike,
päevavarjude, sülekoerte, boade,
üle sügismere ja Griegi laulu:
Kas Iris tuleb?

Tal on külm. Ka väiksel hallil kepil ta peos on külm.
Ta piseneb ja sügavamale pihku siseneks.
Sa, kelle rästi kelluklilled põimund,

Gottfried Benn 18aastase üliõpilasena

hammastest ja juukselaugust valge rist
nii magus, kui sa naerad, on su pruunis.
Sa järsk ja valge maa! Oo marmorvalgus!
Sa pulbitsed mu veres. Sa hele laht!

Suur abaluusid valdav väsimus!
Mis õrnus põlvi katvas seelikus!
Sa roosa tolm! Sa kallas kiilidegal!
Sa, kes sa vaagna pinnalt üles tõusmas!
Võõl kannikesed. Rinnad tulvil õisi.

Oo sügis, kojutulek üle selle mere!
Koost aiad vajuvad. Rand hall ja võimetu.
Ei ühtki paati ega purje.
Kes võtab talvel pääle mind?
Paljudest kaugustest mis kokku puhutud
siin selle kaldani nii paljud tähed
uesti sündind: — Iris läheb.

Ebaõndsate väljad

Saksa keelest tõlkinud Ilmar Laaban

Ei enam, surnud rohelus
ja tummad karjad saartel, teid mul
meel salli — laheks tahan, kus
ankrus ilusaid aluseid mul.

Et elavana kallast ta
mul tallaks, lämmet kutsun kanda;
nuriseb läte, karasta
ihk kõrisid tal — ihk tal anda.

Ja võõrast verd kõik hageb nii,
et uppununa ajumisse
kõik suubuks — pole midagi,
mil jääda soov on enda sisse.

1910

WERNER BERGENGRUEN

HÄRRA VON RINGENI REIS

Saksa keelest tõlkinud Ursula Põks

Ernst Johann Biron, keisrinna Anna soosik ja Vene tsaaririigi ajutine asevalitseja, hoolimatu ja karmi tahtega mees, valiti pärast Kuramaa hertsogisugukonna hääbumist Kuramaa hertsogiks; tema taga seisis Vene täägid ja suurtükid. Ta ei resideerinud oma eelkäijate kombel Miitavis, vaid jäi Peterburi õukonda. Salakuulajate võrk kattis hertsogkonda; kes sattus Bironi-vaenuliku meelsuse või koguni Bironi-vastaste ütluste pärast kahtluse alla, sellega võis juhtuda, et ta keset ööd üles aeti ja ilma ülekuulamise või kohtuotsuseta Siberisse või Vene riigi kaugematesse kubermangudesse küüditati.

See oli intriigide, omavoli ja saladuste aeg. Kogenud vägivallavõimu iseärasused on ju teada. Aparaat ja askeldused kasvavad asjaajamiseks ametisse seatutel üle pea; eksitus, vigaselt kirjutatud nimi, mõne ülemuse pahuralt pomisetud märkus, millest ainult poolikult aru saadud, kuid mida hirmunud alluv ettevaatuse mõttes käsuna võtab, võib iga eraelu lahti kangutada, segadusse paisata, murda. Kes Alde ni mõisahärra von Ringeni kummalisele saatusele mõtleb, pidagu eelöeldut silmas.

Noor, alles vallaline Heinrich von Ringen elas oma samuti vallalise õega vanematekodus ja majandas väikest mõisat haiglase isa asemel. Perekonna tagasihoidlikke võimalusi arvestades ei olnud see kerge. Põllumajanduslik tegevus hõivas noormehe täiesti. Avaliku elu asjad teda ei huvitanud. Ta elas korrapäraselt ja vaikselt. Puhkust pakkus talle jahikäimine, suhtlemine kodustega, vahetevahel läbikäimine naabritega. Ühe kuumade suvepäeva õhtul pärast pimeduse saabumist jalutas ta mõisa härrastemajast maanteele viival pappialleel, et nautida jahedust. Siis nägi ta nelja meest, kes tema poole astusid ja kes talle tundmatud paistsid olevat. Ta jäi seisma ja päris neilt saksa, ja kui ta vastust ei saanud, siis läti keeles, mis on nende soov. Mehed vaikisid ja härra Ringenil hakkas kõhe. Tal polnud relva kaasas, isegi mitte keppi ja ühe hetkega oli ta meeste haardes ning maha paisatud. Karedad kämblad haarasid tal kõrist ega lasknud tal karjuda. Ta seoti kinni, tropp topiti suhu ning viidi siis maanteele, kus seisis kinnine kahehobusetõld, selle kõrval mõned ratsanikud ja vahetushobused. Mehed, kes olid härra Ringenile kallale tulnud, vahetasid ratsameestega mõned sõnad keeles, millest ta aru ei saanud ja mis talle tundus olevat vene keel. Siis avati tõlla uks ja vang lükati sisse. Uks sulgus ja sõiduk koos saatjaskonnaga hakkas liikuma.

Kõik oli käinud nii kiiresti, et noor mees ei saanudki veel selgesti

aru, mis temaga juhtus. Alles nüüd, lamades pilkases pimeduses tõlla põrandale muide üsna paksult laotatud õlgedel — istet tõllas ei olnud — hakkas ta end koguma ja mõttes oma olukorda kaaluma.

Talle meenus, mis asendis tõld maanteel oli seisnud: sellest järeldas ta, et sõit peaks minema itta, niisiis Liivimaa suunas, see aga tähendas: Venemaa piiri poole. Kes aga olid mehed, kes talle kallale olid tunginud ja teda minema küüditasid? «Oleksin pidanud õigel ajal appi hüüdma, kohe esimesel silmapilgul!» mõtles ta. «Alati otsustan ma liiga aeglaselt.»

Asjata küsis ta endalt, kas tal ehk on mõni võimas vaenlane. Kas seisis ta kellelgi tee peal ees, kas on ta kedagi teadmatult solvanud? Oma väikeses tuttavate ringis ei teadnud ta kedagi, kes oleks temasse pahatahtlikult suhtunud.

Nii ei saanud ta siis uskuda muud, kui et on juhtunud eksitus või et ta on sattunud röövlite kätte. Selle mõtte juures ta pisut rahunes, öeldes endale: «Mis peaks mind ähvardama? Miks peaksid mu saatjad või keegi teine siin maailmas minu elu ihkama, ühe tähtsusetu maa-aadliku elu? Kui on juhtunud arusaamatus, siis peab see lahene-ma. Kui on tegemist röövlitega, siis nõuavad nad lunaraha. Isa peab võlgu tegema, võib-olla tuleb tükk metsa maha võtta. See oleks muidugi halb, kuid sellest saaks üle.» Oma pikatoimelisel kombel hakkas ta arvutama, seejuures läksid mõtted segi, ja et ta varasest hommikust peale oli tegevuses olnud, jäi ta ühtlaselt edasiliikuva tõlla kiikumise saatel magama.

Kui ta ärkas, seisis sõiduk. Uks avati, vang tõmmati välja ja vabastati köidikuist ning tropist. Samal ajal aga näitas talle üks meestest püstolit ja andis mitmesuguste märkide abil mõista, mis saatus teda põgenemiskatse puhul ootab. Härra von Ringen vaatas ringi ja tundis kuupaistel ära väikese, Aldeni mõisast umbes kahe miili kaugusel asuva väikese metsalagendiku, mis oli talle jahilkäikudest tuttav ja kus ta nägi rohtu söövaid hobuseid. Enese ümber pani ta tähele umbes kaheksat relvastatud meest, kellest mõnel näis seljas olevat Vene ratsaniku munder. Nad istusid sõõris maha, käkisid tal märkide abil nende eeskuju järgida ja hakkasid õhtulist võtma, unustamata oma külma liha, leiva ja viina tagavaradest vangigi rikkalikult kostitamast. Olgu et ükski meestest ei osanud saksa või läti keelt, olgu et kõrgem käsk nende suu oli sulgenud: nad ei andnud härra Ringeni paljudele pöördumistele ega pärimistele mitte mingitki vastust ja tal ei õnnestunud teada saada, kes olid tema röövi-jad ja mis plaanid neil temaga olid.

Ka ei muutunud olukord järgmistel päevadel, kui reis täpselt senisel viisil edasi kestis, ainukese vahega, et vang jäeti vabaks köidikuist ja tropist. See-eest aga olid tõlla aknad tihedalt kinni kaetud ja uks lukus. Ainult kui salk puhkuseks peatus, mis juhtus alati kõrvalistes ja üksildastes paikades, tohtis härra von Ringen oma vangikongist lahkuda. Saatjad ei käitunud temaga halvasti ja toitsid teda rikkalikult,

kuid iialgi ei läinud tal korda saada vastuseid oma küsimustele. Ometi märkas ta, et sõidusuund oli endiselt itta ja seetõttu võis ta kindel olla, et jõgi, mille nad teisel päeval olid parvega ületanud, oli Daugava.

Peaaegu iga tund ootas vang, et juhtub midagi, mis tema olukorda selgust toob või seikluse vähemalt uude järku viib. Kuid päevad möödusid ja mitte midagi ei juhtunud: sõideti, puhati ja sõideti jälle. Päevadest said nädalad, kuid muudatust ei tulnud. Päevad hakkasid lühemaks ja ööd külmemaks minema ja härra von Ringenile anti lambanahast kasukas ja mõned hobusetekid. Ei puhatud enam lahtise taeva all, vaid mõisates või üksildastes taludes. Härra von Ringeni mis tahes katset suhelda nende elanikega aga takistasid tema valvurid.

Ja üsna pikkamööda hakkas vangi kärsitus vaibuma. Ammugi juba oli ta tähele pannud, et tema ihu ja elu ei olnud otseses ohus, ja nagu inimene suudab harjuda peaaegu kõigega, nii harjus ka härra von Ringen tõllaeluga. Ta oli veendunud, et ükskord mingisugune lahendus saabub, ja kuna ta mingit võimalust ei näinud midagi ette võtta, mis selle lahenduse saabumist võiks kiirendada, siis püsis ta kannatlik, sest ei olnud üldse tema komme anda oma peas ruumi asjatuile mõtteile või koguni fantaasiakujutlustele.

Mehi, kes teda saatsid, vahetati mitu korda teiste vastu, kes aga vaikimise ja valvsuse poolest oma eelkäijatele sugugi alla ei jäänud. Kinnisest tõllast oli saanud kinnine saan: sõit läks üle ääretute lumeväljade, peatusi tehti sagedamini kui suvel.

Kui algul oli härra von Ringen veel päikese ja tähtkujude seisu järgi osanud otsustada sõidusuunda, siis ajapikku ta loobus sellest, kui oli märganud, et esialgu sõideti küll ida poole, siis aga vaheldumisi ka kõigi teiste ilmakaarte suunas.

Lumi sulas, veed vahutasid, kevadtormid tuiskasid üle avara tasan-diku; kõige halvem teede lagunemise aeg veedeti mingis üksildases kõrtsis. Siis vahetati saan jälle tõlla vastu ja lõputu sõit algas taas. Rändlinnud jõudsid tagasi, päike paistis, tuli suvi, saabusid sügis, talv, kevad ja jälle suvi. Härra von Ringen aga oli ammugi juba igasuguse lootuse kaotanud, et reis kunagi jõuab sihtkohta ja tema saab tagasi vabaduse. Kaks aastat sõitis ta kinnises sõidukis, kaks aastat puhkas ta võõraste lõkete ääres, kaks aastat ei rääkinud keegi temaga sõnagi ja tema ei rääkinud kellegagi ühtki sõna. Nii oli siis tema lihtne hing leppinud asjade käiguga; ta oli tuimalt alla andnud ja arvas, et niisugune on Jumala tahtmine ja et nõndaviisi rännata ongi tema saatus.

Siis aga juhtus ühel ööl, et ta ärkas ja vanker seisis. Kuid ümber-ringi oli hauavaikus ja kedagi ei tulnud nagu tavaliselt, et avada uks ja teda välja lasta. Härra von Ringen ootas kannatlikult tund tunni järel, kuid ta ei kuulnud mitte midagi. Siis haaras ta tõllaukse pide-mest, uks oli lukustamata ja andis järele. Härra von Ringen astus vank-rist välja ja nägi hommikupäikeses Aldeni mõisa härrastemaja ja parki enese ees. Ta raputas end, justkui tahaks unenägu eemale peletada, ta

tõmbas peoga üle silmade, aga pilt püsis. Ta vaatas selja taha, tõld seisis üksinda ja polnud näha ei hobuseid ega saatjaid.

Nüüd valdas teda just nagu ärkamine, pikkamisi läks ta läbi pargi, kus ta poisikesena nii sageli oli mänginud, oma isamaja poole. Ta astus söögituppa, kus tema vanemad ja õde hommikulauas istusid, ja jäi vaikides ukse juurde seisma. Esialgu silmitsesid nad teda üllatunult, nad ei tundnud teda ära kehvade karedate riiete, tema pikkade sagris ja hoolitsemata juuste ja habeme pärast; siis karjatas ema: «Heinrich!», jooksis tema juurde ja haaras poja nuttes oma käte vahele. Kõik kolm suudlesid ja kallistasid teda, nutsid, naersid ja pärisid. Tema aga jäi pelglikuks ja eemalolevaks, just nagu oleks ta inimene, keda võõrad eksikombel omaks peavad ja talle oma usaldust kingivad, ilma et ta seoseid mõista ja eksitust nii kiiresti selgitada suudaks.

Pikkamööda leidis ta tee omaste ringi, ja kuigi ta just palju ei rääkinud, näitas ta ometigi pisut rõõmu. Nad hoolitsesid tema eest ja kosutasid teda, kuidas vähegi oskasid, ja mõne nädala pärast tegeles ta jälle oma endiste toimetustega, justkui poleks midagi juhtunud. Ent ta jäi sõnaahtraks ja tõsiseks, ei puutunud meelsasti kokku naabritega, kes tema naasmiskuulduste peale hulganisti külla tulid, ja säilitas võõra ning eemaloleva näoilme.

Noormehe isa, kes oli kunagi ülikoolis õppinud ja igasugust kirjartarkust tundis, koostas pika kaebekirja ja saatis selle oma pitseri ning poja kinnitava allkirjaga varustatult rüütelkonna kaudu hertsoglikule valitsusele. Mõnda aega pärast härra von Ringeni tagasitulekut ärkas ühel ööl äkki unest üles tema ristilaps, väike tallipoiss Indrik, ja nägi tallis mingit kogu liikumas. Ta tundis ära noorhärna, kellel oli käes latern, kargas üles ja küsis, mida härra käsib teha. Too aga lõi vaikides käega, võttis ise kaks hobust tallist, ja sel ajal kui poiss juba edasi magas, rakendas ta hobused suure kinnise tõlla ette, millega ta tagasi oli tulnud, ning sõitis pikkamisi öösse. Ja kui palju teda järgmisel päeval ja edaspidi ka ei otsitud, pole teda ometi enam keegi näha saanud.

Kaebekiri oli aga vahepeal jõudnud hertsogi õukonda, kus see vedeles mõnda aega igasugu kantseleides ja siis edasi Vene valitsusse rändas, kus paberit esialgu sama saatus tabas. Siis jõudis kaebus ringiga hertsogliku õukonna ja Kuramaa rüütelkonna kaudu jälle Aldenisse tagasi koos kaaskirjaga, mis teatas, et süüdlastele määratakse kõige rangem karistus, kui kaebuse esitaja suudab üles anda need, kes tema poja röövisid.

Selle aja peale aga, kui teade Aldenisse jõudis, oli härra von Ringen ammugi juba teadmata kadunud.

HANS ARP

Saksa keelest tõlkinud Ilmar Laaban

Linnupetlem

1

Oh Isver põhjatu on tühjus.
Oh Emver ei sääli lauda-tooli.
Noast-kahvlist rist peos teete drilli
kuid ega tühjus sellest hooli.

Oh Isver laud on vesivedel.
Oh Emver niipea kui käib lõgin
kah-vorstiga koos päris-vorsti
leektaigna sees ma kohe õgin.

3

Lumi- ning Rahevalgeke
taas ja taas langetõve auku
langeb kui langeks raielank
ja iga kord teeb valjut pauku.

Langedes käona kukub ta,
ümber tal tulukesi vilgub.
Huikab vaid automaat kui kakk.
Silm surmakakil vaevalt pilgub.

Kurameerit külaline

6

Päikses, peas pärjaks vurr ja pard,
paljujäsemeline konn
sümmeetriliselt turnib — kes?
Oleme olete nad on.

On käsipuutul ootjaks all
esimest korda keldriauk.
Teist korda juhtub teinekord,
saateks me «pluss!» - ja «miinus!»-hauk.

Jalutus-aasta möödub nii,
kuu kooritud ning vesine.
Varistab haamri tühjalt vars
ja pudel ilmub esile.

Sisse ja välja, sisse jälle
siis magame, keel väljas suust,
mis kirjukoerahääli täis
justkui kivi all pilvejuust.

7

Ta sarjab viljast munad välja
vilja- ning munasarjaga.
Munaseelikut viljasari
õnnistab lastekarjaga.

Numbrisarjast ta sarjab kuued
ja püksid ja kõik ajaloo.
Lapsel on laps, ning laps on seegi —
ilma kooreta pikolo.

Tal niidid tõmmatakse küljest,
justkui kaun kukub lahku ta,
paremast minast leitakse ent
jälle üks laps koos lapsega.

Ja veele vesikepp teeb keppi,
munasarjaga sarjates
last karjatab ta, karjatab siis:
«Pooltki last enam pole sees!»

Keelega saelaud 3

käsi tal pudened on käest
nüüd jalast rabeneb ka jalg tal
ja taskus kerra keritud
on jutuvada lõpp ja alg tal

nii vägivald ja -kihelkond
ta lind- ja tõukpriiks välgutavad
et keegi pole keskit näind
lauas paljamat tsälgutavat

et must tinapaberis pull
ei triptühtorkaks süntakskünnis
kui kuupalk aampalk patupalk
kui jampsi-jaagup jampsitünnis

Nurrupiim 1

Nukkudel lõbumajas võetud
on õdus haudumisepoos.
Dresseeritud täi poovad üles
rahvasuu ja Caruso koos.

Galapeeterdab tühiruumis
tontkeigar, ööpott trooniks all.
Salvarsanluige kiirul tantsib
ja pillub seenevälke pall.

Kõik luuletused kogust «Püramiidseelik» (*Der Pyramidenrock*, 1924).

KURT SCHWITTERS

Saksa keelest tõlkinud Ilmar Laaban

Denatureeritud luule

Miks krussitad oma juuust sa,
Oma juuksekarvakeiisi,
Üks kaks kolm, jah keiisi,
Kui teist Sina armastad?
Ei mia miskist armust tia,
Üks kaks kolm, jah armust tia,
Ei mia kestki teisest tia,
Üks kaks kolm, jah tia.
Mind kurat ise võõtku,
Üks kaks kolm, jah võõtku,
Kui teist mia armastan.
Kõeb südames ja ajus
Murede lee,
Siis otsa ette vajub
Kui kübar see.
Küll põsed niisked, ligi
Kiirt lohutavat tean,
Kui oleksid saand sigi.
Mees koju kobis pea.
Ta toimekalt loob omad,
Üks kaks kolm, jah omad;
Ei pilkajad miskit saa,
Maad mööda nõre ka,
Üks pisku aga saab kõik.
Ja kõrvetagu vaimugi
Lonksu järel lonks,
Ei armust miul aimugi,
Üks kaks kolm, jah h-aarmust
Mis kui kooreponks.
Üks kaks kolm, jah ponks.
Miks oma juuksekaarva
Sa krussitad, jah kaarva
Nigu kübarat.

5000

caesar buonarroti

Max Ernst. The Punching Ball on l'immortalité de Buonarroti. 1920

PAUL ERNST

METSNIK JA SALAKÜTT

Saksa keelest tõlkinud Rita Tasa

Väikeses Harzi asulas elasid peamiselt kaevurid, kes töötasid kas riiklikes mangaanikaevandustes või siis isiklike lepingute alusel Eisensteini lahtistes karjäärides, varingaukudes. Niisugune varingauk meenutab väga sügavat kivimurdu. Enamikul isikliku lepingu alusel töötajaist oli väike maja koos põllulapi ja heinamaaga, mõnikord pidasid nad ka lehma ja paari siga, moodustades nõnda ühtlasi asula paikse elanikkonna. Mangaanikaevurid elasid tavaliselt üürilistena, vaid haruharva oli mõnel ka mingi kinnisvara. Suurem osa oli kolinud siia alles siis, kui alustati mangaani kaevandamist.

Asula koos põldudega paiknes keset metsa. Tookord, möödunud sajandi alguses, mil järgnev lugu aset leidis, ei ühendanud seda veel maantee muu maailmaga. Juba ammustest aegadest peale olid kohalikud inimesed olnud kurja kuulsusega salakütid, ja võib arvata, et peale nende polnud keegi selles kõrvalises paigas metsloomadele jahti pidanud. Ning kui mõni mees läks näiteks õhtul heinamaale ja nägi seal vägevast hirve, kes lõhna ajades söödamaa poole sammus, siis küllap osutunuks mehele raskeks jätta oma veel vaarisalt päritud vana jahipüssiga järgmisel õhtul varitsuspaika minemata.

Ühel sügisel kuuvalgel ööl põlvitas lastud hirve juures salakütt, lõigates loomakere küljest taskunoaga parajasti värsked lihatükke; kõrval maas lebas kaheraudne püss, mille üks toru oli veel laetud. Hirv lamas kaevanduse, asula lähedal paikneva lahtise karjääri kõige sügavama augu serval. Püstloodsete seintega süvendi serva ümbristes pehkinud, pikalt alla rippuvatesse samblikesse kasvanud latt-tara.

Laskevalmis püss käes, hüppas põlvitava mehe juurde äkki metsnik. Ta pani jala kaevuri püssile ning hüüdis: «Anna allal!»

Salakütt viskus püsti ja pigistas noa tugevamini pihku. Metsnik tõstis püssi palgesse. Seepeale laskis kütt käed rippu ja lausus nukralt ning hirve üht jalga oma jala kõrvale lükates: «Kus ma ikka pääsen.»

«Mul on sinust kahju,» vastas metsnik, «aga teisiti ma ei või.» — «Ja-jah, olgu pealegi,» kostis kaevur. «Kahju on mul vaid naisest ja lastest. Asi pole ju ainult neis kahes aastas, aga maja laguneb. Siis tuleb poisil mangaanikaevandusse minna ja naine hakaku hagu korjama.» — «Mis mina teha saan?» küsis omakorda metsnik. «Sina oled see kõige hullem, tead seda isegi. Mina aga pean täitma oma kohust.» — «Sinu õnn, et oled niisugune kaval rebane,» ütles kaevur jutu lõpetuseks, «muidu oleksin ma veel sinugi mõrtsukaks saanud; nüüd hoidis Jumal mind selle eest.»

Metsnik andis kaevurile käsu ringi pöörata ja tema ees minema hakata. Aga kui salakütt oli käsu täitnud ja metsnik nüüd kummardas,

et küti püssi üles tõsta ning talle järgneda, läks ikka veel laetud püssitoru lahti. Vaistlikult pörkas metsnik tagasi, prantsatas hooga vastu tara, pehkinud aiapost murdus maapinna kõrguselt katki, mees kaotas tasakaalu ja kukkus otseti teisele poole tara. Metsniku käed rehmasid õhku, ta tegi kukerpalli ja rabas kinni kivide vahelt väljaulatuvast juurest. Liikmeid rebestava jõnksatusega jäi metsniku keha käsivarte külge rippu; lahtikaranud taralatt lõi korraks rippuja kohal tiirlema ja vuhises siis üle tema pea sügavikku.

Üleval heitis kaevur maa peale pikali ja vaatas alla. Nägu sügaviku poole, rippus metsnik kolmveerandi mehekeha pikkuse jagu temast allpool; metsnik rippus otse kuristiku serval kasvava vana kuuse kõige kaugemale ulatuva juure küljes; üle metsniku rabises alla väikesi kivikesi.

«Halasta mu laste peale, aita mind üles,» hüüdis metsnik.

Salakütt päästis rihma vöölt ja sidus selle kuuse saleda tüve ümber, tõmmates rihma pandla-aasast lõpuni läbi. Risti üle tüve oli kasvanud peenike, sitke juur, mis takistas rihma allavajumist. Siis võttis kütt püssirihma ja kinnitas selle teise rihma külge. «Kas sa jaksad ennast mind pidi üles vinnata?» küsis ta nüüd metsnikult. Kukkumise rebestav hoog oli metsniku õlaliigesed tuimaks teinud. Ta ei teadnud, kas ta jõuab ennast niisama kinnigi hoida. Nüüd tegi salakütt oma rihma sisse veel kaks sõlme, et kätel oleks pidet, ja libistas end siis aeglaselt metsniku poole. Kõigepealt laskis metsnik ühe käe juurest lahti ning klammerdus salaküti jala külge, haaras sealt siis teisegi käega, ja nüüd kandis kokkuseotud rihm kaht teineteise küljes rippuvat meest.

Ettevaatlikult vinnas salakütt ennast rihmapidi ülespoole, kuni käsi ulatas esimest sõlme haarama. Tõmbas siis ennast veelgi kõrgemale, kuni jõudis teise sõlmeni, metsnik ikka jalgade küljes, sikutas enda siis sinnamaani, et sai ühe käe ümber kuusetüve, siis teise käe, ja rabeles puujuurtelt tuge otsides mööda tasast maad edasi. Kui salaküti jaladki kõrgemale said, ilmusid nähtavale metsniku käed, seejärel pea, ja lõpuks oligi ka metsnik üles maapinnale tõmmatud. Kuid mõnda aega veel hoidis too salaküti jalgu kindlas haardes, lastes nad alles seejärel lahti.

«Oli päris tüse tükk tööd,» ütles salakütt ja silmitses oma käsi. Kolmel sõrmel ta kummalgi käel olid küüned murdunud. «Lapsed,» lalis metsnik, «mu lapsed.» — «Ega sa ometi purjus pole?» küsis salakütt. Metsnik kraamis välja viinapudeli, jõi kaevuri terviseks ja ulatas pudeli talle. Kaevur jõi samuti ning lausus: «Küll mõjub hästi.» — «Ega ma äkki ei karjunud?» küsis metsnik, «ma ise ei märganud midagi.» — «Sa rääkisid oma lastest,» kostis salakütt, «ja et sa ei suuda ennast üles vinnata. Sellepärast pidingi meid koos üles sikutama.»

Järgnes paus. Metsnik heitis pilgu hirvekorjusele ja ütles: «Kere poolest uhke loom.» Äkki meenus talle kõik, ta äigas käega üle näo ning lisas: «Nojah.»

Salakütt oli mõnda aega vait ja lausus siis: «Vahest jätab mu nüüd mängust välja. Hirve saadad metsaülemale, sarvekroon jääb sulle. On teine korrapäratu neljateistharuline.» Metsnik raputas pead ja vastas: «Mind kohustab vanne.» — «Ega seda pastorite juttu nii väga tõsiselt ka pea võtma,» kostis salakütt õlgu kehitades. «Mitte sellepärast, aga kord peab olema,» lausus metsnik. «Sina päätsid minu elu, ilma sinuta oleksin ma hukkunud. Aga kui mees ei täida enam oma kohust, siis on kõik otsas.»

Järsku sööstis salakütt metsniku kallale, kargas põlvili ta rinnale ja haaras tal veriste kätega kõrist kinni, karjudes ise samal ajal: «Siis on su koht ikkagi seal all.» Kuid ägedas rabeluses hakkasid meeste kehad libisema, salakütt kukkus külili ja metsnik viskus kiiresti talle peale. Ühe käega haaras ta kütil kõrist, võttis teise kätte raske kivi ja lõi sellega vastasele pähe, nii et too kaotas meelemärkuse. Kokkuseotud rihmad lebasid ikka veel metsniku kõrval. Ta harutas nad puu küljest lahti, keeras küti kõhuli ja sidus tal mõlemad käed selja taha. Et metsniku enda püss lebas all varingugaugus, võttis ta kätte tühjastulistatud kaheraudse, laadis selle ja kontrollis tulekivi. Salakütt, nagu verine, oli enda jälle üles upitanud. Metsnik võttis oma taskurätiku, pühkis küti silmnäo puhtaks, sidus haava otsaesisel kinni ja pani talle mütsi pähe. Siis tõusis salakütt püsti, ja mõlemad mehed asusid orus paikneva asula poole teele, kusjuures metsnik kõndis vinnastatud püssiga taga. Koerad haukusid. Kõik majad olid pimedad. Kui nad salaküti maja eest möödusid, küsis metsnik: «Tahad sa oma naise ja lastega veel kord rääkida?» Salakütt raputas süngelt pead ja kostis: «Ei ole tahtmist seda tõinamist kuulata.» Nõnda läksidki mõlemad mehed edasi piki teed, mida mööda liikusid rauamaagivankrid ja söekärud, kuni jõudsid rauasulatuskojani. Sulatuskoja akendest ja avatud uksest paistis tuli; kuu loojus ja edasi sammusid nad tähtede valgel. «Kas sa astuda näed?» küsis metsnik. Kaevur ei vastanud. Hommikuks jõudsid nad linna. Metsnik prõmmis vastu vanglavärvat, öeldes veel: «Seda, et sa mind päätsid, räägin ma ka kohtus. Kõigest muust ei tarvitse keegi midagi teada, see on minu asi. Ära ennast reeda, sest kui minult küsitakse, siis pean mina kõik ära rääkima.» — «Olgu nii,» vastas kaevur. Värav tehti lahti, metsnik andis vahistatu üle ja läks koju tagasi.

Kohtuistungil räägiti kõigest, välja arvatud salaküti viimasest kallaletungist. Ainumõeldav lahendus oli mees süüdi mõista, aga kohtunikud soovitasid talle hertsogilt armuandmist taotleda.

Oli teada, et hertsog salaküttidele armu ei anna. Metsnik tõmbas paraadmundri selga, sõitis pealinna ja sai ministri audientsile. «Ma olen inimene,» ütles minister, istus otsekohe koos metsnikuga tõlda ja sõitis lossi. Ühes suures saalis pidid mõlemad mehed ootama. Siis ilmus hertsog, minister rääkis temaga pisut ja tegi siis metsnikule ettepaneku jutustada. Hertsog kuulas vaikides, silmad maas, nagu väljendamas kannatamatust. Kui metsnik oma jutu

lõpetas, lausus hertsog aeglaselt ja metsnikule osavõtmatult otsa vaadates: «Olen otsustanud mitte ühelegi salakütile armu anda. Teisiti ei ole võimalik seda pahet välja juurida.» Metsniku otsaesisel paisus veresoon. «Mis pahet?» hüüdis ta. «Tema Kõrgeausus käib ka ise jahil. Kas Tema Kõrgeausus arvab, et vaesed inimesed ei olegi lihast ja luust?» Imestunult astus hertsog pool sammu tagasi ja vaatas ministri poole. «Mees päästis ju metsniku elu,» poetas too kohmetult vahele, «kuid ometi pidas metsnik oma kohuseks ta vahistada.» — «Tean, tean,» vastas hertsog. «Mida ma saan teha? Mul on metsnikust muidugi kahju — Ekstsellents laseb talle kahekümne taalri peale maksekäsk välja kirjutada.» Tormakalt astus metsnik ettepoole ja karjus: «Kas mina olen mõni inimestekaupleja?» Järsku rebis ta oma mundrikuuel nõöbid lahti, tõmbas kuue seljast, heitis selle hertsogile jalgade ette ning jätkas: «Siin see roheline kuub lebabki.» Minister hakkas värisema. Hertsog naeratas, nähes särgiväel ning vihast meest ja lödisevat ametnikku. Siis astus ta metsniku juurde, ulatas talle käe ja ütles: «Ta on täitsamees nagu olema peab. Paneb kuue nüüd jälle selga, salakütile antakse armu, oma kahekümnest taalrist metsnik ka ilma ei jää.» Seejärel viipas ta mõlemale hämmeldunud mehele käega ja lahkus saalist. Minister võttis metsniku jälle oma tõllas kaasa, kuid teel olles ei lausunud kumbki mees sõnagi.

Kui kaevur koju jõudis, ütles talle metsnik: «Me oleme tasa, nüüd avatakse uus arve.» Salakütt surus metsniku kätt, tänas teda ning ütles: «Mulle sellest ehmatusest aitab, teist korda ei taha ma seda enam läbi elada.» — «Kes küli usuks, et see nõnda jääb!» kostis metsnik, kohendas püssi õlal, vilistas koera ja läks.

Aasta pärast leiti mahalastud metsniku surnukeha. Mehed raiusid kaks noort kuuske, põimisid okstest kandraami ja kandsid koolnu asulasse. Juukseid katkudes sööstis majast välja metsniku naine, tema järel nutvad ja kisendavad lapsed. Naine viskus surnud mehele, ja tõstnud pilgu, vaatas ta otse näkku salakütile. Salaküttil olid mustad kaevuri tööriided seljas ja kaevurimüts peas, sest ta tuli parajasti töölt. Ta kõndis teisel pool tänavat ja teeskles, et ei näegi inimmurdu. Naine näitas näpuga tema poole ja karjus: «See mees seal, see mees. Tema pärast läks ta hertsogi juurde, pani kaalule oma ametikoha, oma lastele ta ei mõelnud, ta mõtles ainult tollele mehele.» Sõnagi lausumata läks salakütt mööda, inimesed vaatasid talle vaikides järele, taas viskus lesk halades surnule.

Salakütt sisenes oma majja, üks lastest tõmbus pelglikult eemale. Tuli naine, mees kärkis ta peale ja nõudis pesuvett. Siis pesi ta elutoas endalt punase töömustuse maha, võttis riidest lahti, läks lauta, kus tammus paar lehma. Loomad pöörasid pea tema poole, mees silitas neid. Seejärel ronis ta redelit mööda üles lakka, kinnitas sarika külge köie ja poos enda üles.

WILHELM SCHÄFER

KARJAPOISS

Saksa keelest tõlkinud Helgi Loik

Mariecheniks kutsuti suures sõjas üht punaselaigulist lehma, kes ei elutsenud enam talumehe laudas, vaid oli varju leidnud Idarindel, kus ta veltveebel Krause rühmale iga päev kaheksa liitrit piima andis. Muidugi nõudis see küllalt muret ja vaeva, et tema liitmagu täita; aga seni kui pakane ei olnud veel tulnud põldusid puuder-dama, oli ikka võimalik üht-teist haljast kokku kraapida, ja karja-poiss — nagu habetunud mehed heatahtlikult naljatades kutsusid Görlitzist pärit noorsõdurit Karl Zierathi, kellele veltveebel Mariecheni hooldamise oli usaldanud, — oskas väärtuslikul loomal ikka uute leiutistega elu sees hoida. Nagu roniks tigu mööda maad, nii nägid nad poissi neljakäpukil sööta koguvat; ja mis lehmale algul ei maitsenud, selle oskas noormees talle maitsvaks teha.

Sügise lähenedes muutusid raskused muidugi suuremaks, ja igatsedes piilus väike görlitzlane vaenlase poole, kus kaitsekraavi taga oli veel siiluke puutumata peedipõldu. Ta võis poisikeselikult plaani pidada, kuidas venelastelt peete välja kavaldada, sest jõuga midagi ära teha ei andnud: «Ega me ei hakka sinu tobeda lehma pärast tormijooksu korraldama!» torisesid nad. «Oleks ta õllelehm, siis veel võib-olla.»

Selliste juttude peale polnud karjapoissil midagi kosta, sest Mariechen oli esimesel päeval tema hoolde antud ja veltveebel Krause oli ta püssi hoiule võtnud: kui ta Mariechenit korralikult hooldab, on see tema poolt küllaldane panus isamaa heaks.

Seda vihasem oli terashall veltveebel, seda tardunumalt istusid kütid, kui ühel päeval juhtus niisugune kole lugu, et Mariechen oli pääsenud eelpositsioonile hulkuma. Nagu hiljem selgus, oli ketil üks lüli katki hõõrdunud ja polnud sarvelaja pea pahasele rapsakule vastu pidand. Karjapoiss oli sööta otsimas, nii ei takistanud keegi Mariechenit tükike maad mööda tühja kraavi edasi nuuskimast ja järsust käänakust üles eelpositsioonile ronimast, kus tema arvates algas maailm — see tähendab karjamaa.

See juhtus pärast lõunat, kui mehed leiba luusse lasksid, ainult valvepostid jälgisid venelaste kaitsekraave, kus oli saamuti vaikne. Ja just valvepostidele jäi truudusetu loom järsku silma ja püssi ette. Nad ajasid küll kohe kogu kaitsekraavi jalule; aga mehed, kes ülejoosikule vihaseid sajatusi järele saatsid või kohmakat looma naersid, nägid oma ebaõnne pöördumatuks muutumas, kuna Mariechen silmanähtavalt venelastele lähenes. Mõned proovisid

teda hüüetega peibutada, aga selles olid venelased veenvamad, kuna nad asusid muretult edasikõmpivale loomale lähemal ja võisid lisaks kärmesti kättekahmatud peedilehti lehvitada.

Ei siit- ega sealpoolt ei lennanud ühtegi kuuli üle eelpositsiooni, sõda muutus sellel varasel õhtupoolikul ootamatult otsekui poisikeste lõbusaks kemplemiseks. Kuna vintpüssid, käsigranaadid ja täägid olid mängust väljas, pidi asja otsustama suusõnaline meelitamine. Ja selles paistsid venelased sakslastest üle olevat, kui asi ei olnud just peedivarte lõhnas, sest üha kindlamalt tüüris punaselaiguline Mariechen vaenlase kaitsekraavi poole.

Loom maha lasta, nagu mõni äkkvihane kavatses, oleks tähendanud vaid kättemaksu truudusetule ülejooksikule ega oleks toonud mitte mingit kasu, kuna tapaloom oleks vaenlasele lausa ukse ette pandud.

Sel hetkel, kui venelastel oli puudu veel vaid viimane peibutus, et seda poisikestemängu võita, juhtus midagi, mis meeste südamed nii siin- kui sealpool põksuma pani: karjapoiss oli söödaretkelt tagasi tulnud ja õnnetust märganud; ja kui habetunud mehed olid loomaga vaid poisikese kombel mänginud, ei kõhelnud tema silmapilkugi seda mängu tõsiseks muutmast.

Nagu oleks tõesti tegemist karjamaaga ja mitte vintpüsse ja käsigranaate täis eelpositsiooniga, tormas ta pikemalt mõtlemata jooksikut tagasi tooma. Enne laskis ta aga kõlada peibutushüüu, mis oli loomale tuttavam kui teiste häälte kontsert. Ja tõepoolest, Mariechen tõstis pea ja paistis, nagu kavatseks ta kutsele järgneda; aga ta ei suutnud end peetide meelitusest lahti rebida. Nii nägid veltveebel Krause mehed kohutav-ilusat vaatepilti, kuidas karjapoiss vene püssisuude ees loomal sarvedest kinni haaras, et sundida teda ümber pöörama. Silmapilguks ei olnud küsimus milleski muus kui selles igivanas näitemängus, kas inimene suudab loomale tõestada, et tema on peremees.

Habetunud mehed teadsid kõik, et sõda ei lase kaua endaga niimoodi mängida: kui väikesel görlitzlasel oleks õnnestunud jooksikut tagasi pöörduma sundida, oleksid venelaste kuulid ta koos loomaga sõelapõhjaks teinud. Aga silmapilgu jumal, kes pöörab saatusi rohkem kui mis tahes kaalutlemine või äraootamine, tõmbas kangekaelse looma sarved tagasi vene kaitsekraavi poole, ja kuna karjapoiss meeleheitlikult nende küljes rippus, lohistas looma jõud jonniva inimese kaasa, nii et mõlemad sõdurite silme all sõna otseses mõttes vaenlase lõugade vahele kadusid.

Seda tegevusetult pealt vaadata oli terashallile veltveebel Krausele aga liig; see elamus nõudis temalt vastuvaidlematult midagi sellist, millega Mariechen üksi vaevalt oleks hakkama saanud. Nagu välgu järel kärgatab kõu, nii kõlas kõrvades karm käsklus: Üles! Joostes marss! Ja selle vana sõjahüüu peale hüppasid mehed kaitsekraavist välja ja tormasid hurraa karjumata vihase trotsiga üle eelpositsiooni.

Võib-olla olid venelased liiga agaralt ametis oma saagi peitmisega või ei suutnud nad poisikeste mängust nii ruttu sõja argipäeva tagasi tulla, sest kostis küll laske, aga kui sakslased juba kaevikus sees olid, avaldati vaevu vastupanu. Pärast loeti kokku seitse kergelt haavatut. Ka Mariechen oli vigastamata ja karjapoisil oli vaid veritsev kriim laubal, nagu oleks ta tahtnud mälestuseks mingit märki oma seiklusest, mille taga, nagu kõigi vaprate tegude puhul, ei olnud mitte väljapressitud julgus, vaid hetke nõue, mis leiab õige mehe, kuna nii on vaja.

Hauptmann, kellele veltveebel Krause hiljem äkkrünnakust ette pidi kandma, nagu teenistuskord nõuab, võis vaid pead vangutades tunnustust avaldada. Nii suurepärane kui ka oli kaeviku äravõtmine, niisama kahtlane oli selle teostamise meetod!

«Teatan alandlikult,» ütles veltveebel Krause, «et meetodi leiutas karjapoiss ja et meil oli peedipõldu niikuinii tarvis.»

TŠELLOMÄNGIJA

Saksa keelest tõlkinud Helgi Loik

Ta oli headel aastatel olnud solist, kes oma pruunika tšello mänguga tuhandeid südameid vallutas ja keda imetlevad pilgud kiitsid juba enne, kui tema poogen keeli jõudis puudutada. Ometi ei olnud kuulsus ja kogu helide magusus teda säästnud hallipäiseks meheks muutumast. Ta oli alles raugaea künnisel, kui tema kuulmine nõrgenema hakkas, nii et helid tulid küll keelelt, aga mitte enam hingest, mis nagu tuukrikellas päikeseliste lainete vulinast ikka lootusetumalt vaikuse sügavustesse vajus, kuni ta oli päris kurt.

Siis pidi ta, kes ta oli kõik oma elupäevad suurte saalide tulede-säras ja kiiduavaldustes viibinud, säästudest elatudes oma naisega kahekesi vaikes kambrikeses vanade inimeste talitusi tegema, kes end unest uneni läbi väsimuse ja vaevuste, ka valude ja kurja lootusetuse veavad. Ta ei talunud seda — otsekui vana, piimavankrit vedav ratsahobune — sugugi kannatlikult. Kui ta siis üle seitsmekümnenda eluaasta piiri oli jõudnud ja kүүrus mehikeseks muutunud, kes pidi end kepi najal sirgu ajama, et üles lindude või pilvede poole vaadata, suri ta naine, kellest ta kontserdireiside aastatel suurt polnud hoolinud, kuid kes põdurate vanaduspäevade saabudes oli tema jaoks kõik: ta kuulas mehe asemel, kui inimesed temaga vestlema tulid, ja rääkis nendega, kui paigal istunud üksindustundidel rahulolematud mõtted hundihüppeid tegid.

Nüüd oli naine lahkunud; ja kui mees, kes muidu aastaid ühtki surnuaeda polnud külastanud, nädal aega järjest iga päev naise haua oli käinud, kus kollastest vahtralehtedest oli värskete mullale sadanud juba lausa vaip, ja kui ta ei suutnud mõista, et naine selle

all puust kastas lamab ja kõduneb, kuigi ta oli mehe rahututele vanurisoovidele ometi lähemal olnud kui tema enese keha, sellal kui võõrad inimesed labase hoolitsusega tema tubadesse tungisid, siis läks ta ühel õhtul ise otsima surma, sest see ei tahtnud tema juurde tulla.

Ta ei otsinud surma sealt, kus ohvrid tihedates ridades uut elu otsisid, mis küll nende kadumatuid mahlu, kuid mitte enam neid endid kasutada oleks saanud. Temasse oli vanadest headest aegadest jäänud veel üks peaaegu hääbunud tšellohäääl, kui ta lehvivas ülestõstetud kraega mantlis läbi niiske novembrituule üles raudsillale läks, mis kolme kõrge kaarena üle Reini voogude sirutus. Seal võis tormi ka juba silmadega kuulda: kuidas kõrged puud jõeäärsetes parkides kõikusid, kuidas valgetes laineharjades vesi vastuvoolu vahutas ja kuidas torkivad laternatuled randumissillal tantsisid. Enne kui vanadus ta jalad nõrgaks tegi, oli ta alati hulljulgest armastanud, muidugi vaid nii, nagu muusik kontserdilaval oma helides hulljulge võib olla. Ka ei jätnud tema küllaldast äraelamist võimaldava elu korralikkus teda maha; enne kui ta tihedalt neete täis raudkaanele ronis, mis rinnatise kohal kuni kahe inimese kõrguseni ulatus, pani ta raske taskukella, kullast näpitsprillid ja siledaks lihvitud rubiiniga lipsunõela hoolikalt tuulevaiksesse nurka. Nagu uhkelt paisuv meloodia kavatses ta seejärel raudkaart mööda üles oma vabalt valitud surma kõrgusesse sammuda, mis aga ei õnnestunud, sest tuuleil paiskas tal mantli üle pea. Tema värisevad raugakäed ei suutnud niiskest rauast kinni hoida: ta libises ja kukkus läbi tühjuse alla vahutavasse jõkke.

See juhtus veel valgevarul; nii nägid jõeäärsete parkide hilised jalutajad mingit pundart kõrgelt sillalt alla kukkuvat ja mööda jõge põhja vajumata allavoolu triivivat. Inimesed jooksid karjudes paadisilla poole, ja kuna tugev vastutuul ikka veel mõne puhevil mantli-sopi leidis, triivis pundar nii aeglaselt, et nad ta tõepoolest välja õngitsesid. Mees ei olnud üle kümne minuti Reinis triivunud ja oli oimetu rohkem kukkumisest kui allaneelatud veest. Ta viidi ühte putkasse paadisillal, ja ei olnudki vaja kuigi kaua hõõruda, kui ta juba oma närtsinud silmad lahti lõi. Ta oleks võinud arvata, et on juba teises ilmas: kui ta aga oma niiskeid riideid tundis, tuli talle kõik meelde ja ta oli valmis vihastama. Kuid nõrkus takistas teda ja nii hakkas ta nutma; ja kui päästjad tema hirmunud pilgust midagi välja lugesidki, siis oli see küsimus: miks te ei lasknud mul edasi triivida vees, mis oli juba minuga üheks saanud?

Arstidel, kelle käte all nii palju noort elu sureb, õnnestus teda jälle vanadele jalgadele ja vanadekodusse panna, kus surmal oli nii suur valik tasaste ja vaikselt kustuvate raukade hulgas, et ta temal veel pool aastat elada laskis. Vanadekodu asus linnast väljas kasetukas päris Reini kaldal ja ei olnud üldiselt mõeldud tema seisusest inimesele. Seal hakkas see vana tüügas veel kord juuri ajama. Tema

õnnetus oli olnud see, et ta oli koos kuulmisega ka sisemiselt kogu muusika ja seega oma elu mõtte kaotanud. Nüüd tuli see nagu kaja tema sisemusest tagasi. Juba esimesed palavikuunenäod olid alanud sellega, et ta nagu vanastigi tšellosoolot mängis, ikka jälle tuli selles ette koht, mida ta kunagi ei olnud harjutanud ega ka teistelt kuulnud: see lõikus sügava meloodia voogu vahutavate helidega, nagu oleks voolavast veest eraldunud juga, mille vool ikka jälle kaasa haaras, aga mis siiski rahuneda ei suutnud. Need helid ei kadunud ka siis, kui ta pikkamööda paranes. Ja kui ta talvepäikeses juba jälle ümber kasetuka jalutas, jäi ta sageli kepi najal seisma ja vaatas imestades ringi, kuna kuulis pärlendamas ilusaid kergeid klaveriheliseid. Kui küngastel lasusid pilved, hakkas kostma orkestrihääl; pruukis vaid mööda jõekallast ülespoole minna, kus ta lainete tuult oma kätel tundis, ja juba sekkusid trompeti huikamise viulihelid. Kui ta siis jõekaldal pingile istus, mis seisis kõrge papli all omamoodi bastionil, ja vee heleduse tõttu silmad sulges, kerkis muusika tervete sümfooniatena ta ette. Vahel oli ta ise dirigent; ja kui need tundmused teda pilgeni olid täitnud, tuli ta nii õndsana koju, et tema hooldajad algul pead vangutasid ja lõpuks muigama hakkasid. Kõige rohkem naersid nad, kui ta hakkas jonnakalt oma tšellot nõudma, sest ei olnud midagi imelikumat kui kuulata ärritatud keelte kriiksumist ja vaadata sinna juurde mängija õnnest joobunud nägu. Talle päris meeldis, kui mõni juures oli, ja keegi ei söandanud kurdile raugale kinnitamata jätta, et tema mäng oli oivaline.

Nii muutis haihtunud kaja selle virtuoosi vanadustunnid helgeks, näis, nagu muutuks ta hoolimata oma vanadest ihuliikmetest jälle nooreks ja tuliseks ja ammutas lõpuks selles eneseõnnestamise hoos kogu oma hinge kuni kõige kuhtunumate soppideni sära täis.

Ühel märtsiõhtul, kui taevasse tõusis täiskuu ja äge tuul pilvede varjusid ühelt kaldalt teisele loopis, jalutas ta veel vana bastioni juurde. Seda ei keelatud, sest tema jalutuskäikude ohutus oli teada, kuigi Reinil oli suurvee aeg. Oli nii valge, et selgelt võis näha teise kalda puid ja nende taga kaugemal kahkjate mäestikuorgude tumedaid kaari. Tuul tuli mägedest ja kihutas sinakasvalgeid pilveräbalaid kuuvalguses mööda tumedat taevast, nagu oleksid jäätükid rutakalt mustal veepinnal triivinud. Kui vana mees helidest täidetuna õndsalt selles kevadöö ärevas unenäolises vaelevuses istus ja maa poole vaatas, kus kõrgete puude ahelik lõpmatusse näis ulatuvat, muutusid pilved kõrguse külmuses väiksemaks ja paistsid talle kui lumetuisk, mis puude okstes keerles ja jälle vaibus. Samas märkas ta esimest korda, et see, mida ta oli nende kuude jooksul vaid võõra muusika mälestuseks pidanud, oli olnud tema oma muusika ja ühtlasi tuules ja valguses liikuva looduse salapärane vastukaja tema enese hinges; sest nii nagu lumepilve ehmed seal üleval okste kohal tuiskasid ja siiski ebatõelistena neisse kadusid, nii langesid tema peale helid, mitte ebatõelises kauguses, vaid otse käeulatuses. Tundes ja kuuldes seda üha

korduvat teemat, mis algas bassist ja jooksis läbi kõikide häälte ning põimus selge fuuga punutiseks, tõusis ta anuvi ja tõrjuvi käsi püsti, sest ta ei suutnud mõista, et see on ta enese loomest pärinev muusika, et ta võiks selle üles kirjutada, et talle, kes ta oli ikka üksnes võõra kunsti teener olnud, et talle on nüüd veel vanaduses antud ise oivalise muusika meistriks saada.

Siis kannustas hirmuvärin, et ta võib oma meeleliigutuses helid ära kaotada ja õigel ajal noodid üles kirjutamata jätta, teda nagu noorukit koju minema. Õndsalt koormatuna asus ta teele, mida ta üle kaldatammi minnes tahtis lühendada. Ta ei olnud sealt kaudu kunagi käinud, kuna ta ei olnud seni püüdnudki oma tunde kokku hoida; nüüd ta aga läks, kuigi tulvavesi küündis juba lausa tammi servani. Ta sammus kiiresti ja mantli lehvides, ta sammus hulljulgelt oma kauneima meloodiaga, ta sammus õnnelikult oma vanadel jalgadel, otsekuu laps, kes tohib õpperaamatute juurest lõpuks mängima joosta. Et ta nii surma ligidal oma aardeid vaevalt veel lahti jõuab pakkida, sellele ta ei mõelnud. Surm aga teadis sel korral, mis on kõige õigem, ja pani talle ettevaatlikult teele vana ankruketi, mille taha joovastunu saabas takerdus, nii et ta komistas ja esialgu tammi-kividele kukkus, siis aga küljeli langes — nii tõukavad lapsed mängides koeri pikali — ja, selg ees, alla jõkke libises, mis teda toona julmalt nagu tühja kotti oli kandnud ning nüüd heatahtlikult täies lastis maailmamuusika kontrapunkti laskis vajuda.

GOTTFRIED BENN (1886—1956) saksa luuletaja, prosaist, esseist, I maailmasõja ajal, millest B. arstina osa võttis, kirjutand ka kolm tunnetusteoreetilist lugemisdraamat.

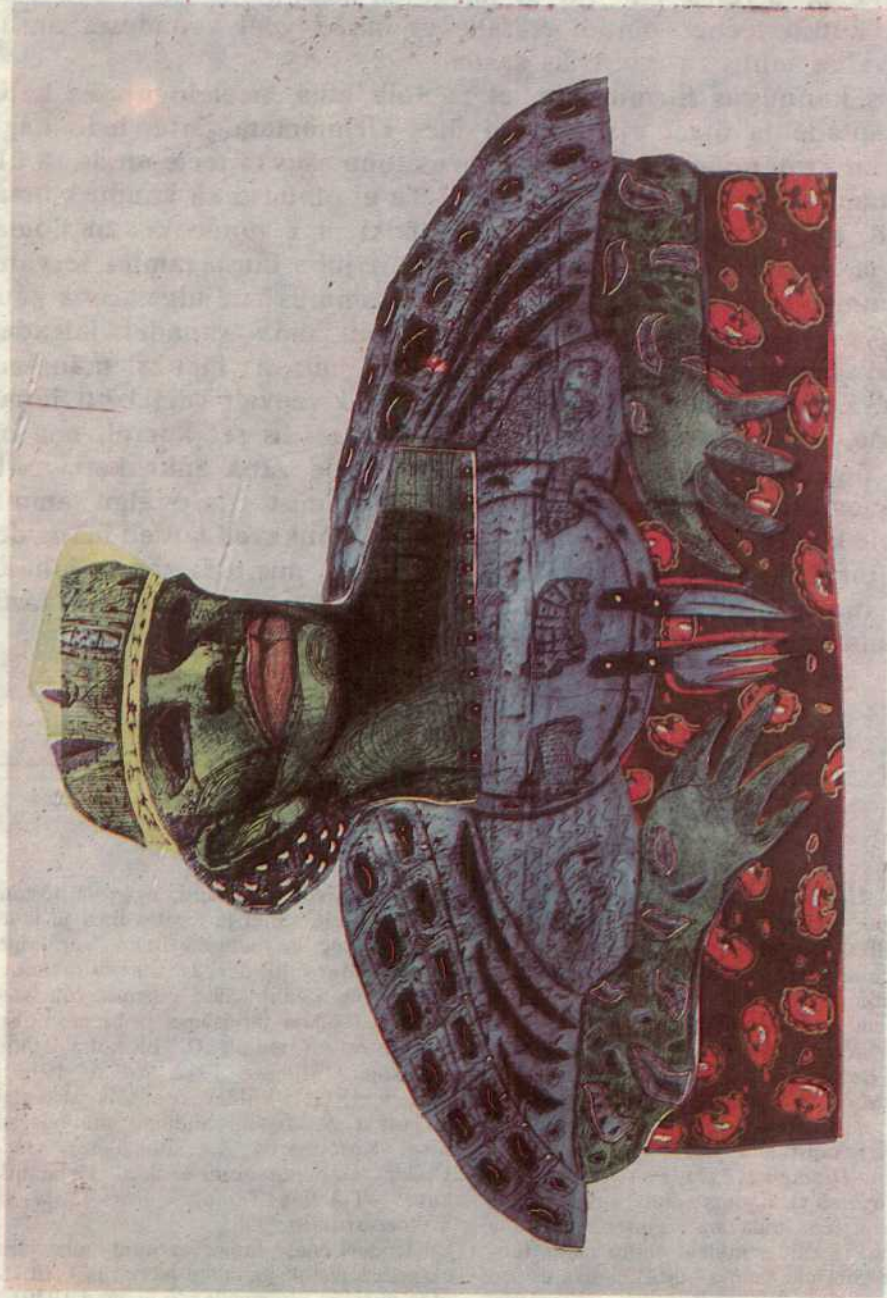
Sündinud ja sirgunud luteri usu pastori peres, ema prantslanna. Alustanud teo- ja filoloogina õpinguid Marburgi ülikoolis. Siirdunud Berliini, läks üle arstiteaduskonda. Humanistlik alge noores meedikus võrsuva õõvaga paaris iseloomustab Benni loomingu eelekspressionistlikku järku. Valikus *Frühe Lyrik und Dramen* (1957), kust mu eestindus pärit, kirjutab O. B. oma eelmärkuses: «Üldiselt ma ei tea, mida ma kirjutan, mida ma kavandan ja kuidas midagi minus tekib, tookord ja täna ma tean ainult, kui üks asi on valmis. Ent tervik ei saa kunagi valmis. «Looduse kroon, siga, inimene,» kirjutab mu sõber Oelze, soovitades seda kui kahtlast muuta, on otsustava tähendusega käesolevas raamatus. See pole mitte ainult otsustav, see on põrgulik, see on ebagoetheline, selle mai-

gus on väävlit ja absinti, aga ma tõstatan seda oma elu vältel ja teostes ikka ja jälle.»

Esimesed eestindused Benni varaluulest avaldas Marie Under 21 autorit hõlmavas antoloogias «Valik saksa uuemast lüürikast» (1920). Tõlkija järelsõnas ja biograafilistes märkustes on mainit G. B. kolm esimest värsikogu (*Morgue* 1912, *Söhne* 1913 ja *Fleisch* 1917). Valdav osa tõlkeist valmis kirjastaja A. Adsoni andmeil ilmumisaasta suvel Kuressaares. S.a hilissügisel vaatles Under ekspressionismi saksa kirjanduses kahes «Tallinna Teatajas» (nr 42 ja 43) avaldat artiklis.

Underi enese luulet varjutas tollal järel-ekspressionistlik jumalate hämarus (vrd «Si-nine puri» ja «Verivalla», mõlemad 1920).

G. B. kahekümnendail ilmunud kogud (*Schutt* 1924 ja *Spaltung* 1925) süvendavad lüürikus väärtuste nihilismi. Alates a 1919 tegutses ta naha- ja suguhaiguste eriarstina Berliinis. Esialgsele lõpparvele luulega või-

Urmas Viik. «Õhtu». Kuivnõel. 1990.

Urmas Viik. «Poolkuu». Kuivnõel. 1990.

nuks viidata *Gesammelte Gedichte* juba 1927. Noorena Nietzsche kummardand poet otsis ideelisest ummikust väljapääsu rahvussotsialismis Weimari vabariiki eiravas esseistikas (*Nach dem Nihilismus, Der neue Staat und die Intellektuellen, Kunst und Nacht* 1932—1934).

Osundades I. Laabani vaatlust «Paul Celan ja kaasaegne saksa luule», mis läbis «Mana» kaks esimest numbrit 1957/58, leiame järelekspressionismist juttu olles: «Selle ekسالteeritud väsimust kehastab G.B. oma sega naturalistlikust artikünismist ja söövitavast alexandriinlase-skeptitsismist, mida puhuti elektriseerib isikupärane must huumor...» Ja edasi «Kolmanda riigi puuslikkude tuhand sündind uut saksa luulet» kommenteerides: «Ohtlikemaks võrgutajaks aga oli vanaksjäänud nihilist G. B., kes oli vahepeal jõudnud pettuda isegi Hitleris, oma kokaiinist, karboolist ja kunstmeest virtuooselt kokku keedetud bel-cantoga.»

Laabaniga hiljem polemiseerides on H. Grabbi leidnud («Mana» 1-2/1965), et G. B. artikünismist ja skeptitsismist väljakasvanud nihilism siiski jaatab inimaju refleksiooni- võimele põhinevat kunsti ning, mis suhtub teatava imetlusega looduse ja elu ürgsesse olemusse, põhineb enam-vähem järjekindlal filosoofilisel hoiakul.

Natsid pidasid teda amoraalseks autoriks. 1937 põlustati G. Benni looming ja talle kohaldati kirjutamiskeeld. Doktorikraad jäeti alles ja II maailmasõjas ülendati G. B. sanitaarkoloneliks.

Pärast Saksamaa kapitulatsiooni avaldas G. B. veel viis iseloomulike päälkirjadega värsikogu: *Statische Gedichte* (1945), *Trunkene Flut* (1949), *Fragmente* (1951), *Destillationen* (1953), *Après lude* (1955). Nimetamisväärt on ka G. B. autobiograafia *Doppelleben* (1950) ja esseed *Ausdruckswelt* (1949), *Probleme der Lyrik* (1951).

Ivar Ivaski bibliograafiast leidsin esseed *Gottfried Benn als Lyriker*, mis on ilmunud 1972 koguteoses *Denken in Widersprüchen: Korrelarien zur Gottfried Benn-Forschung* (1972).

Maailma mõistuspäraselt tunnetades kogus G. B. tühjust ja käsitas ajalugu kui illusiooni. Inimene kui roiskumisele määratud organism tähendas temale taandarengut. Loomingu põhiomadus pidi olema mina lahustumine luules. Fenotüübi mandumine viitas Öhtumaa paratamatule hävingule. Võib-olla oli kultuuripessimist G. B. tõesti see Barbar Giselheer, nagu teda lauluga ristas Else Lasker-Schüler 1917 Bennile pühendat lembe- luules.

Ei saa lõpuks mainimata jätta kaht teist XX sajandi meditsiinist kirjandusse kulgend kuradikumardajat, nagu prantsuse

vaestearst, nihilist ja fašist L.-F. Céline (1894—1961) ja vene dermatoveneroloog M. Bulgakov (1891—1940).

Bennile nii omast psühhopatoloogilist lähenemisviisi inimhinge urgastele kohtab pärissaksa proosas. Dr. A. Döblini pääd-pöörivas kollaažis *Berlin Alexanderplatz* (1929) ja draamas Müncheni arstiteaduskonnast välihaigla sanitariks komandet B. Brechti vaenuväljal 1918. käsikirjas valmind maa-päälse põrgu stsenaariumis ballaadi vormis «Baal».

Ivar Grünthal
(Vt ka A. Kaalep, «Vikerkaar» 1989, nr 10, lk 20—21.)

WALTER HASENCLEVER (1837—1889) luuletaja, näite- ja romaanikirjanik, saksa ekspressionismi üks peaesindajaid. Öppis Oxfordis, Lausanne'is ja Leipzigis juurat, õieti küll kirjanduslugu, filosoofiat ja ajalugu. Läks vabatahtlikuna Esimesse maailmasõtta. Kujunemisteel said oluliseks kontaktid ekspressionistlike luuletajate ja kirjastajatega (K. Pinstuh, K. Wolff, F. Werfel). Mõjustusi müstikast (Swedenborg) ja buddhismist.

1917. a, kui W. H-lt oli ilmunud juba mitu luulekogu, pärjati ta Kleisti kirjandus- auhinnaga. Alustanud uusromantilises laadis, asus ta seejärel oma rõhutatult intellektuaalses luules taotlema juba ekspressionist- likku vaimu politiseerimist. Eriti heaks näiteks H-st kui võitlevast laulikust on pikem luuletus «Poliitiline luuletai» 1917, e.k. 1920.

Juba 1914 äratas W. H. erilist tähelepanu noore Schilleri *in tyrannos*-vaimus kirjutatud revolutsioonilise tragöödiaga «Poeg», e.k. 1921. Ühtlasi oli see Saksamaal esimesi stiil- puhtaid ekspressionistlike lavateoseid. Lisaks uudsele keelekasutusele ja nõutavalt negatiiv- sele türannikujule leidusid selles esiletõste- tuina niihästi põlvkondade konflikt kui ka kõikide inimeste vendluse teema. W. H. kui ekspressionistliku teatri autori tippsaavu- tuseks sai sõjavastane tragöödia «Antigone». Selles veeti paralleele kaugegetest sajanditest sõjahullu kaasaega. Konkreetset näiteks Kreoni ja Wilhelm II vahele. Hiljem jätkas W. H., ajuti okultismist huvituses, rohkem komöödiatega, kus nali ja ka iroonia esine- sid traditsioonilisesmas keeles ja maheda- mates kujundites («Peenem härra», «Abielud sõlmitakse taevas»).

1925—30 töötas W. H. lehereporterina Pariisis, elas pisut aega Hollywoodis. Natside ajal võeti W. H-lt kodakondsus, ta elas paguluses. 1940. a mais Prantsusmaal, kui Saksa väed lähenesid, võttis ta endalt Les Milles'i interneeritulaagris elu.

Luuletus «Sa vaim, kes minu jätsid» ilmus W. H. esikkogus *Der Jüngling* 1913, e.k. 1920 M. Underi tõlkes kogumikus «Valik saksa uemast lüürikast».

BERTOLT, tegel. EUGEN BERTHOLD FRIEDRICH BRECHT (1898—1956), sotsialistist saksa luuletaja, näitekirjanik ning teatrireformija oli paberivabriku direktori poeg Augsburgist. Õppis Münchenis loodus-teadusi ja meditsiini. Esimeses maailmasõjas välilaatsaretis sanitar. Pärast sõda asus Müncheni teatris tööle kirjandusala juhatajana. Seejärel töötas ajuti Berliinis Saksa Teatris koos Max Reinhardtiga. 1928/29 õppis marksistlikus töölistkoolis. Natside võimuhaaramise järel põgenes Austriasse, seejärel Taani. 1936—39 oli ta koos Feuchtwangeri ja Bredeliga Moskvas ilmuva ajakirja «Das Wort» väljaandja. Samal ajal kirjutas ta satiirilisi luuletusi Saksa Vabadusraadio jaoks. 1940. a põgenes B. B. Soome, seejärel üle Moskva ja Vladivostoki Kaliforniasse. Pärast Saksamaa purustamist pöördus B. B. Euroopasse tagasi, kus ta 1948. a Ida-Berliinis asutas koos oma naise Helene Weigeliga tuntud teatri «Berliner Ensemble».

B. B. on saksa angažeeritud luule/proosa/draama tüüpilisim ja tugevaim esindaja. Valis endale kommunistliku ühiskonnakriitiku ja arvamustekujundaja rolli. B. B. oli hinnatud parodist ja kardetud satiirik. Ta pakkus ja arendas välja nn eepilise teatri, mis ei pidanud looma illusiooni, vaid jutustama/kõnelema vahetult publikuga, vaatajaid aktiivsele kaasa- elamisele äratama. Veenmise või tunnete asemel pakub B. B. teater fakte, argumente, sunnib vaatajat igal juhul nii või teisiti otsustama, seisukohta võtma. Tähtis roll etenduses on võõritusefektidel, mis omakorda sunnivad vaataja asjalikuks iseinterpreteerijaks. B. B. kui ajarealaial mängiva autori ja lavastaja ande vaieldamatu rikkus päästab ta teoste räägedki näpuganaõitamisest vähemalt esialgu veenvateks moraaliseljavõitudeks.

B. B. alustas kirjanikuteed anarhistlik-nihilistliku kodanlusevastase ekspressionistina. Armastatumaks meetodiks said B. B-le omane segu naturalistlikest ja ekspressionistlikest stiilivõtetest ning ballaadlikkusest. Läbis kiiresti selle loomingufaasi ja muutus äärmuslikuks uusasjalikkuslaseks. Siingi leidis B. B. enesele ainuomase noodi õuduslik-groteskse nalja ja sotsiaalpoliitiliste süüdistuste, sentimendi ning sarkasmi võimalik-võimatuis põiminguis. Nende nootide helistikku saab tabada vaid B. B. võtmes... Eesti teatrisõpradel oli niihästi Tartus kui ka Tallinnas 1983. a Düsseldorfis *Schauspielhaus*'i ettekandes võimalik veel meie päevil näha üht võimalikult ehtsat (küll lõpetamata jäänud) B. B. tükki kelner Geherda elust. Selle lavastas B. B. viimaseid vahetuid õpilasi Peter Palitsch, kes ka ise Eestis ettekandeid jälgis.

Mida aeg edasi, seda enam libises B. B.

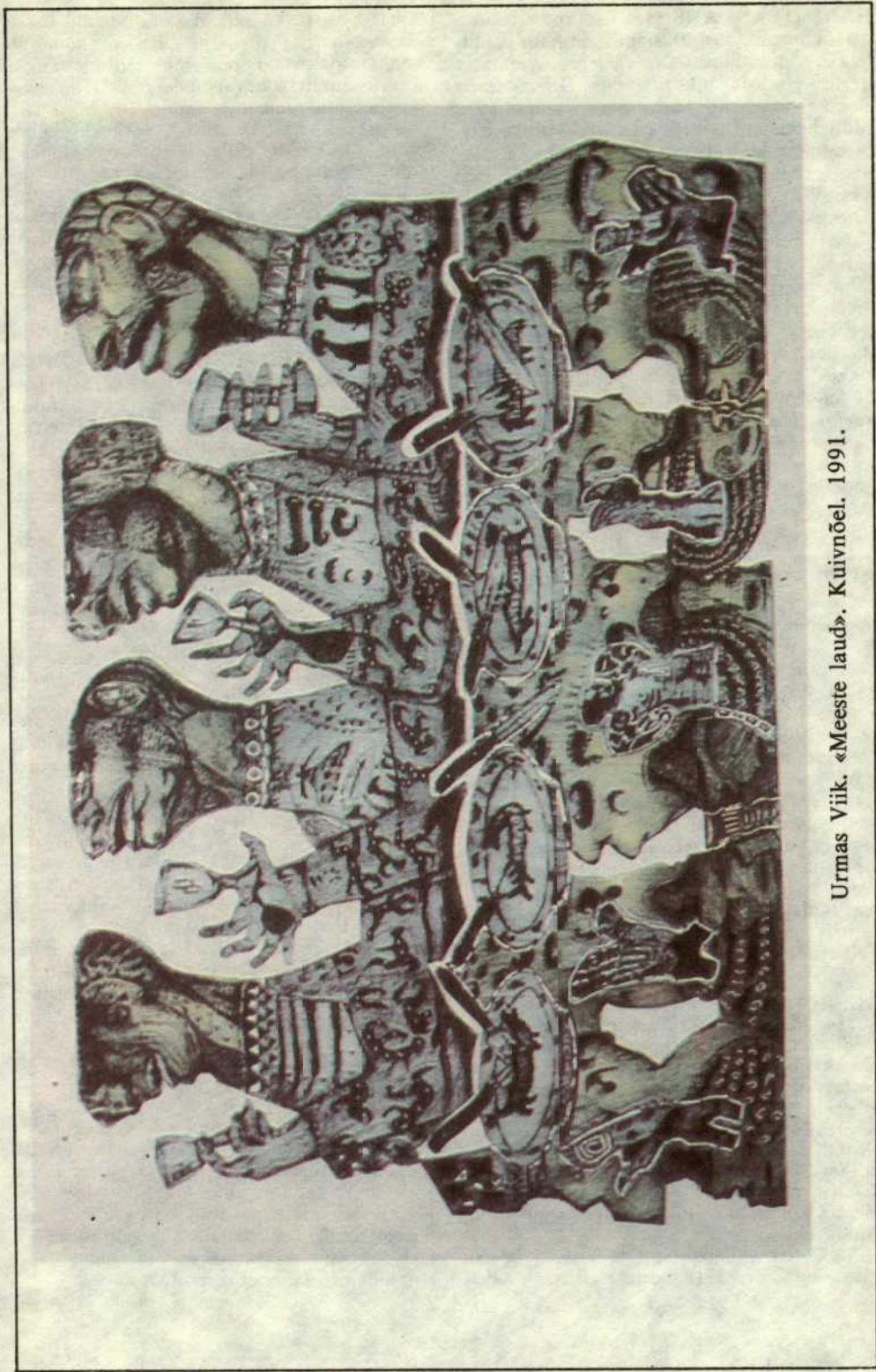
kommunistlikust ideoloogiast värvitud õpetlike ja mõistulugude autoriks. Töötles oma teostes laialt maailmaliteratuuri, eelistades n-ö eksootilist miljööd, mis võimaldas edukalt rakendada võõritusefekt. B. B. on kõigjal epigramlik ja paradoksne. Ehtsaimaks tooniks ta kujundite kõnes ja eesmärgistatuses on sotsiaalne kaastunne. Eriti hästi on tal õnnestunud lõõvad šansoonid ja meelde jäävad kabareelaulud. Teadlikult on ta jäljendanud Villoni, Rimbaud'd, Kiplingit, Wedekindi. Seekord avaldatav moritaat pärineb menutüki «Kolmekrossiooper» (1928) LR-s nr 7, 1963 ilmunud eestindusest.

Armastusest kirjutas B. B. luuletusi terve elu jooksul küllaltki palju. Tõenäoliselt üks varasemaid on Kanti «Puhta mõistuse kriitika» ümbrispaperile 1914 kirjutatud *Goldene Früchte hängen*, viimased aga sündisid vaid mõni aasta enne B. B. surma. Eriti B. B. erootiline armastuslühürka on olnud kaua aega üsna tundmatu. See seik, nagu loomulikult ka B. B. loomingu ja isiku kaunis täiuslik «omastamine» SDV riiklike instantside poolt (B. B. enese kaasaitamisel), on kinnistanud järeлмаailmale B. B. kui peamiselt poliitilise trummilööja ja eeskätt suure teatrimehhe kju.

WERNER BERGENGRUEN (1892—1964), baltisakslane, sündis Riias arsti peres. Õppis Saksamaal kirjandust, ajalugu, õigusteadust. Käis Esimeses ilmasõjas ja Baltikumi pärast peetud lahinguis. Oli aastaid ajakirjanik. Tõlkis saksa keelde vene ilukirjandust. 1924. aastast vabakutseline kirjanik. Ta on lühiproosameister, kes ka romaanides suutis keskenduda ühele tegevusliinile nii, et säilis teose sisuline sügavus. W.B. seob fantaasia nõtkelt realismi ja psühholoogilise veenvusega. Nagu Gertrud von le Fort ja Edzard Schaper on temagi neid 20. saj saksa kirjanikke, kelle teostel on religioosne münt. W.B. järgi saab maailma mõtestada kui Jumala loomingut, milles inimene on küll patune, kuid mitte lootusetu. Inimene on aga üha ohus, katsumustes. W.B. jutustab inimese langemisest või siis pigem eeldatavast ülendumisest. Ta esekujulikud novellid on veidi vabamad kui Ernstil või Schäferil. Nende aines pärineb enamasti ajaloost, teemaks katsumus, võlg, kuritegu, kahetsus, halastus. Erielse nüansi lisab teatud metafüüsiline puänteeritus. Lugejale teadvustatakse n-ö igavesi paratamatusi. Argisündmuste mõte selgub alles igavikulise taustal. W.B. on kirjutanud luuletusi, kriminaal- ja kummituslugusid, reisi-, noorte- ja muinasjuturaamatuid. Eesti lugeja peaks mäletama LRis 1966, nr 35 ilmunud Eesti-aineliste kurioossete juttude kogu «Surm Tallinnas» Rein Sepa tõlkes.

Urmas Viik. «Kivivihm». Kuivnõel. 1990.

Urmas Viik. «Meeste laud». Kuivnõel. 1991.

HANS (JEAN) ARP (1887—1966). Kuulus maalikunstnik-abstraksionist, skulptor ja luuletaja. Õppis kunsti Strassburgis, Weimaris, Pariisis jm. Kunstnike ühenduse *Der moderne Bund* kaasasutaja Luzernis. Ühines 1912 Münchenis prantsuse-saksa kunstnike-ekspressionistide rühmitusega «Sinine Ratsnik» (Klee, Marc, Kandinsky jt). Tegi kaastööd ekspressionistide ajakirjale «*Der Sturm*». Kaaslasteks R. Huelsenbeck, H. Ball, rumeenlased T. Tzara, M. Janco jt, algatas H. A. 1916 Zürichis dadaistliku voolu kirjanduses. 1925 liitus sürrealistidega. H. A. kirjutatu üllatab meloodiliste kõlakujunditega, otse visuaalse sõnamaalinguga, paradokside, tavatute seostega. Oma fantaasiarikas ja humoorikaski, hiljem traagilise alatooniga luules on H. A. saksa- ja prantsusekeelse poeedina üks kõrgetasemelisemaid dadaiste/sürrealiste. H. A. õieti väga satiiriline looming tõi ühele ta kaasaegsele anti-poodile F. Usingerile pähe rahulolematu mõtte, et H. A. «kasutab intellekti, et intellekti küüsisst pääseda».

KURT SCHWITTERS (pseudon. Kurt Merz Schwitters, 1887—1948), kunstnik ja kirjanik. Õppis kunsti Dresdenis ja Hannoveris, 1920. a peale lähedasis sideméis H. Arpiga. Dadaistliku ajakirja «*Merz*» asutaja ja väljandja, «*Der Sturm*» kaastööline. 1937 emigreeris Norrasse, siis Inglismaale, kus töötas portretistina. Kunstnikuna lõi peamiselt siiski kollaaže, nn *Merz*-pilte. Kirjaniku-dadaistina grotesksete, naljakate luuletuste ja proosatekste autor. Kirjutanud ka konventsionaalsemas laadis, sh dramastseene, manifeste ja satiirilisi esseid. K. S. ei tunnistanud tabusid ega väärtushierarhiaid. Inspireeris banaalsuste esitamise ja ebasemantilise luulega uusi loomingulise pinget välju kunstis ja kriitikas. (Vt ka A. Kaalep, «Vikerkaar» 1989, nr 10, lk 22.)

ALFRED DÖBLIN (pseudon. Linke Poot, 1878—1957), juudist kaupmehe poeg. Õppis meditsiini, oli mitmel pool närviarst. Ekspressionistliku ajakirja «*Der Sturm*» kaasasutaja ning autor, liitus sotsiaaldemokraatidega. 1933 põgenes natside eest Prantsusmaale, naturaliseerus seal. Prantsusmaalistudes siirdus USAsse. Pärast sõja lõppu tuli tagasi Saksamaale. Andis välja kirjandusajakirja «*Das goldene Tor*», kuid oli kirjanikuna kodumaal siiski juba peaaegu unustatud.

A. D. on väljapaistvalt taidurliku keelekasutusega prosaist, näitekirjanik, esseist.

Esialgu oli ta koguni üks olulisemaid saksa ekspressionismi prosaiste. Hiljem suundub asjalik-täpsemasse realismi. Hilisloomingus aimum katoliiklikke varjundeid. A. D. on sakslastele tähtis romaaniuudendaja Joyce'i ja Dos Passose laadis. Peamised teemad: välise mõju üksikisiku elule ja mõttemaailmale, rühmavaimu prevaleerimine. Peateos: naturalistlik reportaažromaan «*Berlin Alexanderplatz*» (1929). See on tähtsamaid saksa suurlinnaromaane üldse. Hiljem kirjutab A. D. veel mitmeid eksootilisi, ajaloolisi, utopilisi ja nn karmi realismi laadis romaane, näidendeid, ka loodusteaduslik-filosoofilisi ja religiooni puudutavaid esseid.

(KARL FRIEDRICH) PAUL ERNST (1866—1933), saksa usklassikalise kirjanduse üks tähtsamaid autoreid. Liitus tundliku noormehena töölisliikumise ja sotsiaaldemokraatidega. Vabakutseline kirjanik 1895. a-st. Alustanud ühevaatuseliste naturalistlike näidenditega, siirdus uusromantismi kaudu usklassikalise laadi juurde. Veidi lihtsustades tähendab see ta teostes eetilise-rahvusliku ja vastutustundelise sisu esitamist klassikaliselt ranges vormis. Ühtlasi pürgimist absoluutsete moraalsete väärtuste kui igasuguse kunstiloome eelduste poole. Lühiproosas on P. E. eeskujudeks seega vanem itaalia ja prantsuse novell. Näitekirjanikuna kaldus veidi veretutesse konstrueerimistesse. On aga kirjutanud ka lõbusamaid lugusid, muuseas veel üle 90 000-värsilise eeposekatsetuse saksa ajaloost jpm.

WILHELM SCHÄFER (1868—1952). Elukutselt maakooliõpetaja 1898. a peale vabakutseline kirjanik. Halvustatud ja austatud kui n-õ rahvapärane jutustaja. Alustas Björnsoni laadis naturalistlike talupojalugudega. Eriti aga hinnatakse W. S-i kui kiire tegevustiku ja eksaktse vormiga lühiproosa — ta oma sõnul anekdootide — autorit. Anekdootliku, s. o W. S-il juhusliku, kuid ajaloolise tõsiseiga arendab W. S. oma dramaatilisel ja samas häätahtlikul moel mõjusaks novelliks a la J. B. Hebel. Temalt pärineb ka näidendeid, paar biograafilist ja kunstnikuromaani ning -novelli, milles saksa maal, meel ja südamel on kindel koht. W. S. kaitses sidet maa ja maarahvaga. Seda ka suurkäsitluses «Kolmteist raamatut saksa hingest». See on rahva n-õ sisemine ajalugu germaanlaste paganlusajast kuni esimese ilmasõjani. W. S. püüdis olla põliste väärtuste, maailma teatud kindla üldkasulise korraldatuse vahendaja ning kuulutaja.

T. Tasa

HARRY LIIVRAND

POSTHISTORISTLIK URMAS VIIK

I

Kui kunstnik on muinasjutuvestja, siis võib teda pidada ajaloo huviliseks. Urmas Viik tundub olevat just seda tüüpi kunstnik. Rahvusromantiline aines kogus eesti kunstis jõudu murrangulistel 80ndatel, mil moodne kunst — nimetagem asja sellise nimega — lootis avangardi kriisi ületada mütolooziliste teemade kaudu. Meil jäi üks suund truuks Kalevipojale ja Sarviktaadile, millel ei puudunud oma poliitiline taust ja opositsiooniline hoiak valitsevate mentaliteetide vastu. Siis voolas üle näitusesaalide ekspressionistlik kirgede möll, lõhkudes juurduvad ettekujutust eestlasest kui põhjamaiselt vaoshoitud temperamendiga tüübist. Kunsti ilmusid uued kangelased Vana-Kreeka jumalate näol, mis oli meie eriline tervitus Carlo Maria Marianile ja Co-le Itaaliasse. Siis ilmusid lavale androgiünid ja defineerimatus eeterlikud olendid, kelle tähenduslikkus väljendas väga erilaadset ja kohati vaid spetsiaalset asjassepühendatu-tele teadaolevat sõnumit. Just siis, kui oli karta, et publik ja kriitika peavadki hakkama professionaalseteks ristsõnalahendajateks, süttisid bengali tuled ning ilma heraldiliste fanfaarihõiseteta ujusid esile mõned uued näod, kelledest üks oli Urmas Viik.

II

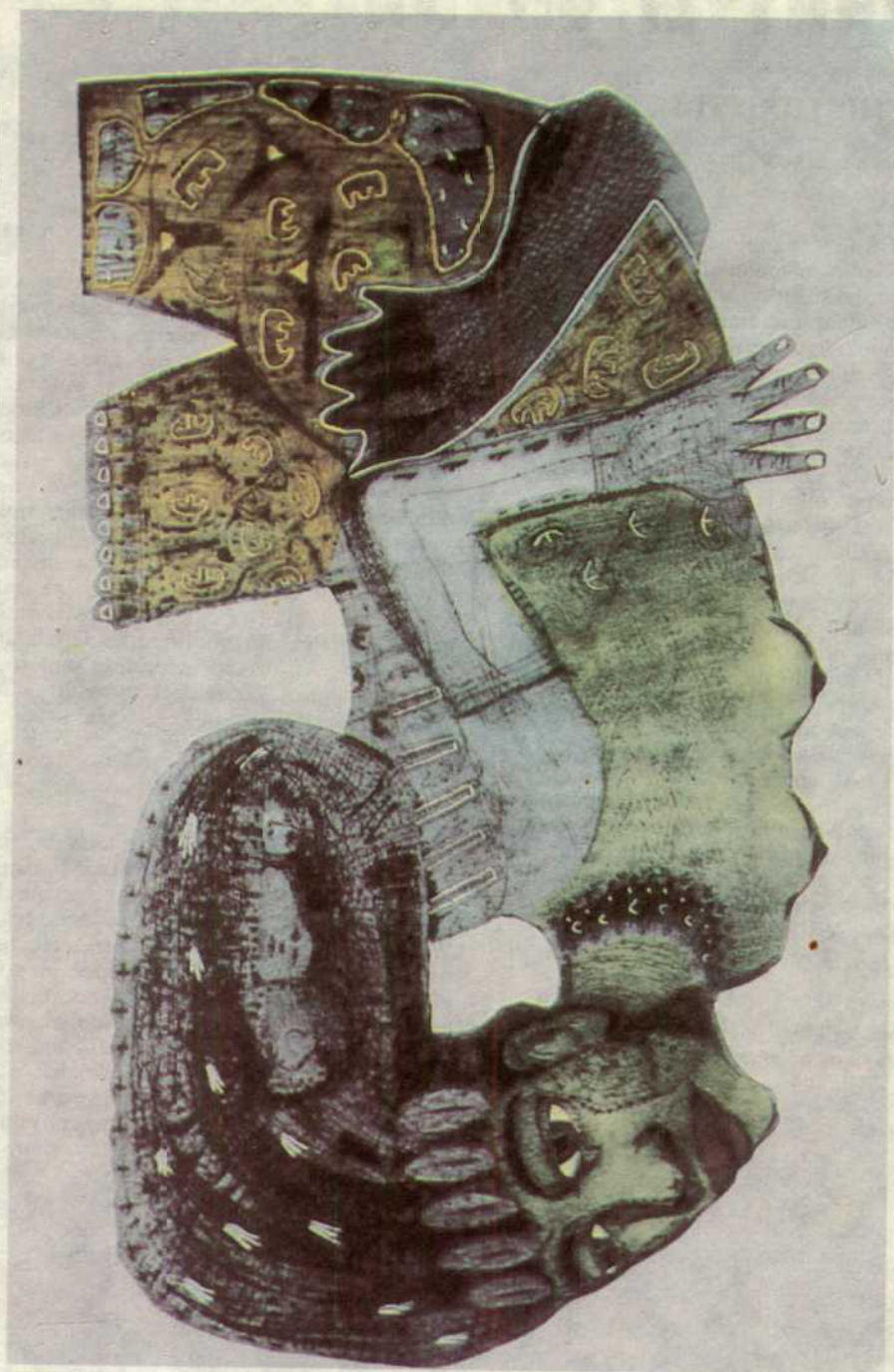
«Uskusin, et kõigil meil on olnud kokkupuuteid maagiaga pikema või lühema aja jooksul» (Octavio Paz).

III

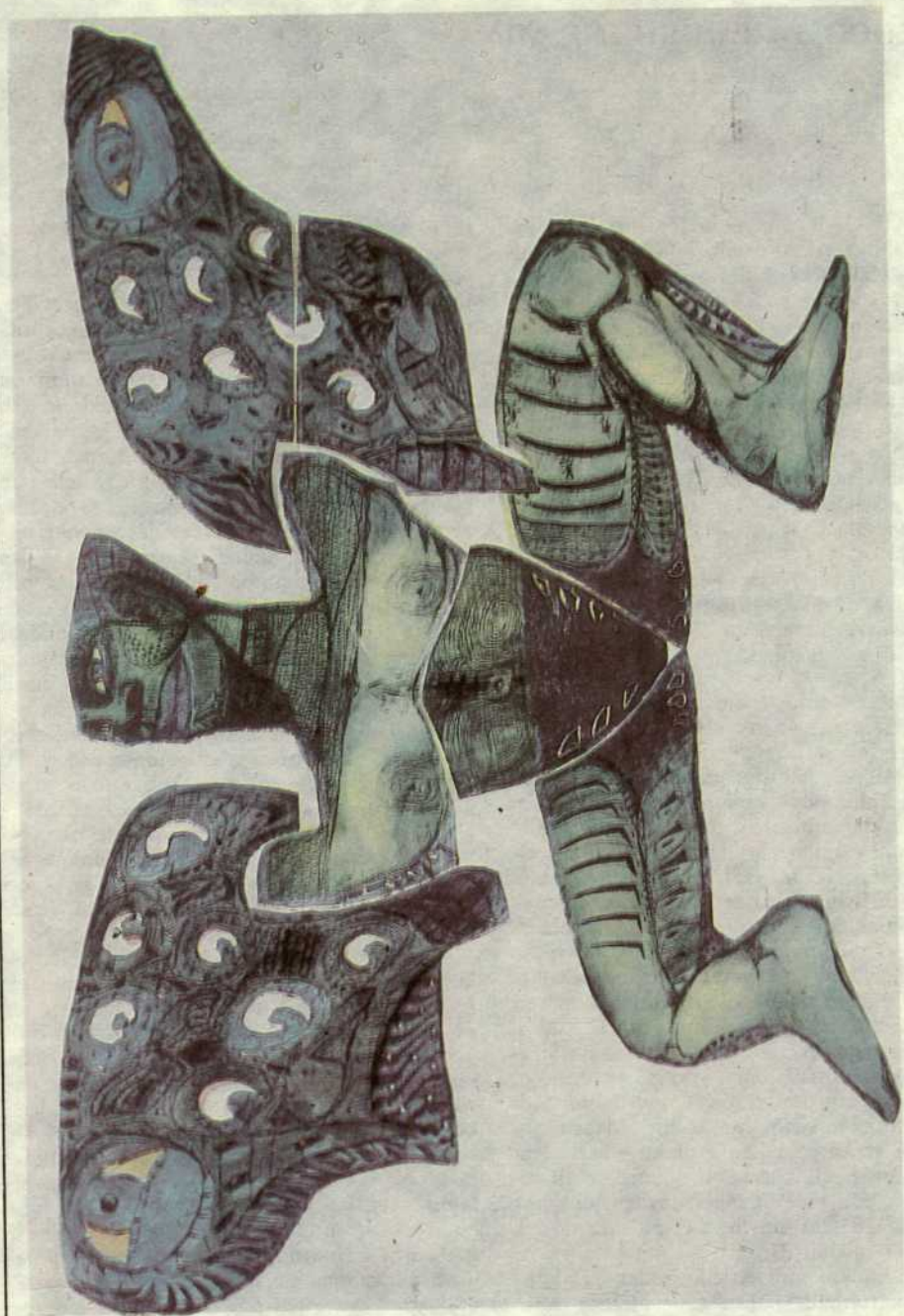
Urmas Viik on nagu kogenud jutustaja, kes õhtul põneva koha peal katkestab, et kuulajate uudishimu üles kütta ja hommikul juttu jätkates neid taas oma sõnadesse vangistada. Viigi jutustusel pole algust, nagu tal puudub ka lõpp. Tema töödes elavad legendid on nii hästi teada, et kellelgi pole nad meeles. Nad meenutavad paljusid seni kuulud ja nähtud pilte, maastikke, tootemikujusid, koledaid naisi ja veel paljut muud, aga saladus, mis on kindlasti kodeeritud Viigi piltidesse, ei anna end kätte. Rabamine fantastiliste tegelaste hulgaga järjest realistlikumaks muutuv asjas paneb küsima, mis saab siis, kui aeg ise muutub fantaasiaks. Nagu juugendiajastu üürimajade trepikodasid šabloonmustriga dekoreerinud sisekujundaja võimendab Viik kujundikordustega oma tööde intensiivsust. Tõmmistest puhastub kõik üleliigne, heledalt pinnalt lööb näkku labiilselt kontuurjoontest värelev figuur.

IV

Peeter Laurits õpetas, kuidas teha Maria-Kristiina Ulase pilti. Võib-olla toimib pakutud mehhanism ka Urmas Viigi puhul. Aga lõpuks on ka Andy Warholit väga lihtne järele teha. Walter Anderson on osutanud sarnastele motiividele eri maade muinasjuttudes ja pole välistatud võimalus, et keegi on kunagi kusagil Viigi pildid juba ära teinud. Aga õnneks meie ei tea seda, mistõttu ajaloo võlu on endiselt arvestatav argument nende loojahingede suhtes, kes näevad jutus iva ja kujundis selgust. Ja kelle jaoks kunst on üheaegselt idee väljendus ning illustratsioon.

Urmas Viik. «Ujuja». Kuivnõel. 1990.

Urmas Viik. «Liblikas». Kuivnõel. 1990.

GOTTFRIED BENN

EPILOOG JA LÜÜRILINE MINA

«Elu kestab kaksikümmend neli tundi ja oma kõrghetkel oli ta kongestioon.»

Sündinud 1886 evangeelse pastori ja Yverdoni kandist pärit prantslanna pojana kolmesaja elanikuga külas umbes Berliini ja Hamburgi vahemaa keskpaigas, üles kasvanud niisama suures külas Marki maakonnas. Läksin gümnaasiumi, siis ülikooli, õppisin kaks aastat filosoofiat ja teoloogiat, siis arstiteadust keiser WilhelmI akadeemias, olin sõjaväearst provintsirügementides, lasti peagi erru, kuna pärast kuuetunnilist galoppi manöövritel põrus üks neer lahti, harisin end arstina edasi, sõitsin Ameerikasse, vaksineerisin vaheteki rahvast, läksin sõtta, ründasin Antverpenit, elasin tagalas häid aegu, olin pikalt Brüsselis, kus veetsid oma päevi Sternheim, Flake, Einstein, Hausenstein,¹ nüüd elan erialaarstina Berliinis, vastuvõtt õhtuti viiest seitsmeni.

Ma aprobeerusin, promoveerusin, doktoreerusin, kirjutasin suhkruhaigusest sõjaväes, vaksineerimisest tripperi korral, kõhukelmevahemikest, vähistatistikast, sain Berliini ülikooli kuldmedali epilepsia-alase töö eest; mida ma kirjanduslikku paberile panin, selle kirjutasin, välja arvatud «Morgue», mis ilmus 1912 A. R. Meyeri juures, 1916. aasta kevadel Brüsselis. Ma olin arstiks prostituutide haiglas, täiesti isoleeritud paik, elasin konfiskeeritud majas, üksteist tuba, üksinda oma tentsikuga, teenistuses tuli vähe olla, tohtisin käia erariides, mul polnud mingit koormat hingel, ei rippunud kellegi küljes, keelt peaaegu ei mõistnud; hulkusin tänavail, võõras rahvas; omapärane kevad, kolm täiesti võrratud kuud, õige mul kanonaadi Yseril, mille ta ei mõõdunud ühtki päeva, elu vibreeris vaikuse ja kaotsisoleku sfääris, ma elasin ääre peal, kus kaob olemasolu ja algab mina. Ma mõtlen sageli tagasi neile nädalaile; need olid elu, nad ei pöördu tagasi, kõik muu oli murd.

Niipalju kui mul on ülevaadet inimkonnana neljast tuhandest aastast, on olemas kahte liiki neuroloogilist reaktsiooni. Lõhestunud

tundlikkusest terviku ja osade vahekorra vastu, esindatud ärrituvusest totaalse mõiste peale. Terviku primaat, *to en kai paan*, juhuslik vormidemäng, valuline ja tsentripeetaalne: indialased, spekulatiivsed tüübid, introverdid, ekspressionistid, ja individuaalsuse agar absoluut, millel mõiste registratuuriks: kasuistid, aktivistid, eetilised musklimehed; mina hoian totaalsete, kaootikute poole säärasel määral, et pean Darwinit ämmaemandaaks ja ahvi kunstkäsitööks: me mõtlesime välja ruumi, et aega surnuks lüüa, ja aja, et oma elukestvist motiveerida; ei teki midagi ja ei arene midagi, kategooria, milles kosmos ennast ilmutab, on hallutsinatsiooni kategooria.

Ma pärinen loodusteaduslikust sajandist; ma tunnen oma seisundit täpiplealt. Bakhaanaalsus singulaarsuste kaudu, konkretismi triumf, seejärel murtud nagu ei miski muu stiliseerimise ja sünteetilise funktsiooni seaduse alla, minu tsentrumites modifitseeritud, groteskne persiflaaz; ja siinkohas pean märkima, et ma ei ole alati tegelnud oma praeguse elukutse, nahatõvega. Algselt olin olnud psühhiaater, kuni ilmus kummaline fenomen, mis läks aina kriitilisemaks ja jõudis välja sinnamaale, et ma ei suutnud enam üksikjuhu vastu huvi tunda.

Mul polnud enam kehaliselt võimalik keskendada tähelepanu, tunda huvi värskest haiglasse toodud juhu vastu või jätkuva individualiseerimisega jälgida ammuseid haigeid. Küsimused nende tõve eeloo kohta, nende päritolu ja eluviisi nentimine, iga üksikisiku intelligentsi ja moraalse *quívive*'i kontroll valmistasid mulle piinu, mida ei saa kirjeldada. Mu suu kuivas ära, mu silmalaud jäid põletikku, ma oleksin jõudnud vägivalategudeni, kui mu ülemus poleks mind juba enne seda enda juurde kutsunud, poleks mult täiesti ebarahuldava haiguslugude pidamise pärast aru pärinud ja mind vallandanud.

Ma püüdsin selgusele jõuda, miks ma kannatasin. Psühhiaatriaõpikute juurest, kust otsisin, jõudsin ma moodsate psühholoogiliste teosteni, osalt väga kummaliste, nimelt prantsuse koolkonna töödeni; süvenesin

¹ Benni kaasaegsed ekspressionistlikud saksa kirjanikud.

selle seisundi kirjeldustesse, mida nimetatakse depersonalisatsiooniks või tajumaaailma võõrandumiseks, hakkasin tunnetama Mina kui moodustist, mis säärase jõuga, millega võrreldes raskustung on lumehelbe õhatus, püüdleb seisundi poole, milles ei kehti enam midagi sellest, mida tänapäeva kultuur nimetas vaimuanniks, vaid kus kõik see, mille tsivilisatsioon oli koolimeditsiini juhatusel teinud kahtlaseks närvinõrkuse, väsvuse ja psühhasteeniana, möönis sügavat, piiratud, müüdiidset võõrust inimese ja maailma vahel.

Võimatu veel eksisteerida kollektiivis, võimatu kas elus või ametis kollektiiviga suhestuda; liiga läbipaistev selle antiteetilise struktuuri vraklus, liiga põlgusväärne see õllekohuliste antinoomiate igikoitaalne kompromiss... Montesquieult olin lugenud, et Caligula, kes pärines nii Antoniusest kui Augustusest, olla õelnud, et ta karistab konsulid, kui need pühitsevad Actiumi võidu tähistamiseks sisseviidud röömpäeva, aga karistab neid ka siis, kui nad seda ei pühitse; ja kui Drusilla, kellele ta laskis osaks saada jumalikel auavaldustel, oli surnud, siis oli kuritegu teda taga nutta, kuna ta oli jumalanna, ja teda mitte taga nutta, kuna ta oli Caligula õde. Midagi sellist kujutlesin ma. Sellele pidin ma mõtlema, kohates mõnd ajakaaslast. Selles vormis nägin ma teda, kus ta ka mulle vastu ei astunud; sellel joonel ilmutas end mulle tema kuju. Ta liikus «üheltpoolt»- ja «teiselt poolt»-struktuuris, professionaalses-diagonaalses sfääris seksuse profülaktikaks. Üheltpoolt ja teiselt poolt kõige ristishambalisem individuaalsus kuni mustade küünealusteni välja ja sunnitus sotsiaalseteks kompromissideks õgimist koituseni, igavesti see keskpärase tasakaal ja see üldiselt igiposiitivne latentus. Leemurid, lummutised, kriiskavad luupainajad, kalosside ümber lurtsumas eimiski: sõnad, Horatio, huultepuhitused, puhumas seemet lobasse, ikka ja jälle tõmbasin ma värvavad koomale ja panin äriüksed kinni ja läksin reisile, ikka ja jälle pidin ma tagasi tulema, sest ei leidnud Euroopast ühtki kõrbet. Üks härra istub minu ees vastuvõtutoas, ta jutt on suunatud minule, ta huulte ümber lehvib auväärse elu summa, ta tahab mult osta tervenemissubstantiive; julgust, sõber, küll see jälle paraneb, rahu, tervislikkus. Ma vaatan teisele poole tänavat, üks härra klopib endal kuulelt tolm, kuid sel silmapilgul klopivad paljud härrad endal kuulelt tolm, kuhu ka ei vaataks, kõikjal see simultaansus, edasi-tagasi stabilisatsiooni ja ilmkaue vahel, mõiste ja absoluudi vahel edasi-tagasi...

Kuidas siis tuleb elada? Ega ei tulegi. Vasomotoorselt labiilne, neurootiliselt in-

kontinentne, *ecce* raibe man ja *ecce* apokaliptise ootel, skisotüümiad afektide asemel, viljakuse asemel abordid igasse ilmakaarde, autopsüühiliselt solitaarne, mädanevalt üksilmne, poliüfeemlik oinaste osas, kes kannavad oma kooramat allpool: kõhu all, mitte absoluutsetel selgrootsutippudel; kolmekümneme aastane ja täiesti omadega läbi, ma ei kirjuta enam midagi — tuleks kirjutada paelusside ja koprolaaliatega; ma ei loe enam midagi — keda õige? kas vanu ausaid titaniide, kel Ikarose tiib võileivapaberis? ma ei mõtle enam ühtegi mõtet lõpuni, liigutav see õhtumaalasekuju, kes ikka veel ja ikka jälle, ja kuni läänemaailm varju vaob, astub vastu kaosele oma ainsama relva, mõistega, Taaveti ling, millega ta võitleb oma elu eest, — kuid formaalsed meetodid hämarolekus, ma riivan ettekujutust funktsioonist väljaspool igilatentsete antiteeside psühholoogiat — sündikalistlik-metafüüselt.

Mõni aasta hiljem. Lüürlise mina uued tööd, uued katsed. Digestiivsed protsessid, heuristilised kongestioonid, transitoorsed monistlikud hüpertooniad luuletuse tekkimise kohta. Mina, müüdimonomaanne, religioosne, fastsinaarne: Jumal on ebasoodus stiilprintsip, aga jumalad teises värsis midagi muud kui jumalad viimases värsis — uus MINA, mis kogeib jumalaid: substantivistlik-sugestiivsel.

Meres on alama zooloogilise süsteemi elusorganisme, kaetud viburitega. Vibur on animaalne meeheelund enne diferentseerumist erinevateks sensuaalseteks energiateks, üldine kompeelund, suhe mere keskkonnaga, suhe iseeneses. Kujutletagu inimest kaetuna säärase viburitega, seda mitte ainultaju osas, vaid üle kogu organismi. Neil on spetsiifiline funktsioon, nende ärritusreaktsioon teravalt isoleeritud: seda kutsub esile sõna, iseäranis nimisõna, vähem omadussõna, verbaalne kujund vaevalt. Seda tekitab *chiffre*, selle trükipilt, must täht, tema ainuüksinda.

Sa elad oma elu, elu täis banaalsusi ja väsimusi, sa elad maal, mis on rikas jaheadaist ja varjulistest tundidest, kronoloogiliselt elad sa mõttepohhil, mis induktiivselt perifereerib oma lamedat müüditühja keskonda, kapitalistlik-oportunistliku kaliibriga elukutses, sa elad antennide, kloriidide, diiselmootorite keskel, sa elad Berliinis.

Nooruse aastad, illusionistliku hüperboolika ajad on möödas, kustunud individuaalse ditürambika palavik. Ärkvel, magades, nii horisontaalsetes kui vertikaalsetes asendites, nii toitumisprotsessides kui sõrmeotste komplekskujutlustes lakkamatu rampväsimus personaalsest psühhologiast. Mis on suhted — ah, kõik on võimalik; mure ja pisarad

Urmas Viik.
«Rünnak». Kuivnõel.
1990.

Urmas Viik.
«Tants». Kuivnõel.
1990.

— jah, nad on olemas. Mina ülesehitus — millise korra jaoks; minu kohal eesmärgid — kelle ruumis? Sa elad oma elu, juba äralibisemise eas ja premorbiidse pilguga kaduviku joonte tabamiseks.

Nüüd on säärane tund, mõnikord pole see siis enam kaugel. Lugesed ühte, ei, arvutuid raamatuid läbisegi, ajastute segadik, ainetete ja aspektide sasipundar, avarate tüpoloogiliste kihtide avanemine: ebamaine voogav lähe. Nüüd väsimus rasketest öödest, struktuuralse elemendi järeleandlikkus sageli kasuks, suure hetke jaoks tingimata. Nüüd lähenevad ehk juba sõnad, sõnad läbisegi, selgusele veel märkamatud, aga viburid komplevad selle meile ligi. Vahest leiduks seal sõbralikkust sinise vastu, mis õnn, mis puhas elamus! Mõeldagu kõiki neid tühje jõuetuid leierdusi, neid sugestioonituid preambulaid sellele ainsale koloriidile, nüüd võib ju südames esile manada Sansibari taeva Bougainville'i õite kohal ja Syrteni mere, mõeldagu seda igavest ja kaunist sõna! Mitte asjata ei ütle ma «sinine». See on lõunamaine sõna kui niisugune, «liguuria kompleksi» eksponent, määratu «vahkväärtusega», põhivahend «seose läbistamiseks», mille järel algab isesütitus, «surmav fanaal», mille suunas voogavad kauged riigid, et sulanduda tolle «kalbe hüperemia» struktuuri. Faaiaagid, megaliidid, Lerna soo — tõsi küll et nimed, tõsi küll et osalt koguni minu moodustatud, aga lähenedes saavad nad enamaks. Astarte, Geta, Herakleitos — tõsi küll et märkmed mu raamatuist, aga kui ligineb nende tund, on see auleetide tund läbi metsi, nende tiivad, nende paadid, kroonid, mida nad kannavad, panevad nad maha kui anateemid ja luuletuse elemendid.

Sõnad, sõnad — substantiivid! Neil pruugib vaid tiivad valla lüüa ja aastatuhandeid pudeneb nende lennult. Võtke anemoonimets, niisiis tüvede vahel peened pisikesed lilled, jah, neist kõrgemal nartsissiaasad, kõigi õiekarikate suits ja tuli, õlipuus õitseb tuul ja marmorastmeitsi kerkib põimunult avarusse täidumus — ehk võtke oliivid või teogooniad: aastatuhandeid pudeneb nende lennult. Botaaniline ja geograafiline, rahvad ja maad, kõik need ajalooliselt ja süstemaatilisel nii kadunud maailmad, siin nende õit-seng, siin nende unistus — vaimu kogu kergemeelsus, kogu kurbus, kogu lootusetus saab tajutavaks mõiste läbilõike kihistustes.

Ah, ei iialgi küllalt sellest ühest elamusest: elu kestab kakskümmend neli tundi ja kõrghetkel oli ta kongestioon! Ah, aina unusti sellesse lõõma, platsentaarsete ruumide kraadidesse, ürgnägemuse merede eelastemele: regressioonitendentsid, Mina purukslunastumine [*Zerlösung*]! Regressioonitendentsid sõna abil, heuristilised nõrkusseisundid substantiivide kaudu — see on põhiprotsess, mis interpreteerib kõike: iga TOO [ES] on hukk, MINA tuulest-viidavus; iga SINA on hukk, vormide kokkusegatavus. «Komm, alle Skalen tosen Spuk, Entformungsgefühl»² — see on pilk sellesse hetke ja neisse õnnisse, kus «jumalad langevad kui roosid» — jumalad ja jumalate mäng.

Raskesti seletatav sõnavägi, mis lahutab ja liidab. Selle hetke võõrapärane võim, kust eimiski vorminõudva jõu tõukel tungivad välja kujundid. Hävingust ja taasnaasmisest tulvil stroofi transsendentne reaalsus; individuaalsuse nõtrus ja kosmoloogiline olemine, stroofis kirstgustub stroofi antitees, stroof kannab meresid ja õõ kõrgust ja teeb loodust stüügilise unistuse: «Ei iial ja ikka».

1921—1927

Saksa keelest tõlkinud Mati Sirkel

² Benni enesetsitaat luuletusest «Rusud» (Schutt, 1922), sõna-sõnalt: «Tule, kõik skaalad kohavad kummitust — vormitustumistunne».

JUSSI VÄHÄMÄKI

EUROOPA IDENTITEET

1. Nietzsche ja Euroopa identiteet

Nietzsche esitas eelmise sajandi lõpul Euroopa identiteedi probleemid ja vastuolud kujul, mis on senini aktuaalne. Ja on veider, et tema nime peaaegu üldse ei kohta erinevates Euroopa identiteeti ja Euroopa tulevikku visandavates käsitlustes.¹

Nietzsche arvates puudub vanal Euroopal küllaldane jaatavus. Euroopa on luustunud ja mumifitseerumas. Temast on saamas ajalooline ja kasutamiskõlbmatu «kõnts». Sellest pääsemaks peab Euroopa ühendama Ameerika innukuse Idast (Venest ja Aasiast) tuleva hajuvusega.² Ainult sellisest kokkusaamisest ja ühinemisest võib Nietzsche arvates sügeneda «maailmamõistatuse» lahendus. Oma teose «Inimlik, liiginimlik» postuumsetes fragmentides (17) on ta kirjutanud järgmist:

«Moodne innukus levib sellise hooga, et kõik tsivilisatsiooni saavutused ähvardavad jääda kasutamata, nad kaotavad järk-järgult kogu oma tähenduse. Tsivilisatsioon jõuab niimoodi uude barbaarsusse. Inimkonda ei tohiks siiski juhtida sellesse «teonimeste»

«Tiede & Edistys» 1989, nr 1, lk 44—55.

¹ Põhjuseks on arvatavasti Nietzsche seosed saksa fašismiga, mis on ta ideid kompromiteerinud. Nietzsche unustamise loogikast räägin lähemalt seoses Heideggeri-vaidlusega. Vaid Gilles Deleuze ja Feliz Guattari on mõnd Nietzsche arusaama Euroopa vahekorraast Aasia ja Ameerikaga üldjoontes tutvustanud oma raamatus *Mille Plateux* (Paris, 1980). Ka Jean-François Lyotard on 1970. aastate alguses selle teema vastu huvi tundnud. Muu hulgas käsitleb ta seda oma ettekandes «Notes sur le retour et le capital» raamatus *Nietzsche aujourd'hui?* (Paris, 1973). Küllap on väheses poolehoidus Nietzsche vastu süüdi ka tema «kultuurifilosoofi» või «luuletaja-filosoofi» maine. Poliitiliste võimuvahetuste ja tõenäosuste uurijana ei peeta teda piisavalt rangeks, vaid pigem ebamääraseks luuletaja-jahingeks, kellele võimupoliitika argipäevased künjundid jäävad võõraks. Ometi teab igaüks, kes on Nietzsche lähemalt tundma õppinud, et tegelikult on täiesti vastupidine.

² Nägemus Euroopast kui «ideede surnuaiast» esineb ms ka slavofiil Dostojevski teostes. See mõte polnud võõras ka «toimekatele» ameeriklastele, kelle kultuuri aluspõhjaks on põgenemine haigest Euroopast. Vt A. P. W h i t t a k e r, *The Western Hemisphere Idea: Its Rise and Decline*. New York, 1954.

skeemi. Minu lootus on sellele vastukaaluks oleval Vene ja Aasia talupoja mõtiskleval loomusel. See saab kunagi veel inimkonda tublisti parandama... Kui pilk kaugemale läände pöörata, võib märgata ärihullustuse kasvu kuni sinnamaani, et ameeriklased peavad eurooplasi juba laisklejateks ja naulejateks. Inimkond saavutab oma eesmärgi, kui mõlemad elemendid kokku saavad ja segunevad: sünnib kõrgeim teadmine olemasolu väärtusest (mis on võimatu esimesel, sest mõtlemise aktiivsus on veel liiga nõrk, ja võimatu teisel, sest see on võtnud teise suuna)... Kujutlen omas meeles tuleviku mõtlejaid, kelles Euroopa ja Ameerika järelejätmatu kärsitus seguneb Aasia mõtisklevusega, tema sadade sugupõlvete traditsiooniga... Selline kombinatsioon peab viima maailmamõistatuse lahendusele. Senikaua on mõtisklevatel vabadel vaimudel oma töö teha: nad likvideerivad kõik tõkked, mis inimese tundmaõppimisele on seatud, nii usulised, riiklikud...»

Seda võib pidada moodsa Euroopa vastandamiseks nii Idale kui Läänele. Euroopa on siin ennekõike midagi vahepeale jäävat. Euroopa ja eurooplus jääb «Aasia» sügavamõttelisuse ja «Ameerika» innuka kapitalistliku toimekuse vahele.³ Nietzsche Euroopa ei tohi anduda kummalegi osapoolle. Ta ei tohi vajuda «tagasi» Ida avaratele stepilängendikele, tagasi identifitseerimatusse ja eristumatusse samasusse. Ida on üksnes horisont, mille taustale Euroopa kogu oma suurus joonistub.⁴ Kuid ta ei tohi anduda ka

³ Vt J.-F. Lyotard'i analüüsi John Cage'i muusikast kui Ida ja Lääne sünteesist (Nietzsche aujourd'hui? Lk 152—156).

⁴ Diferentseerumatusse idee leiame nimetuse *totalité originaire* all ms ka Claude Lévi-Straussi antropoloogioteoorias teoses *The Raw and the Cooked* (New York, 1969, lk 52). Idas valitseb despootlik omavoli, mille jaoks inimesed ei ole individivid, vaid mass. Despoodi alamad ei ole kodanikud, vaid täielikult sõltuvad oma isanda tujudest. Nad on despoodi keha eendid (tema elundid). Seal domineerib järelikult psühhoos, mille kujundiks on ema ja ema keha, kui mõtestada seda psühhoanalüüsiterminites. Vt täpsemini François Roustang'i katset formuleerida psühhoosi teooriat raamatus *Dirigé Mastery: Discipleship from Freud to Lacan* (London, 1982, lk 132-156). On üsna üllatav, et ka «Läänes», s.o Ameerika

«Amerika» toimekusele ja teoinimestele, sest need omakorda tormaksid Euroopa lahti ta vundamenti küljest ja lammutaksid ta. Koos ameeriklastega nimelt tuleb Euroopasse heitlik voluntarism ja korralagedus. Euroopa lammutamise tagajärjeks saab olla vaid kaos ja lõppude lõpuks samasugune liikumatus ja eristatus kui see, mida pakub Euroopale Ida.

Nietzsche aforism sisaldab mõtet Euroopast kui millestki, mis on «rohkem» kui Ida ja Lääs. Euroopa on rohkem kui stepilagenidik, mille ühtlane avarus üksnes katab kõike oma ahistavusega, aga ka rohkem kui juurtelt lahti rebitud põõsas, mis on lõdvalt tuule loopida, ehkki kujutleb, et püsib oma kohal. Ta asub Ida ja Lääne vahel. Ta tõlgib Läänele Ida ja Idale Läänt. Ta on ümberpanija, ta on sõlmpunkt. Ta juhib ja suunab maailma, annab nii Idale kui Läänele silmad. Ilma selle tõlkija või tõlgendajata ei eristaks Ida ja Lääs teineteist, ilma selleta eksleksid nad pimeduses teineteist hävitades. Euroopa on parasit⁵, kes elab teiste pimedus arvel. Ilma temata ei tule Ida ja Lääs omavahel toime, vaid hävitavad üksteist sõgedas heitluses. Euroopa on üksteisemõistmise seisukohalt vältimatu kolmas, vahendav liige.

Euroopa suurim tulevikuvõimalus on selles, kui ta asetab end kõrgemale Ida ja Lääne kitsastest erahuvidest, nende riiklikest ja rassilistest eelarvamustest, ning aktsepteerib oma parasitiloomuse. Kui Euroopa tunnistab endale, et ta on varas ja sulij⁶ Ida

rikas, on emal ja ema kehal väga keskne roll. Iseäranis rõhutatult on ema positsioon esiplaanil ameerika moodsas meeste poolt kirjutatud kirjanuduses. Kõnealus teematikat on üritanud lähemalt uurida Alice Jardine oma raamatus *Gynesis: Configurations on Woman and Modernity* (New York, 1985).

⁵ Michel Serres on kirjutanud mitu raamatut Hermese, tõlkija ja parasitiidi ning ka ohvri eri kujudest. Näiteks viieosaline sari pealkirjaga «Hermes». Esimene raamat selles ilmus 1968 ja kandis nime *Hermes: La Communication*. Sellele järgnesid *L'Interférence* (1972), *La Traduction* (1974), *La Distribution* (1977) ja *Le Passage de Nord-Ouest* (1980). Otseselt parasitiidi probleemi käsitleb *Le Parasite* (1980). Parasitit ei ole seejuures üksnes negatiivne kuju, vaid tal on ka positiivsed inventsioonivõimeid. Ta pole mitte ainult eksituste ja kelmuste, vaid on ka muutuste ja «uue» käivitaja, samuti vahendaja ja tõlk.

⁶ Thomas Mann — olgu muu hulgas öeldud, et väheseid Nietzsche ideede mõistjaid sajandialguse Euroopas — osutab oma teostes euroopluse rolli mõistmist. Näiteks Hans Castorpi saatust «Võlumäes» võib näha kui Euroopa inimese ebaedu kahe eri jõu vahendustoomingus. Manni kütkestas ka kelmi-probleem, näiteks «Seikleja Felix Krulli pihtimustes». Euroopa humanismi mitme-mõõtmelisust ja mitmenäolisust on käsitletud T e i-

ja Lääne vahel, kelmi, kes hangeldab nende kahe aeglase mõtlemisega hiiglasega.

Kas võib parasitiidi, tõlgil ja vahendajal olla püsiv identiteet? Milline on kelmi või petise identiteet? Kas võib petisel üldse olla edu, kui tal on vaid üks ja identifitseeritav nägu? Kas ta mitte pigem ei pea kogu aeg muutma oma nägu ja kõnet vastavalt oma ohvrite ootustele? Need on küsimused, millele Euroopal-kelmil tuleb vastata.

Petisele tähendab identiteet ta karjääri lõppu. Samamoodi tähendab identiteet karjääri lõppu ka Euroopale. Tähendab ta ühtesulamist kas Lääne või Idaga.

Euroopa vaatenurgast tähendab see ühtesulamine ka väljakujunenud kultuuri ja maailma lõppu. Ühtesulamise vastu tuleb võidelda ja seda võitlust saab Euroopa-kelm pidada vaid oma identiteeti pidevalt vahetades. End maskide või retooriliste operatsiooni abil endast võõritades. Niisiis: kättesaamatuks ja kaugeks muutudes. Muutudes millekski selliseks, mis on «rohkem» kui Ida ja Lääs, millekski selliseks, mis on neist kõrgemal, näeb kaugemale kui nemad ega paljasta end kunagi, ei andu kunagi. Nietzsche moodi üteldes: Euroopa peab muutuma naiseks. «Röömsas teaduses» kirjutab Nietzsche:

«Ja kes teab, kas ei võiks see annus vana (euroopa sõjamehe) loomust lõpuks jälle saada rahvalikumises valitsevaks ja omada afirmatiivses mõttes /im bejahenden Sinne/ piisavalt arukust, et teha end Napoleoni järglaseks ja tema töö jätkajaks, — Napoleoni, kes, nagu hästi teada, tahtis ü h t Euroopat, ja sedagi kui M a a v a l i t s e j a n n a t /Herrin der Erde/» («Röömsas teaduses», 362).⁷

Ainult naiseliku veetluse jõul võib Euroopa säilitada end hinnalise ja huvitava. Veetlusjõu kadudes, kaotades oma huvitavuse ja sulades ühte ühe või teise osapoolega (andudes ühele või teisele), on Euroopa mõistetud hävingule.

Euroopa saatust ja roll ei ole üksnes selles. Tal on oma koht maailma toidulauas. Ta paneb Ida ja Lääne enese pärast võitlema, aga hoiab nad teineteisest lahus. Ta viib nad kokku ühte ja samasse ruumi, sama laua äärde, ja annab neile nende koha ja osa. Ainult tänu Euroopale saavad nad näha teineteist erilisena ja ainult tänu temale saavad nad läbi rääkida ja kokku leppida. Euroopa on paradoks, mis paneb Ida ja Lääne

v a s Oksala oma teoses *Homëroksesta Alvar Aalton: Eurooppalaisia klassikoja ja humanisteja* (Espoo, 1986).

On paradoksaalne, et Nietzsche pealkirjastas oma aforismi «Unser Glaube in eine Vermännlichung Europa's». Euroopa mehelikkuse taastamine tähendabki Euroopa muutmist naiseks!

neteteisega võitlema ja ühtaegu ometi hoiab nad lahus. Euroopa on tulvil lõbu ja nautinguhimu, muutlikkust ja valet. Euroopa ainus identiteet on selles, et iga ta identiteet on muutuv ja vahetatav mask. Ta on lõputu maskikarneval.

Nietzsche arvates avaldab Euroopa inimese limestumise taustal mõju võimas «füsioloogiline protsess», mis loob uue «ülerahvusliku ja nomaadliku inimtõu».⁸ See inimtõug ei ole sõltuv kindlast territooriumist ega rahvusest. Ta ei vaja oma eluks selgeid piire ega kokkuleppeid, vaid pigem rändamisvabadust, mis omakorda rajab pinna uuele poliitikalale kui tõelisele «võimaluste kunstile».⁹

Nietzschest võib aru saada nii, et oma pideva muutlikkuse taga — keeldudes piiritletud identiteetidist ja pettes muud maailma — on Euroopal jõuvarusid, mis on üle kõigist massi ja suuruse eelistest. Euroopa jõud

⁸ Oma «moodsa inimese» kriitikas («Sealpool head ja kurja») esitab Nietzsche Euroopa moderniseerumise kaheastmelise arenguna. Ühelt poolt viib see paratamatult limestumisele, kuid teisalt avaldab selle taga mõju teine ja sellele vastandlik areng:

«protsess, mis ühetaolisustab eurooplasi, lahutab neid üha enam neist elutingimustest, mille valitsedes sünnivad kliimaatilised ja paikselts seotud rassid, teeb nad üha sõltumatumaks mis tahes kindlast miljööst, ümbrusest, mis tahaks sajan-dite vältel piirduda ühtede ja samade nõudmistega nende hinge ja ihu suhtes, — ja nii ilmub järkjärgult näitelavale oma olemuselt ülerahvuslik ja nomaadlik inimtõug, kelle tüüpiliseks iseärasuseks, kui füsioloogilist kõnepruuki tarvitada, on maksimaalne kohanemisvõime ja -jõud. See eurooplase valimissaamisprotsess, mille tempo suured tagasilöögid võivad aeglustada, (...) viib tõenäoliselt tagajärgedeni, mida need naiivsed edasi viijad ja kiidukõnelejad, «moodsate ideede» apostolid, kõige vähem tahaksid arvesse võtta...» («Sealpool head ja kurja»).

⁹ Tõsi küll, Nietzsche räägib Euroopa püüdlusest sünteesile, ta pürgimusest olla üks. Ka siis on jutt jaatavast sünteesist, mitte suletud Euroopast:

«See haiglaslik võõrdumine, mida rahvusehul-lus on tekitanud ja üha tekitab Euroopa rahvaste vahele, samuti lühinägelikud ja kergekäelised poliitikutud, kes selle abil on tänapäeval valitsema tõusmas ja kes ei või üldsegi mitte aimata, kui suurel määral see nende poolt teostatav lagundav poliitika saab paratamatult olla üksnes vaatuste vaheaaja poliitika — kõik see (...) on põhjuseks, et praegu jäetakse märkamata või tõlgendatakse tahtlikult ja valelikult teisiti kõige päevaselgemaid märke, millest ilmneb, et Euroopa tahab üheks saada. Kõigi selle sajandi sügavamate ja avaramate inimeste tõeliseks üldsuumdumiseks nende hinge salatõös on olnud rajada teed tollele uuele sünteesile ja püüda ennetada tuleviku eurooplast...» («Sealpool head ja kurja»).

on ta kohanemisvõimes, paindlikkuses ja ta-bamatuses. Ta jõud on kõigi vormide omaksvõtmises ja ärakasutamises, ta jaatavuses, naiselikus võimes saatusele alistuda ja moraaltult taotleda hetkekasu. Euroopa on Maa ja selle rikkuste valitsejanna¹⁰, on maailma parasiit.

Kahjuks ei koosne parasiidi ja petise elu ainult üksi õnnelikust «käänetest» ja kordaläinud vahendustoiminguist. Väga sageli petis paljastatakse ja tema üle mõistetakse kohut. Võib-olla asendab teda mõni parem petis, temast aga tehakse anarhia ja korralageduse patuoinas, kelle hukkamine näib korra taastavat. «Tõlkeviga» Ida ja Lääne vahel pa-randatakse ning võib-olla pühitakse üldse minema.

Kuigi Euroopa on saanud rohkesti nau-tida oma parasiidirolli, on ta kannatanud ka ohvriks ja patuoinaks tegemist. Kaks maailmasõda on saanud alguse Euroopast, ja Euroopa on nende eest süüdi mõistetud.

Euroopa paljastamise põhjuseks on ena-masti olnud ta näojoonte tardumine selgetesse vormidesse, kindlatesse piiridesse ja rangetesse vastandustesse. Euroopa on pal-jastatud ikka ja jälle siis, kui ta on üht ja sama maski liiga usinalt pruukinud. Nii on juhtunud siis, kui ta on võtnud omaks püsiva identiteedi, näiteks sidudes end sõjaliste lii-tudega, või kui ta on suigutanud end unis-tustega ühtsest ja terviklikust Euroopa ühis-konnast. Niipea kui ta on end ise paljasta-nud, on tema üle tavaliselt kohe ta tegude eest ka kohut mõistetud.

Euroopal ja euroopasel, niivõrd kui ta oma ajaloost teadlik on, ei ole põhjust iden-titeetidist unistada, vaid pigem karta seda ja püüda kõigi võimalike vahenditega vältida kinnijäämist ainult ühe maski külge. Identi-teet on Euroopale alati tähendanud üksnes vahelejäämist ja ohvriktoomist.

2. Teoreetiline antiameerikanism

Nietzsche poolt lahatud «Euroopa inimese» probleem aktualiseerus Euroopas pärast I maailmasõda, kui ameeriklased ja Ameerika kaubad esimest korda parvedena Vanasse Maailma tungisid. Euroopa tulevikuks näis tol ajal olevat ainult kas sulada kokku ameeriklusega, selle toimekuse ja voluntaris-

¹⁰ Valitsejanna-teemast ja valitsejanna kuju kesksest positsioonist eriti kreeklastele vt lähemalt W. Burkert, *Homö Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, lk 58-82. Burkert osutab, et näiteks loomade valit-sejanna puhul on tegu muugagi kui ainult vilja-kusmüüdiga.

miga, või asuda aktiivselt võitlema amerikaniseerumise vastu.

Euroopa intelligentsi hulgas sündis — võib-olla just selle traditsiooni alusel, mille näidiskujuks on Nietzsche¹¹ — tugeva kandepinnaga ameeriklusevastane suundumus. Tõsi küll, tollal sündis ka Ameerikat ja iseäranis selle palavikuliselt arenevat tehnoloogiat ning selle tehnoloogia poolt produtseeritud «uut inimest» ihalev suundumus, kuid sellegi lõppesmärgiks oli pigem inimese taashingestamine või «euroopastamine» tehnoloogia lõpuniarendamise läbi kui ta «ameerikastamine». Juba Nietzsche ise oli olnud arvamusel, et «Euroopa inimese lamestumine on nüüdsel ajal võimas ja paratamatu protsess: seda tuleb veelgi tagant õhutada». Lamestumist ergutades saadaksegi Euroopasse uus nomaadlik inimtüüp, kes pole sõltuv rassilistest ja riiklikest eelarvamustest.¹²

Ameeriklus tähendas Euroopale heatahtlikku, lollu, aga innukat — võib-olla pisut koerasarnast — ja rikast tõusikut, keda võis ju korraldada ära kasutada, aga kes pikapeale muutus häirivaks ja tüütus kätartsejaks. Kiiresti seostati ameerikalikkusega lihtsamelne tehnikakummardamine, progressiusk, voluntarism, psüühiliste probleemide rõhutatult teadlik valitsemine ja omapärane arusaam demokraatiast kui vastuoludeta, mittepoliitilisest olukorrast, kus eri osapoolte vahel tegelikud lahkuminekud ja tõelised poliitilised erimeelsused puuduvad.

Koos Ameerika invasiooniga tuli Euroopasse ka ameerikalik teadus ühes selle probleemilahendusvõtete ja progressiisuga. See omakorda kutsus esile tugeva reaktsiooni kõigepealt Euroopa filosoofias ja ühiskonnateadustes. Just see pani

¹¹ Juba valgustusajast alates võib täheldada märke kahesugusest suhtumisest nn Uude Maailma. Seda kahetisust võib käsitada tulenevana vastandusest loodus/kultuur, mille üle väideldi juba renessansiajal. Ühelt poolt oli Ameerika utopia-maailm (More'i «Utopia» Rafael oli Amerigo Vespucci kaaslane ja Utopia asetses kusagil Uue Mandri läheduses), mis tegi võimalikuks uue inimsuse, olgugi et teda ei asustanud «õilsad metslased». Ameerika pakkus head keskkonda paljutöötavatele reformidele. Teisalt oli Ameerika kolletislik ja alaarenenud. Buffoni järgi oli sealne elusloodus monotoomsem ja jõuetum kui Vana Mandri oma. Ameerika põlisloomad olid kogult väiksemad kui nende Euroopa vasted, ja sinna sisseveetud Euroopa loomaliigid degenererusid kiiresti. Ka Ameerika raud oli kehvema kvaliteediga ja ta elanikud aravõitu.

¹² Irooniat, mis Nietzsche strateegias sisaldub, on käsitlenud Gilles Deleuze oma ettekandes «Pensée nomade» raamatus *Nietzsche aujourd'hui?* (Paris, 1973).

1920.—30. aastatel aluse hilisemale euroopalikule mõtlemisele, mis suurelt osalt loodi vastukaaluna teaduste ameerikalikule moderniseerimisele. Tollal tekkisid muu hulgas «kriitiline teooria»*, millel ei ole midagi pistmist blokkide ajastu mõtlemise poolt sünnitatud «Lääne marksismiga», eksistentsialism, sürrealism, heideggerlik tehnoloogiakriitika jne. Hiljem on need andnud aluspõhja strukturalismile, lacanlikule psühhoanalüüsile, uusvasakpoolsusele, feminismile, aga ka selgemalt konservatiivsetele kultuurikriitikuile.

Paaegu kõik tolle aja Euroopa mõtlejad toonitavad tehniliste lahenduste kujutluslikku ja ohtlikku iseloomu. Vastuolusid ei saa lahendada manipulatsiooniga ja näivlahenduste teel — võib-olla nad lihtsalt ei olegi lahendatavad. Kõige ohtlikum on siiski kujutus, et neid õnnestub mingil moel lahendada lõplikult. Sel juhul korvatakse tegelikkus illuusioniga. Poliitikas nähti ameeriklust ilma pikemata viivat voluntarismi.

Filosoofia ja «teooria» alal ei jäänud anti-amerikanism ainuüksi väliseks seisukohavõtuseks «ameerika teaduse» vastu. Vastupidi, sellest sai euroopaliku mõtlemise seessmine ja oluline osa. Ameerika-kriitika ei olnud poliitilise teooria eraldine rakendus, vaid Ameerika tõusis esile kui teoreetilise kriitika keskne objekt. «Amerikanismi» kui teoreetilise probleemi püstib näiteks Martin Heidegger õhtumaise metafüüsikatraditsiooni kriitikas. Ameerikas kulmineerub moodsa tehnilise planeetaarne liikumine ja mõtleja ülesanne on mõelda selle tehnilise «olemuse» üle. Ometi, alles alates 1950. aastatest, Jacques Lacani psühhoanalüüsiteoorias, mis on suunatud ameerika egopsühholoogia vastu, liitub üritusega mõtestada lahti Ameerika «olemus» üleüldine ja mitte-filosoofiline püüdlus luua ühiskonnaformatsiooni teooria.¹³ Võib-olla Lacani psühhoanalüüsis leiabki anti-amerikanism oma prima väljenduse. Jacques Lacan avaldas aktiivset mõju 1930. aastate sürrealistlikes ringkonnas. Ka Sigmund Freud ise oli «antiameeriklane». Ta pidas Ameerikat «suureks eksituseks», kuhu teda vaid suure vaevaga suudeti meelitada.

Lacani teooriat võib tõlgendada kui ameerikaliku *ego*-idealiseerimise kriitikat ja seda kaudu ka kui ameerikaliku poliitika

* Frankfurdi koolkonnast väljakasvanud ühiskonnafilosoofia suund, peaesindajateks Adorno, Horkheimer, Habermas. *Toim.*

¹³ Heidegger ise oli arvamusel, et filosoofia ei võimalda mõtestada lahti tehnilise «olemuse». Vt *Der Spiegel*, 1976, nr 23.

kriitikat. Seal leiduvadki paljude keskseina ameerikalikkusega seostuvate kujundite (*imago'de*) sõna laias mõttes poliitiliste funktsioonide täpsed esitused. Mõnes kohas näib, et Lacan kritiseeribki vaid ameerikaliku poliitika voluntarismi, ameerikalikkuse ajalugu, ja üksnes varjab neid indiviidi psüühilise arengu terminite taha.

Oma psüühioanalüüsiteooria projekti «visandab» Lacan nn peegelfaasihüpoteesis. Hüpoteesi kohaselt on laps esmakordselt võimeline tajuma või nägema ennast tervikuna ligikaudu kaheksa kuu vanusena. Ta näeb enda kogu, mis on talle antud just nagu peeglis, ja tollest kogust saab see vundament, millele lapsel tuleb hiljem rajada terve oma «mina». Sellest saab ideaalkujutis, mille abil laps kujutleb end saavutatav lõpliku iseseisvuse ja sõltumatuse.

«Nimelt on see terviklik keheline vorm, mille abil subjekt kangastuses ennetab oma täisküpseks saamist, talle antud ainult kui *Gestalt*, see tähendab kui väljaspoolne, ja sellal kui see vorm oma väljaspooluses mõistagi jääb pigem moodustavaks kui moodustatuks, ilmub ta subjektile ennekõike tarretamapaneva keha kogu reljeefina ja ümberpöörava sümmeetrilise, vastandudes neile viruvatele liikumistele, mida ta tunneb end elustamas. Nii sümboliseerib see *Gestalt* (...) nende oma kahe ilumisaspekti kaudu ühtaegu mina vaimset jäävust ja kehabast ka ettehaaravalt tema võõrdumisele määratud; temas on alles eos kõik need vastavused, mis ühendavad mina tolle ümarmarkujaga, mille sisse inimene enese projitseerib (...) ja viimaks ka tolle automaadiga, milles ebaselge seose põhjal püüdleb lõpetatuse poole tema omaloodud maailm» (*Ecrits*, Paris 1966, lk 94-95).*

Seda lõpetatust ei suuda ta Lacani teooria kohaselt siiski kunagi saavutada.

«Oluline punkt on siin aga see, et see vorm paigutab egoinstantsi, juba enne kui viimane saab sotsiaalselt määratletuks, fiktsiooni rajajoonel, mida hiljem enam kunagi ei saa taandada paljale üksikindiviidile, — või õigemini, mis liitub subjekti saamisessa veel ainult asümptomaatilisel, ükskõik kui edukad ka ei oleks need dialektilised sünteesid, mille abil ta kui *mina* peab lahendama oma ebakõla iseenda reaalsusega» (*Ecrits*, lk 94).

See kogu (mida laps teatud mõttes enese ees näeb) või ümarmarkuju, nagu Lacan seda ka on nimetanud, kuulutades ette lapse tulevast küpsemist, kuulutab ette ka Lacani psüühioanalüüsi projekti kui «teoreetilist an-

tiamerikanismi». Ümarmarkuju saab kogu oma tähenduse alles Lacani psüühioanalüüsiteooria hilisemas arengus. Ta sümboliseerib nii Lacani projekti kohta kui ka jäävust ja temas on ette määratud tolle projekti saatus.

Lapsele on kogu, mida ta enda ees näeb, pjedestaal või visand tulevases *Ego* ümarmarkujust. Kuju ise võib olla õige tagasihoidlik kergend, aga sellele rajatakse täieliku vabaduse, konfliktituse ja sõltumatuse illusioon. Lacan näeb, et tema ajastu (Ameerika) psüühioanalüüs võtab seda, psüühioanalüüsi kohaselt algusest peale sõltuvat ja vastuolulist «mina»-illusiooni tõsiselt. Ameerika kujupsühholoogia või egopsühholoogia, nagu seda üldiselt nimetatakse, rajaneb Lacani arvates vaele ja illusioonil, olles loobunud Freudi «Euroopa» traditsioonist, mis omakorda toonitab «mina» suhtelisust ja sõltuvust mitteteadvuslikust. Lacan näeb oma ülesannet (näeb oma tulevikku ja oma «mina» kuju) «Euroopa» psüühioanalüüsi kaitsmises «mina»-illusiooni vastu. Ta tahab säilitada Freudi nime Isa-nimena, mis tähistab psüühioanalüüsiteooria radikaalset ja revolutsioonilist loomust suhtumises senisesse humanitaaradustesse. Ta tahab säilitada psüühioanalüüsi sõltuvana Freudist või vähemalt teadikuna oma võimalustest ja piiridest. Ta vastustab psüühioanalüüsi amerikaniseerimist näivraviinstrumendiks.

Üks nimetus, mida Lacan kasutab selle koha või kergendi kohta, millele indiviidi arengus «mina» ehitatakse ja millele sõltumatu vabaduse illusioon rajatakse, tundub olevat võtmeks lacanlikku poliitikasse. Ta kasutab väljendit «un relief de stature», «keha kogu reljeef», kirjeldamaks peegelfaasis lapsele ilmneva kuju piirjoonte väikest kergendit, mille sisse hiljem ehitatakse «mina». See «kogu reljeef» või kergend on «mina» hilisemas arengus hõlpsasti pööratav/tõlgitav «a statue of liberty'ks», Vabadussambaks. Nii ju ameeriklased tegidki, kui nad psüühioanalüüsi üle Atlandi vedasid/tõlkisid... Tollele piiritletud alale võib hilisemas arengus ehitada kujutelmata sõltumatust ja iseseisvast «minast». Siiski on küsimus alati vaid kujutelmata, sest reaalselt ei saa too ala kunagi olla ei iseseisev ega selle piirid püsivad.

Psüühioanalüüsiteooria arengus, selle «amerikanisatsioon» ja egopsühholoogia võimuletulekus, näeb Lacan toimuvat just kõnealuse, «mina» sõltumatuse illusiooni omaksvõttu. Selle Vabadussammast idealseeriva arengu vastu asubki tema teooria võitlema. Teatud mõttes ta — omaenese teooria kohaselt — näeb enda ees iseene tulevase «mina» kogu kui psüühioanalüüsi päästjat egopsühholoogia ja ameerikalikkuse

* Lacani-tsitaaadid on originaalset eestindanud Hasso Krull. *Toim.*

illusiooni käest. Ta näeb oma tulevast aren-
gut, oma tulevase «mina» kohta.¹⁴

On kas üksnes juhus või kaotsiläänud ja tähendusetu sõna — kaks asja, mida (lacanliku) psühhoanalüüsi universum ei tunne —, et Vabadussamba kinkisid ameeriklastele prantslased. Euroopa kinkis vabaduse sümboli Ameerikale ühise sõltuvuse ja ühise maailma märgiks. Ometi tegid ameeriklased sellest omaeense sõltumatuse ja iseseisva olemasolu märgi (dialektilise sünteesi abil), märgi, mis enam mitte ei ühenda Vana ja Uut Maailma, vaid lahutab neid. Nad rakedasid ühise sümboli erahuvide teenistusse. Nii muutus sümbol pigem juhitamatuks sümptomiks. Ühendava märgi asemel sai sellest eraldav märk. Ameeriklased unustasid oma võla Euroopale ja eriti muidugi Prantsusmaale.

Vabadussammas on võrdkuju (imaago), mis näitab teed ja paneb elama rõhutud ja tühised olendid, kes on pagenud Euroopa konfliktide, surma ja pimeduse eest. Ta ilmub neile võidurõõmsa lubadusena uuest harmoonilisest ja vastuoludeta kuldajast, puutumatu piiridest ja täielikust turvalisusest. Vaid võttes omaks Vabadussamba poolt pakutava kogu, selle piirid ja ideoloogia (sõna täies tähenduses, sest selle samba abil nad muudavad või tõlgivad tegelikkuse illusiooniks), suutsid väljarändajad tõusta poliitiliseks jõuks ja katkestada oma sideme Euroopaga.

Lacani ja «Euroopa» vaatekohalt põhineb nende poliitiline ja kultuuriline iseseisvus kõigest hoolimata illusioonil või enesepettusel. Selle aluseks on unistus (kui mitte koguni viirastus) poliitilise harmoonia püsivusest ning konfliktide ja tülide välistatusest. Euroopast ei saa lahti talle lihtsalt selga pöörates. Usk sambasse on saatustlik, nagu Don Giovanni tähele pani. Nietzsche omalt poolt laskis Zarathustral lausuda hoiatussõnad oma jüngritele:

«Halvasti tasub oma õpetajale see, kes jääb ikka õpilaseks. Ja miks te ei peaks kitkuma mu pärga? Te austate mind; aga mis siis, kui teie austus kord ümber kukub? Hoiduge, et mõni ausammas langedes teid surnuks ei löö!»*

Vabadussamba abil kujutleb Ameerika end sõltumatuks ja iseseisvaks. Ta peab enast maailma suhtes väljaspool asuvaks ja objektiivseks. Ta käsitab kõiki tülisid ja

konflikte kui temast sõltumatuid ja väliseid. Nad nõuavad vaid tõhusat tehnilist kõrvaldamist. Sellest oma ja sõltumatu «mina» ning Vabadussamba ideoloogist ammutab ta oma agressiivsuse kõige selle «välise» suhtes. Iga konflikt näib nõudvat Ameerika sekkumist ning ta sõltumatu ja vabadust ähvardava kujuteldava ohu tõrjumist. Ameerika ei suuda elada hetkegi rahus ega hinnata eri asjade ja sündmuste tähendust enesele. Ameerika on nagu laps, kes ei saa olla hetkegi emata.

II maailmasõja ajal Ühendriikidesse siirdunud psühhoanalüütikuid näebki Lacan püüdmas katkestada sidet Euroopaga samamoodi, nagu olid teinud ühed teised väljarändajad varem. Nad soovivad unustada oma võla Freudile ja Euroopale, ilma kelle ta ei ole neil ometi tegelikkusega mingit kontakti, olgu nende vabadusillusioonid nii võimsad kui tahes.

Oma egopsühholoogia-kriitikas püüab Lacan psühhoanalüüsi mõisteid repolitiseerida. Ta üritab tuua psühhoanalüüsi tagasi ühiskondlike jõudude näitelavale ja nende vahelistesse konfliktidesse. Psühhoanalüüs võtab tal endale lagununud filosoofia ja sotsioloogia koha.

Lacani poolt psühhoanalüütilise teooriasse ja psühhoanalüütilisse liikumisse toodud lõhe on järjekindla teoreetilise töö tulemus. See tähendab tüli ja poleemika muutmist oluliseks analüüsipraktikaks, analüüsimõistete eksisteerimisviisiks. Vähemalt teataval määral on see teooria omakorda järjekindla «teoreetilise antiameerikanismi» tulemus.

Võib-olla pakubki parimaid vahendeid (Ühendriikide) poliitika mõistmiseks psühhoanalüüs ja üldsegi mitte rahvusvahelise poliitika uurijate ja strateegia-analüütikute vaateviis. Näib, et Lacani egopsühholoogia-kriitikat ei tule pidada paratamatult ja kitsalt üksnes psühholoogiaga piirduvaks. Pigem tuleks temas näha euroopalikku poliitilist mõtlemist. See on lisaks psühhoanalüüsi Euroopat-unustava traditsiooni kriitikale ja selle traditsiooni purustamisele järelikult ka Euroopa ja euroopluse ühtesulatamise ja unustamise katsete kriitika.

3. Mumifitseerunud liberalism

Ameerikaliku ja euroopaliku suundumuse juured on vist juba kaugetes väljarändamis-aegades. Uude Maailma rändavad kolonistid idealiseerisid «puhast» maad ja tahtsid hoida seda vabana Euroopa vastuoludest. Viimaste hulka kuulusid muu hulgas ka aadli ja kodanluse vahelised tülid ja pidevad sõjad eri riikide vahel. Louis Hartz arvates (*Liberal Tradition in America*, New York, 1955) võib ameerika liberalismi ja ameerikalikku demokraatiakäsitust kõige paremini mõista

¹⁴ Kas nägi Lacan «mina»-illusiooni ohte ka sellest perspektiivist, pole selge. Et ta nägi, seda kinnitab minu meelest Lacani kujuga jätkuvalt ühenduses seisev lõhe. Jacques Lacani nimelise nähtuse piiridest ei olnud täit selgust. Ka Lacan ise saatis enne surma oma «kookonna» laiaili.

* J. Palla tõlge: Fr. Nietzsche, Nõnda kõneles Zarathustra. Tartu, 1932, lk 80.

Euroopa ajaloo kaudu. Ameerika liberalism on parimini mõistetav kui püüe vabaneda Euroopa ajaloost. Hartz'i arvates on ameerikalik suund ennekõike püüdnud lahti saada Euroopa ajaloo konfliktsest dünaamikast. Ta on teatud mõttes üritanud seista kõrgemal «perekonnatülidest». Koos selle eraldumis- püüdega on Ameerika liberalism siiski kaotanud ka ühiskondlikud ja ajaloolised proportsioonid ja on teinud endast absoluutse printsipi. Ta on end monumentaliseerinud.

Kõnealune monumendistumine tuleb Hartz'i arvates ühel poolt liberalistliku mõtlemise, eriti Locke'i mõistete teatavast universalistlikust ja naturalistlikust iseloomust, ning teiselt poolt sellest, et Ameerikas puudus täielikult feodaalne kontrast kodanlikule liberalismile. Liberalism ei kujunenud Ameerikas kunagi ühe ühiskonnaklassi strateegiliste taotluste vahendiks. Teisisõnu, tema lööklauseid ei saadud näha irooniliselt — kui vahendeid kindlate eesmärkide ni jõudmiseks. Ameerika liberalismil polnud vaja näha oma suhtelisust ja strateegilist iseloomu. Tal puudus «südametunnistus». Locke'i aksioom inimeste loomuliku/loodusliku vastandusest, millel euroopalikus traditsioonis oli väga «ebaloomulik», poleemilist- strateegiline ja ideoloogiline ning feodalismivastane varjund, näis Ameerikas universaalse tõena, ilma teadvustamata või teadlike tagamõteteta. Niisiis Hartz'i järgi sündis ameerikalik kultuur pimedana ja tema liberalismist sai absoluutne ja autokraatlik vastand oma Euroopa eeskujule, mis oli olnud kriitiline ja dünaamiline. Ta mumifitseeris euroopaliku liberalismi ja tegi talt muuseumikraami.

4. Heideggeri-skandaal ja revisionismi-arutelu

Mainitud vastandus Euroopa ja Ameerika vahel kordub pärastpoole euroopalikus mõtlemises ja on aktuaalne edaspidigi. Üheks näiteks sellest aktuaalsest võib pidada niinimetatud revisionismi-arutelu ja sellega seotud filosoofilist «skandaali» Heideggeri fašismi ümber.¹⁵ Põhiküsimus neis vaidlustes

¹⁵ Revisionismi-termini ajalugu on selles seoses eraldi käsitlenud Pierre Vidal-Naquet. Et tema «Thèses sur le révisionnisme» raamatus *L'Allemagne nazie et le génocide juif* (Gallimard). Jean-François Lyotard võtab revisionismiga seotud problemaatika ette kohe oma teose *Le Différend* (Paris, 1983) alguses. Heideggeri seosed fašismiga omakorda ei valmista peavalu mitte ainult prantslastele, kui nood seda niimoodi meeleldi ette kujutasidki, vaid on üleüuroopaline probleem, mis liitub pigem «valgustuse projekti» küsimustega. Selle kohta lähemalt vt nt (J.-F. Lyotardi teost *Heidegger et les juifs* (Paris, 1988).

on: kas fašism kuulub Euroopa kultuuri? Sama küsimuse võib esitada ka stalinismi ja N. Liidu kohta.¹⁶ Teisisõnu, kas on need osa Euroopa kultuurist? See, miks neid küsimusi saab üldse esitada ja miks nad nii tähtsad on, tuleneb suuresti just Euroopa/Ameerika vastanduse taasaktualiseerumisest Euroopas. See aktualiseerumine omakorda on vana, blokkide ajastu mõtlemise murenemise ja ameeriklaste poliitilise Euroopast väljatõmbumise tagajärg. Üheks põhjuseks on siin tuumarelvade mütolooligilise asendi ja selles mütolooias sisalduva, hirmul põhineva mõtlemise usutavuse kokkuvarisemine.

¹⁶ N. Liidu ja Euroopa vahekorra küsimus ei ole keerukas mitte üksnes geograafiliselt, vaid ka psühholoogiliselt. Kujutluses kaldub ju Ida hõlpsasti esindama ema ja ema kehaga seotud juhitamatust, kaootilisust ja eristamatust. Vahekorras Ameerikaga on euroopasel arvatavasti lihtne näha Atlandi ookeanis mingisugust «loomulikkus-/looduslikku» piiri. Ameerika tundub seisvat Euroopast selgesti lahus. N. Liidu või Venemaa puhul on olukord siiski teine. Piir Euroopa ja Vene vahel on täiesti kujutuslik ja kunstlik. Sellel ei näi olevat mingit «loomulikkus-/looduslikku» tugi-punkti, ei mingisugust «keha kuju rõhutajat». Sellest ehk tulebki, et «venelikku» on võimalik «euroopalikust» eristada üksnes fantastiliste müütide abil. Erinevust ollakse valmis «välja lugema» märkidest, millest üks on kummalisem kui teine. Venelased ise on teinud «vene hingest» juba müütilise kaubaartikli.

Riikide piiride määratlused on isendast hea näide meelevaldsusest ja fiktiivsusest, mida püütakse põhjendada näivteadusliku esitusega. Näiteks N. Liit määratleb oma piiri — ja seega oma vahet Euroopaga — «materialistlikust» ideoloogiast hoolimata täiesti idealistlikult: «Nõukogude Liidu riigipiir on joon ja selle joone kohaselt kulgev vertikaalne tasapind, mis määratleb Nõukogude Liidu territooriumi piirid — maa, vesi, maapõu — ja õhuruumi.» Piir on reeglina püstitatud nähtavate maamärkide järgi, kuid ta ei ole seesama mis need märgid. Piir võib kulgeda ka neist hoolimata: «Nõukogude Liidu riigipiir, mis kulgeb jõge, järve või muud veekogu pidi, ei muutu rannavormide muutudes või veepinna kõrguse muutudes.» Tsit. Richard Kleini ja Williams B. Warneri artiklist «Nuclear Coincidence and the Korean Airline Disaster» (*Diacritics* vol. 16, nr 1, 1986, lk 13-14). Piir väljendab end sobivates looduslikes märkides, kõneleb nende abil, aga ei ole seesama mis need. Piir jagab kaheks ja eristab samasuguseid, Piir ise on siiski nähtamatu. Sellest hoolimata on vahetegemine tema võimuses.

Ei ole ime, et babüloomlased muutsid piirimärgid fallisteks erinevuse sümboleiks ja kreeklased «hermese» sammasteks. Need töid erinevuse samasugususe ja eristumatusse, just nii nagu psühoanalüüsi kohaselt on isa ülesanne tuua abstraktne ja sümbolne kord ema ja lapse vahelisse eristumatusse vahekorda. Isa püstitab oma peenise abstraktse ja tegelikkuses nähtamatu erinevuse maamärgiks.

Lihtsakoelisest «oma» turvalisuse sümbolileist on tuumarelvad muutunud ähvarduse ja sekkumise märgiks. Nad ei suuda enam tagada blokkide säilimist, vaid näivad pigem segavat Ida ja Läänt üksteisega, aktiveerides näiteks mõned aastad tagasi Euroopa rahu- liikumist.

Teine maailmasõda tähendas «ameerikalikkuse» totaalset invasiooni Euroopasse. Liitlaste ühinemine ühise vaenlase vastu viis möödapääsmatult ka vaenlase väljaarvamisele Euroopast. Fašism oli kuri välistegur, millel ei olnud mingit kohta tuleviku Euroopas. Euroopat sai fašismist puhastada Ameerika tõhusa sõjatehnoloogia ja manipulatsiooni abil.¹⁷ Fašism oli euroopaliku kultuuri jaoks unustatud ja sinna mittekuuluv asi.

Debatt Heideggeri ja fašismi üle sisaldab just niisugust loogikat: fašism on Euroopa-väline asi, Heidegger oli fašist, ergo Heidegger ei kuulu Euroopa mõtlemisse ja teda tuleb tõrjuda. See ongi «amerikaniseerimine». Otseku Euroopa ei olekski kunagi fašismi sünnitanud ja otseku Euroopa kultuur oleks vastuoludeta, kindla identiteedi ja igaveste sammaste kultuur; otseku euroopalik traditsioon oleks üksnes positiivne ja turvaline. Lisaks kõigele muule on Heidegger suurepärase rünnakuobjekt, võiks lausa öelda, et ta «pakub» end ohvriks, toonitades oma loomingus pidevalt neid raskusi, mis meil on suhetes oma traditsiooniga. Ta mõte uurib vastuolusid ja probleeme, mida põhjustab meie traditsioon, ning meie suutmatust traditsioonist lahku lüüa. Traditsioon ja selle aluspõhi ei ole Heideggeri jaoks midagi autonoomset, vastuolutat, turvalist ega ühesuunalist, vaid pigem sõltuv, mitmetiseletav ja «traagiline». Selles mõttes on ta «amerikaniseerumise» kriitik.

Vahetult pärast Teist maailmasõda ja külma sõja puhkedes paigutati see sõltumatus tagav välisvaenlane ümber N. Liitu. Nüüd oli Venemaa/N. Liit väline ja võõras, Euroopast sõltumatu. See vastandus oli teine ja parandatud «tõlge» Euroopa ameerikastamisest». Selle abil tehti Euroopa pimedaks oma ajaloo suhtes. Euroopa ei jõudnud kunagi Teise maailmasõja põhjuste uurimiseni. Sõjale reageeriti lihtsameelselt kui millelegi, mille olid korda saatnud väljaspool «tõelist»

Kui kasutada Jacques Lacani terminoloogiat, siis Euroopa oli sunnitud kinni haarama Ameerika poolt pakutavast «ruumilise samastumise sõõdast», mis kirjutas talle ette «fantaasiaste rea, alates killustatud kehakujundist (*d'une image morcelée du corps*) kuni tolle vormini, mida me tema terviklikkuse pärast hakkame nimetama ortopeediliseks», ja «mille jäik struktuur nüüdsest jätab oma märgi» Euroopa «kogu vaimsele arengule». Oma arengu sellest etapist on Euroopa nüüd murdmas läbi oma positsiooni mõistmisele.

Euroopat asuvad pahatahtlikud jõud. Külma sõja ajal varitisedid samad jõud, kes uue «tõlke» kohaselt olid põhjustanud varasema sõja, jälle ta piiridel «raudeesriide» taga. Kõik katsed uurida maailmasõja ja «külma sõja» tegelikke põhjusi tembeldati lihtsalt vaenlasele ja võõrale kaaripaitamiseks.

Heideggeri-debatti võibki pidada selle teise «tõlke» saavutuseks. Selle järellainetuks. Siin ilmneb minu arvates hästi Ameerika liberalismi ja Euroopa, traditsioonist ja «mitteteadvuslikust» teadliku mõtlemise vaheline konfrontatsioon. Selle konfrontatsiooni äärmuslikuks võimaluseks võib pidada prantsuse revisionismi-arutelus aset leidnud vaidlust hävituslaagrite olemasolu üle. Teisisõnu, juudivaen ja surmalaagrid — võib-olla ei ole needki kunagi kuulunud meie aladele, st Euroopasse? Nad ei ole «tõeliselt» euroopalikud nähtused, vaid pigem märk kolleegi teise kohalolust. Nendes uskumine on ainult müüt, mida hoiavad alal samuti «võõrad» jõud, kes tõelisse Euroopasse ei kuulu.

Omalt kombel on küsimus stalinismist ja N. Liidust seotud selle sama problemaatikaga. Nad kuuluvad Itta, mitte Euroopasse. Tegelikult tähendasid Venemaa moderniseerimine ja kogu enamlik revolutsioon ennekoike Venemaa euroopastamist. Gogoli «Venete tee» muutmist Euroopa raudteeks. Enamlased olid, vähemalt Lenini kirjutistes, rõhutatult euroopalikud marksistid ja nende ideede juured asusid Euroopas.

Venelaste eemaldamine Euroopast on omandatud lõbusaidki jooni. Näiteks marksistliku teooria alal sündis üksvahe mõiste «läänemaade marksism», kus õigem epiteet oleks olnud küll «ameerika». Siingi on taust «teises tõlkes» ja enesepettuses, millega Euroopa intellektuaal selle käigus tegeleb. «Läänemaade marksismi» identiteet seisnes selles, et see ei olnud idamaine ja võõras marksism. Vastupidi, erinevalt idamaistest versioonist oli see marksism puhas, liberaalne ja demokraatlik.

5. Spekulatsioon

Tundub siiski sedamoodi, et blokkide ajastu mõtlemine on tasapisi murdumas — tõsi küll, see avaldab mõju veel edaspidigi, kuid loodetavasti rohkem nagu tühi kest. Selle murdamine tähendab seda, et hakatakse rõhutama Euroopa ja Ameerika vahelisi erinevusi, hoolimata sellest et tuleb ette ka tugevaid vastureaktsioone (nagu revisionismi-arutelu ja Heideggeri-debatt). Teiselt poolt kuuluvadki ju vastureaktsioonid olemuslikult Euroopa kultuuri. Võib-olla on Euroopa jälle politiseerumas. Igal juhul võib Eu-

roopa muutuda mitmepalgelisemaks, keerulisemaks ja vastuolulisemaks. Areng ei ole muidugi ühesuunaline. Euroopa vabanemise ja avanemise vastu võideldakse näiteks Euroopa Ühenduse poolt küünte ja hammastega.

Areng ei ole kindlasti ka üksnes positiivne. Külma sõda ja tuumarelvad pakkusid Euroopa inimesele illusioonisaarekest ilma ajaloota ja ilma tõeliste vastuoludeta. Euroopa ajaloo taassünd toob kaasa lahendamatu probleeme, probleeme, mida on 40 aastat kadunuks ja unustatuks peetud ja mis naasevad nüüd varasemast jõulisemalt. Võib-olla tuleb Euroopal vaadata peeglisse ja hinnata oma suurust suhetes oma vägivaldse pärandiga.

Üheks esimeseks märgiks Euroopa uuest «iseseisvusest» ja ühtaegu arenguraskuste väljenduseks, raskuste, mida meil tuleb käsitada kui euroopaliku traditsiooni poolt määratud, võib pidada kas või rassismi tõusu. Kui murdub blokkide ajastu mõtlemine ja

kaob välisvaenlane, isegi kui see peaks juhtuma ajutiselt, tuleb korra ja turvalisuse alalhoidmiseks midagi muud välja mõelda. Muidu näib ees ootavat kaos ja deformatsioon. Eeskätt näib Euroopa kaotavat oma piire Aafrika ja islamimaailma suhtes. Selle deformatsiooni märgiks on välismaalased ta linnade tänavail. Oma sekkumisega ähvardavad nad Euroopa rassilist ja riiklikku korda, tema identiteeti. Neist saab ohu märk.

Teisalt teeb blokkide ajastu mõtlemise murdumine ka esimest korda võimalikuks tõelise arutelu rassismi üle. See annab «vabadele vaimudele» võimaluse kõrvaldada «kõik tõkked, mis inimese tundmaõppimisele on seatud». See teeb võimalikuks kujuteldava euroopaliku riigi- ja rassidentiteedi murdumise. See «uue Euroopa» keelte ja rasside kaos omakorda võib teha meist «head eurooplased», see tähendab head parasiidid.

Soome keelest tõlkinud Kajar Pruul

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

TAANDUMISE SANGARID

Igas Euroopa pealinnas, seal, kus ruum saavutab oma ülima sümboolse tiheduse, seega keskuses, seisavad omapäraselt korpulentsed kentaurid, metallist valatud kaksikolendid: Rooma keisrid, suured kuurvürstid, igavesti võidukad väepealikud, kelle kapiade alt läbi ametnikud kiirustavad oma ministeeriumisse, pealtvaatajad ooperisse, usklikud missale. See kimäär kõrgel hobuse seljas kujutab Euroopa kangelast, kujuteldavat kuju, kellela maailmaiao senine ajalugu poleks üldse mõeldav. Auto leiutamise peale on maailmavaim sadulast maha tulnud: Lenin ja Mussolini, Franco ja Stalin said hakkama ilma hirnuva postamendita. Seevastu kasvas tiraaž. Kariibi saari ja Siberi kombinatide varustati kivistu-

nud kangelastega ja ülesastujate saapanumbriid jõudsid sageli ühepereelamu mõõtmeteni. Inflatsioon ja elefantiaas kuulutasid nende sangarite lõpu lähedust, kellel polnud iialgi tegu muu kui vallutamise, triumfi ja suurushullustusega.

Kirjanikud aiasid seda. Juba kauem kui sajand tagasi jättis kirjandus jäädavalt hüvasti nende üleelusuuruste kujudega, mille loomises ta oli algusest peale osalenud. Valitsejate ülistamine ja kangelassaagad kuuluvad sealpeale tema eelajalukku. Tema tegelasteks pole ammugi enam Augustus ja Aleksander, vaid Bouvard ja Pécuchet, Vladimir ja Estragon, Fridericus Rexist ja Napoleonist on juttu veel üksnes kirjan-

duslikul keldrikorrusel, hoopiski mainimata neid hümne Hitlerile ja oode Stalinile, millele oli algusest peale määratud prügimäele jõuda.

Niinimetatud suur poliitika seevastu on kuni tänase päevani niisama visalt kui abitult kinni hoidnud klassikalises kangelaseskeemist. Ta ülistab nagu ennegi võitjat ja unistab kättesaamatuist triumfidest. See, et ta kadu on jõudnud viimasele astmele, ei ilmne mitte ainult tema sümboolses jõuetuses, vaid ka tema aktsioonide ahtas haardeulatuses. Demokraatlik normaalsus aheldab auahnuse ja kuulsusihha, mille käes silmanähtavalt kannatab juhtivkoosseis; ei tule vallutada maailmariiki, vaid parimal juhul valimisringkond, ja väepealikugeenius peab piirduma saartega, mis nagu Grenada või Falklandi saared on globusel äratuntavad vaid luubi abil. Kes tahab tunda rõõmu heroilise statuuri imepärasest kokkukuivamisest, see pruugib vaid võrrelda Churchill'i Thatcheriga, de Gaulle'i Mitterandiga, Adenauerit Kohlga. Sangaril kui riigietendajal oli juba alati küljes teatraalsuse, komejanditamise moment; oma praeguse võimeeliidi näol on Lääne-Euroopa jõudnud lõpule teel hirmuäratavast eeskujust naeruväärse jäljenduseni. Selle liidriklanni tahtmatu koomika, kes kangekaelselt arvab end mingitel «tippkohumistel» viibivat, osutab sellele, et klassikalises ajalookangelasest on jäänud vaid karikatuur.

Tema kohale on viimastel aastakümnetel astunud teised ja minu meelest tähtsamad protagonistid — uutlaadi kangelased, kes ei esinda võitu, vallutust, triumfi, vaid loobumist, lagundamist, demonteerimist. Meil on igati põhjust tegelda nende negatsioonispetsialistidega, sest nendest sõltub meie maailmajao ellujäämine.

Strateegilise mõtlemise klassik Clausewitz näitas, et taganemine on kõigist operatsioonidest keerulisim. See kehtib ka poliitika kohta. Võimaluste kunsti *non plus ultra* seisneb positsiooni loovutamises, mida ei saa enam kaitsta. Kui aga kangelase suuruse mõõduks on tema ees seisva ülesande raskus, siis järeldub sellest, et heroilist skeemi ei tule mitte ainult revideerida, vaid ta tuleb ümber pöörata. Pommihaita võib iga kretiini. Tuhat korda keerulisem on pomm ohutuks teha.

Kuid tublidus ja kompetentsus üksi ei tee veel kangelast. Toimija teeb tähelepanuväärseks tema toimimise moraalne mõde. Kuid just selles osas kohtavad taandumise sangarid niisama massiivset kui visa vastuseisu. Üldine arvamus hoiab eriti Saksamaal kinni traditsioonilisest skeemist. Ta nõuab na-

gu ennegi eksimatuse karakterrolli ja rõhutab poliitilist moraali, põhimõtte- ja järjekindlust, ning see tähendab hädakorral ka üle laipade astumist. Just sellist ühetähenduslikkust ei saa aga taandumise sangar mingil juhul pakkuda. Kes loovutab positsiooni, ei loovuta mitte ainult objektiivselt maa-alat, vaid ka tükikese iseendast. Säärane samm ei saa õnnestuda, ilma et isik ja roll lahkun lähesisid. Kangelase eetos on just tema ambivalentne. Demonteerimise spetsialist tõendab oma moraalsel julgust, võttes enda peale selle kahetähenduslikkuse.

Siin joonistuv paradigma on saanud ajalooliselt toimivaks kahekümnenda sajandi totalitaarsete diktatuuride saatjana. Taandumise pioneerid lasksid seda ära tunda esialgu hägusalt ja ebamääraselt. Nikita Hruštšovi kohta võib väita, et ta ei teadnud, mida tegi, et ta polnud sugugi selgusel oma toimimise implikatsioonides; pealegi kõneles ta kommunismi jõudmisest ja mitte selle ära kaotamisest. Ometi ei pannud ta oma kuulsat kõnega XX parteikongressil idanema mitte ainult enda langemist. Tema intellektuaalne silmapaar oli ahas, strateegia rohmakas, hoiak despootlik, kuid kodanikuulguse osas andis ta samahästi kui kõigile oma põlvkonna poliitikuile silmad ette. Just tema iseloomu omapäraselt kõikum element kvalifitseeris teda ta ülesandeks. Täna on tema sangarikarjääri subversiivne loogika selgelt nähtaval: temaga algas Nõukogude impeeriumi demonteerimine.

Hoopiski teravamini tuleb lammutamis-spetsialisti seesmine vastuolulisus esile János Kádári kujus. See paari kuu eest Budapestis auavaldusteta mahamaetud mees sõlmis pärast 1956. aasta nurjunud ülestõusu okupatsioonivõimudega pakti. Tema arvele lähivad väidetavasti kaheksasada surmaotsust. Vaevalt olid repressiooni ohvrid mulla all, kui Kádár asus oma elutöö kallale, mis pidi talle peaaegu kolmekümneks aastaks tegevust andma. Töö seisnes selles, et kannatlikult ja järelejätmatult õnnestada kommunistliku partei ainuvalitsust. On tähelepanuväärne, et see protsess kulges ilma rasket turbulentsideta; teda saatsid tagasilangused ja eluvaled, edasi viisid taktikalised manöövrid ja kompromissid. Ilma Ungari pretsedendita oleks idabloki koostlagunemine vaevalt käivitunud; vaieldamatu on see, et Kádár toimis seejuures teedrajavalt. Niisama ilmselge on see, et ta jäi alla jõududele, mida aitas vallandada. Ajaloolise lammutamisettevõtja tüüpiliseks saatuseks on see, et oma tööga mineerib ta alati ka omaenda positsiooni. Dünaamika, mille ta vallandab, heidab ta kõrvale; ta saab hukka oma edus.

Hispaania falangi peasekretär Adolfo

Suárez sai pärast Franco surma peaministriks. Täpselt plaanitud pealetungiga lammutas ta režiimi, võttis võimu omaenda ühtsusparteil ja surus läbi demokraatliku põhiseaduse: nisama keeruline kui ohtlik operatsioon, millega Suárez tuli toime tänu isiklikule julgusele ja poliitilisele osavusele. Siin polnud tegevuses tuhm aimus nagu Hruštšovil puhul, vaid ülimalt ärgas teadvus. Vaja polnud mitte ainult poliitilist aparati välja manööverdada, vaid panna ka armee vakka püsima; sõjaväeline putš oleks viinud veriste repressioonide ja võib-olla uue kodusõjani.

Ka sellele juhtumile ei pääse ligi lihtsa meelsuse-etikaga, mis tunneb ainult valgeid ja musti lambaid. Suárez oli Franco režiimis osaleja ja sellest kasuaja; kui ta poleks kuulnud võimu sisepiiridesse, poleks ta olnud suuteline diktatuuri kõrvaldama. Ühtlasi kindlustas ta minevik talle kõigi demokraatide ületamatu umbusalduse. Tõepoolest pole Hispaania talle tänini andeks andnud. Oma endiste kaaslaste silmis oli ta äraandja, nende silmis, kellele oli tee vabaks teinud, oportunist. Tüüpilise «üleminekukujuna» kõrvale astudes ei suutnud ta enam kunagi kindlat pinda jalge alla saada. Roll, mida ta mängib vabariigi parteide süsteemis, on jäänud pigem obskuurseks. Üks ja ainult üks on taandumise sangarile kindel: isamaa tänamatus.

Wojciech Jaruzelski kujus omandab see moraalne apooria lausa traagilised jooned. Tema oli see mees, kes päästis Poola 1981. aastal vahetult eesisevast Nõukogude invasioonist. Selle hind oli sõjaseaduse väljakuulutamine ja süsteemiotsustuse interneeerimine, kes valitses maad veel Jaruzelski presidendiks olles. Tema poliitika lööv edu ei päästnud teda selle eest, et tunduv osa Poola ühiskonnast vaatab teda tänini tumma vihaga. Keegi ei hõiska talle; iial ei pääse ta vabaks oma tegude varjust. Tema moraalne tugevus on sellega algusest peale arvestamises. Me pole teda kunagi näinud naeratamas. Žestid kuni elutუსeni tardunud, silmad peidus tumedate prilliklaaside taga, kujutab tema patriooti märtrina. See poliitika Püha Sebastian on Shakespeare'i mõõtu kuju.

Tema järgijate kohta ei saa seda väita. Egon Krenz ja Ladislav Adamec saavad arvatavasti ajaloos vaid joonealuse osa: üks kui heroilise taanduja burlakne, teine kui aumehelik versioon. Kuid ei sakslase irve ega tšehhi isalik ilme suuda meid petta nende asendamatu suhtes. Nende ainsaks teeneks on neile etteheidetav muutlikkus. Täpse momendi halvavas vaikus, kui üks ootab teist ja midagi ei sünni, pidi keegi esimesena kõhatama, tooma kuuldavale selle poolsum-

mutatud hääliituse, mis vallandab laviini. «Keegi» ütles kunagi üks saksa sotsiaal-demokraat, «keegi peab verekoer olema.» Seitsekümmend aastat hiljem pidi keegi verekoertele käsivarde hüppama, ehkki see oli kommunistlik Pulcinello, kes rikkus tapva vaikuse. Keegi ei mäleta teda hoolivalt. Just see teeb ta mõtlemisväärseks.

Taandumise epigoonid on tagant kihutatud. Nad toimivad alt ja väljastpoolt tulev surve all. Võimukaotamise tõeline sangar seevastu on ise tagantajav jõud. Mihhail Gorbatšov algatas protsessi, millega teised katsuvad enam-vähem vabatahtlikult sammu pidada. Niipalju võiks praegu juba kindel olla, et Gorbatšov on sekulaarne kuju. Endale võetud ülesande pelk dimensioon on pretseedenditu. Ta on demonteerimas kahekümmenda sajandi eelviimast monoliitset impeeriumi, ilma vägivalda, paanika, sõjata. Kas see võib õnnestuda, on lahtine. Kuid veel mõne kuu eest poleks keegi pidanud võimalikuks seda, mis ta seni on nõnda saavutanud. Võttis väga kaua aega, enne kui maailm hakkas tema projekti taipamagi. Selle mehe üleolev intelligents, moraalne julgus, kaugeleulatuv perspektiiv — see kõik jäi nii idas kui Läänes nii kaugele poliitilise klassi silmapärist, et ükski valitsus ei sõandanud teda sõnast võtta.

Vaevalt teeb Gorbatšov endale illusioone ka oma populaarsuse osas kodumaal. Suurimat kõigist loobumispoliitikuist rünnatakse seal igal sammul küsimusega positiivse kohta, nagu oleks asi selles, et rahvastele veel üks kord kuulutada helget tulevikku, millel oleks igapähele tema vajaduste kohaselt pakkuda seepi, rakette ja vennalikkust nulltariifi järgi; nagu oleks olemas mõni muu progress peale taandumise; nagu ei sõltuks iga tulevane šanss Leviatani relvitustamisest ja tagasitee leidmisest košmaarist normaalsuse. On selge, et iga samm sellel teel on protagonistile eluohulik. Nii vasakul kui paremal pool ümbritsevad teda vanad ja uued, kõvahäälsed ja tummad vaenlased. Nagu kangelasele kohane, on Mihhail Gorbatšov väga üksildane mees.

Kõige selle juures pole asi kõigile neile suurtele ja väikestele relvitustumise kangelastele austuse nõutamises, mida nad ei taotlegi. Uued mälestussambad on üleaurused. Seevastu on aeg neid uuelaadseid protagonistide tõsiselt võtta ja täpselt vaadata, mis neid seob ja mis üksteisest eristab. Poliitiline moraal, mis tunneb ainult helgeid kujusid ja kurjategijaid, ei ole sääraseks uurimiseks võimeline.

Üks saksa filosoof on öelnud, et selle sajandi lõpus pole tähtis maailma parandada, vaid säästa. See lause ei maksa mitte ainult

nende diktatuuride kohta, millel hetkel meie silme all suurema või vähema kunstipärasusega maste raiutakse. Ka Lääne demokraatiail seisab ees desarmeerimine, millel pole pretsedenti. Sõjaline aspekt on vaid üks paljust. Muid kaitstamatuid positsioone tuleb loovutada võlasõjas kolmanda maailmaga ja kõigist taganemistest raskeim seisab ees selle sõja kujul, mida me tööstuslikust revolutsioonist alates peame omaenda biosfääriga.

Seepärast oleks aeg, et meie tillukesed riigimehed võtaksid mõõtu demonteerimise spetsialistidelt. Ülesanded, mis tuleb lahendada, nõuavad võimeid, mida tuleb õppida, ja kui juba, siis säärase eeskujude varal. Nii võib energia- ja liikluspoliitikat, mis seda nime väärrib, sisse iuhatada ainult strateegilise taandumisega. Ta nõuab võtmetööstuste la-

gundamist, mis pikapeale pole vähem ohus-tavad kui ühtsuspartei. Selleks vajalik kodanikujulgus jääb vaevalt maha sellest, mida peab leidma kommunistlik funktsionäär, kui asi on tema partei monopoli kaotamises.

Selle asemel harjutab meie poliitiline klass alpe võitjapoose ja enesega rahulolevaid valesid. Ta triumfeerib kaarte tagasi hoides ja arvab tulevikku võiduistumisega oma võimu alla saavat. Loobumise moraalsest imperatiivist pole tal aimugi. Taandumise kunst on talle võõras. Tal on veel palju õppida.

Enne Saksamaade taasühinemist, lahesõda, augustiputši ja EV taastunnustamist Lääne poolt «Vikerkaarde» saabunud saksakeelsest käsikirjast tõlkinud Mati Sirkel.

EDUARD PARHOMENKO

EESTLUSE KATEGOORILISEST IMPERATIIVIST

*«Tartu tuleb viia Maailma,
Maailm tuleb tuua Tartusse!»
Kultuurileht «Kostabi»*

Oma 1870. aastal peetud kõnes «Meie koolitatud ja haritud meestest» lausub Jakob Hurt: «Aga kas kehva Eesti hulk ka suureks ja vägevaks võib saada? Mina ei tea, armas kuulaja, mida sina tõiseks suuruseks ja vägevuseks arvad. Minu mõtted sest on järgmised. Suurus ja vägevus on kahesugune rahvaseltsidel. Mõned on suured hingede arule ja vägevad politika väljal. Neil on siis ka suur riik ja suur sõnavägi. Seda viisi suureks kül Eestirahvas ialgi saada ei või. (. . .) Tõine suurus ja vägevus on suurus ja vägevus vaimu asjades ja haritud elu poolest. (. . .) Sellesarnastest suurusest ja vägevusest ka oma jago saada, pole ka Eestirahval keelatud (. . .). Ja niisugune suurus ja vägevus, olgu teda kellelgi enam ehk vähem, kui palju tahes, on igakord hinnalisem kui välimine suurus maakrundile, hingede arule ja politika väele, niisamati kui vaimu suuruse keha suurusest, mõistus rusikast üle käib.»

Selles kõnes öeldut on hiljem kokku võetud ning nimetatud «eesti rahva ajaloolise kutsumuse ideeks» või siis «eestluse kategooriliseks imperatiiviks» — *kuna eesti rahvas ei saa kunagi suureks jõult ega arvult, siis peab ta saama suureks oma kultuurilt*. St eesti rahvale kui väikerahvale on avatud ainult *vaimusuuruse* tee.

Jakob Hurdale ja tema kaasagseile rahvuslikult meelestatud eesti haritlastele tähendas vaimusuuruse ja -vägevuse mõte esmajärjekorras tungivat ülesannet tagada eesti rahva püsimine. Vaimusuurust mõisteti seejuures järgnevalt: «Kes Jumalast antud kallid vaimu andid, meelt ja mõistust mehiseilt ja õigel viisil pruugib, kes teaduste ja juurdlemise põllul mehiste ja väsimata tööd teeb, kes igas ausas ja kasulises töös esimene püüab olla, kes omas inimeselikus, perekonnalisel ja riigilises elus laitmata, õiglane, tuline, tark, osav, edasi püüdja, kel armastus sü-

dames põleb ligimesi ja isamaad vasta, kes Jumala kartlik ja vaga (...) see on kõige suurem ja vägevam mees. Mis senni ühest ainsast inimesest ütlesime, sünnib ka terve rahva kohta, olgu ta hingede arule suur või pisukene» (J. Hurt samas kõnes).

Jakob Hurda eripäraks eesti rahva vaimusuuruse tingimuste iseloomustamisel ning üldse eksistentsiõiguse põhjendamisel on religioosne mõde: iga rahvas on Jumalast ja siit tema täis- ja võrdväärtuslikkus ning eluõigus. Vaimuse mõistmisel on oluline religioosne eetos — jumalakartlikkus, ligime-searmastus —, mis järgnevalt enamik eesti vaimusuuruse ideoloogidest üha enam ilmlikustus ning mõnedel lausa ära kadus, kuna ilmselt tundus tarbetu ja anakronistlikuna. Religioosnes mõtmes võib näha vaid pelka vormi. Seletada seda Hurda pastori-ametiga nagu näiteks Rudolf Põldmäe oma monograafias «Noor Jakob Hurt»: «Teoloogi-na väitis ta, et rahvuse olemasolu on jumalalt saadud väärtus ja seda ei tohi vägivaldse ümberrahvastamisega rikkuda. Sellest argumentist tugevam oli ilmalik põhjendus: iga rahval on oma pärimuslik kultuuriline ühisvara, mis eraldab teda teistest rahvastest.» Maise «tugevama argumenti» kasuks on nii või teisiti üsna üheselt otsustanud kogu eesti rahvuslik mõte. Ega see, ilmselt Johann Gottfried Herderilt pärit «jumaliku õiguse argument» ning osaliselt sellest tulenev rahvusliku vaimusuuruse religioosne mõde ei leidnud Hurda enesegi poolt märkimis-väärset süvendamist ja teoloogilist põhjenda-mist. Valgustaja ja (teatud ebajärjekindlusest hoolimata) ratsionalistina asetab ta põhilootuse ilmalikule mõistuspärasele tegevusele. Ses mõttes on Jakob Hurda ja veel enamgi tema järgijate arusaam kooskõlas tollal üha hoogustuva maailma ja inimese käsituse sekulariseerumisega. Eestlased kui rahvas vajas üha vähem oma olemasolu põhjendamiseks ja mõtestamiseks Jumalat ja teispoosust. Pigem vastupidi: tunti vajadust olla kahe jalaga siin-poolsuses, sellesinase maailma progressi ja olelusvõitluse realiteedis, olgugi et eestlastele esialgu vägagi kitsas ja madalal realiteedis. Ning vaimusuurust mõis-teti inimese, *animal rationale* loodud kunsti-de, teaduste ja tehnika tähenduses, mistlābi end konstrueeriti kui rahvuslikku subjekti. Ent ometi, selles vaimu (ehkki juba tugevalt sekulariseerunud ja seega võiks öelda «kultuuri») eelistamises ihulisele, ainelisele, enne 1905. aastat isegi poliitilisele, kuigi paljuski sunnitud eelistamises ja ülistamises, enese sel-lega lohutamises — on tunda kristlust.

Nooreestlus oli oluline teetāhis nn eestluse kategoorilise imperatiivi teostamisel ja tõlgen-

damisel. — «See, mis olusid inimestele ja rahvastele aitab tarvituste kohasemaks teha, mis inimesi kannab ja tõstab, on haridus. Ja meie hüüe on: Enam kulturi! See on kõigi vabastavate aadete ja püüete esimene tingi-mine. Enam europalist kulturi! Olgem eestla-sed, aga saagem ka europlasteks!» Veel üks Gustav Suitsu, esiotsa üsnagi hurdalik mõttearendus: «Suured võidavad endile mõju ja võimu püsside ja suurtükkide-ga, las' avavad väikesed endile aga välku-vate vaimuõõkadega teed! Sõnavõimul võivad ka «ajaloo vaesedlapsed» Europa suure kulturi-pere liikmeks saada (...).

Nooreestlasi kandis seesama mis ārkamis-aegseid haritlasi, ainult et rafineeritum, ha-riduse ja kultuuri edenemise ja kõikvõimsuse usk. Kristlikud voorused asendati rafineeritud elamustega, protestantlik töökus boheemluse-ga ning rahvaluule ja kunstmütoloogia subtiil-sete kunstidega. Pilk naelutati Euroopasse ning kõigesse europaalikkude maailmas. Olla eu-rooplane tähendas olla maailmakodanik — maailmaavastaja ja -vallutaja. Ent see eurooplus, selle vankumatu optimism oli «vana», rohkem 19. sajandi oma, nagu tõdeb Ants Oras. Nälg avaruse, sügavuse, kõrguse järele veelgi vanem, veelgi uusaeegsem, veelgi europaalikum. — Renessanss. Marsilio Fici-no: «Inimene tahab kõikjal āra kāia (...). Ta mõõdab maad ja taevast, uurib Tartarose süngeid kuristikke. Taevas ei tundu talle ülemāāra kõrgena (...) ega maa kesk-koht liiga sügavana. Ruumilised ja ajalised kaugused ei takista teda jõudmast igale poole, kus iganes see ei asuks ning kuis ei kuluks selleks aega. Ükski ta-kistus ei tumesta ega hāiri tema meeleelgust. Ükski kaugus teda ei rahulda. Ta pūūab iga pool võimutseda ja olla ülistatud. Sel viisil ta tahab olla kõikjalolev nagu Jumal.»

Jakob Hurda küsimusele, mida arvata eesti rahvale kohaseks «tõsiseks suuruseks ja vä-gevuseks», nooreestlased lõppude lõpuks vastasid: eesti rahvas peab oma kultuurilt saama MAAILMASUUREKS ja MAAIL-MAVĀGEVAKS. See on eesti rahva kestvu-se ja vabaduse õige mõdt.

Jārgnevadki nn eestluse kategoorilise im-peratiivi tõlgendused on lāhtunud nooreest-lastest. Ka kāesolevale ajastule on see ise-loomulik. Sageli rāāgitakse hābelikult ja eufemistlikult, justkui osutades nooreestlastele, ainult Euroopast — «Eesti Euroopasse», «europaalik ūlikool» jne. Kuid see sūndsus ja tagasihoidlikkus ei veena. — «Euroopa pole manner, vaid ūlesanne» (Jūri Kārner). Ent oleks aus ūelda veel julgemalt, veel otse-semalt: tahame olla SUUR kui MAAILM,

VÄGEV kui MAAILM! Tahame olla universum — liivaterana haarata kõiksust. Võiks kuulutada kas või nii: RAHVUSLIK KOSMOPOLITISM — «see on kangekaelne, peaaegu kangelaslik taotlus saada ise ajaloo subjektiks, hoolimata suurte monstrumkultuuride tuimusest ja lipipääsmusest. Tungida Euroopasse, Aasiasse, Ameerikasse — kui see iha polegi tegelikkuses rahuldavat, on ta rahuldavat fantaasiamailmas, sõnades, mõtete ja kujutluspiltide liikumises, olemata oma väärtuselt võib-olla sugugi vähem efektiivne (...). Oluline on väljatung, valik, surve avaldamine võõra päritoluga materjalile, oma eneseteadvuse tõstmine, vereproovi võtmine otse suure tuima suurkultuuri veenist. Rahvuslik kosmopolitism, see on rõõvretk Sigtunasse ja värvate toomine. See on meie iseteadlikkus, söakus, suurejoonelisus. See on eesti asi *par excellence*» (Hasso Krull, Piret Viires). Kui aga jääb vajaka vaimuljusest, tuleb appi kavalsus: «(...) rahvuslik kosmopolitism (...) tähistab eestlase kavalust ära kasutada globaalne tarkus ja rumalus rahvuse arengu huvides» (Arne Merilai).

On tähelepanuväärne, et seda Jakob Hurda mõtet — kuna eesti rahvas ei saa kunagi suureks jõult ega arvult, siis peab ta saama suureks oma kultuurilt — on hakatud tagantjärele nimetama eestluse kategooriliseks imperatiiviks. See kõlab lõõvalt ja ülevalt, kuid osutab tahes-tahtmata Immanuel Kantile, kellelt mõiste «kategooriline imperatiiv» (muide — ka «hüpoteetiline imperatiiv») pärineb. Tänu eestluse kategoorilise imperatiivi nimepanija (Mart Laar?) kergele käele satub Jakob Hurda õeldu vastuolurikkasse ja raskesti mõtestatavasse tõlgenduspingesse. Ent pinge oma ränkuses on läbitud mingist sisimast konsekvtsusest. — See PEAB! Meeletu ise iseeneses transtsendeerumistahte-PEAB. Ise iseendale seadusandmise-PEAB. Ise iseendale alus-, maailm-, paratamatus-olemise-PEAB. Ise olla iseendale PEAB. Ja seda kogu välise PEAB, kogu välise sunni ja paratamatuse kiuste. See on eestluse koperniklik pööre.

Või tuleks kivi heita hoopiski aastasse 1906, tollal ägeda Nietzsche-kummardaja Gustav Suitsu ja tema kogumiku «Sihid ja vaated» pihta. Arvustades seal valusalt eestisoost haritlaste teatud ringkonnis maad võtnud kristlikku vagameelsust, keisri- ja jumalatrüüdist ning kõigest sellest kantud kultuuriloomet, peatus Gustav Suits ka Jaan Tõnissonil: «Tõnissoni seisukoht usuküsimustes ei ole täitsa selge, kuid küllalt selge on igatahes see, et /ta/ oma kõlbluse õpetusega mitte otsekohe teologia, vaid enam Kanti «kategorilise imperatiivi» põhjal seisab, mida

Kant lühikeseks lauseks kokku võtab «Sa võid, sest sa pead». Kombeseadusel on Tõnissoni meelest elu üle määrav võim (..) selle alla peavad kõik muud eluväärtused heitma.» Kui nüüd siia, antud mõttekäiku lähemalt analüüsivata ja Gustav Suitsu poolt sellesse kätketud intensiooni mõneti eirates, otsa liita Jaan Tõnissoni lausung: «Rahvas, kes oma elupüüdeid kõblisele alusele rajab, edeneb ja kasvab, kui ta ka väike on» — siis vaat et saamegi peaaegu *kantliku* eestluse kategoorilise imperatiivi. Seda enam, et Jaan Tõnissoni Kanti huvi on teada. Kuid jäägu siin siiski tema kõlbluskäsituse suhe Immanuel Kanti eetikasse lahtiseks — see vajaks põhjalikku uurimist.

Eestluse kategoorilise imperatiivi eri tõlgendusi läbivaks tunnusooneks on kultuuri käsitamine subjektsust ja identiteeti konstrueeriva alge ja vahendina. Seejuures pole oluline kultuurivaldkondade — kunsti, hariduse, teaduse jne — prioriteetsus. Määrav on usk kultuuri jõusse ja vägevusse. Johan Köpp: «Haridusel on suur võim.» Ent hakates teadlikult rajama rahvuslikku identsus kultuurile ja kultuuri kaudu, pörkas eesti rahvuslik haritlaskond kokku VÕÖRUSEGA. Tema üheks esimeseks silmanähtavaks väljendusvormiks oli hariduse saanud eestlaste ümberrahvustumine. Jakob Hurt nimetas ümberrahvustunuid «elusalt surnuiks». Johan Köpu 1934. aasta kõne «Meie kultuuriarengu sihtjooni» annab tunnistust selle probleemi teravusest ka Eesti Vabariigis. Kuid nii Jakob Hurt, Johan Köpp kui ka Johannes Aavik, veel üks selle küsimusega tegelnud, on kantud usust, et just kultuuri, eriti haridustöö abil saab seda probleemi ka lahendada. Nii lootis Jakob Hurt, et osa eesti soost noori, kes «kõige kauem ning põhjalikumalt haritud saab, jõuab just oma hariduskäigu läbi oma rahvuse kallikspidamisele ning austamisele ja saab tema kõige soojemaks esindajaks ning eestvõitlejaks». Johan Köpp aga esitab oma 1934. aasta kõnes terve haridus- ja kultuurimeetmete projekti rahvustunde süvendamiseks. Seda projekti iseloomustab üdini mehhanistlik kultuurikäsitlus.

Oskar Loorits on üks väheseid eestluse ideolooge, kes on püüdnud sügavalt tungida VÕÖRUSE probleemi. Nimelt kirjutab ta eestlaste vaimuse lõhestatusest, mis tuleneb selle põlvnemisest kahest maailmast — Idast ja Läänest; hõõrumisest uurali ja aaria vaimuse vahel eesti rahva hinges; sellest, et soome-ugri ürgalus pole täiel määral omaks võtnud germaani ladestust ning et soome-ugri põhi pole lahustunud germaani pealiskihti. Oskar Looritsa jaoks on VÕÖRUS küllaltki fundamentaalne fenomen, mis mõjutab otsustaval kombel ka seestpoolt eesti

rahva ajalugu ning pole niisama lihtsalt hari-
duse ja kultuuri edendamisega neutraliseeri-
tav. Ent ometigi on Oskar Loorits veen-
dunud, et varem või hiljem leiab eestlaste
hinges aset kõikehõlmav süntees. St lõhes-
tatust ja ebakõla põhjustav alge ületatakse.
«Konstruktiivses sünteesis» Ida ja Lääne
antipoodide vahel näeb Loorits koguni soo-
meugriliku inimtüübi maailmaajaloolist mis-
siooni. Näib, et Looritsa eelduste koha-
selt on selle missiooni täitumine siiski
teadlikult suunatav, olulisel määral sõltuv
eestlaste teadliku enesejaatuse tahtekindlu-
sest.

Oskar Loorits osutas omal moel tõsiasjale,
et VÕORUS pole mitte ainult välispidine,
ainult väljapoolle suunatud, et see kaugeltki
ei piirdu ümberrahvustumisega. Veel enamgi:
konstrueerida omaenese identiteeti, omaenese
eneseteadvust tähendab saada ka iseendale
võõraks, olla iseenda väljaspool ennast. Aga
nii nagu Jakob Hurt, kogudes rahva vaimset
vanavara ja veendes rahvuskaslati selle hä-
davajalikkuses, ei jõudnud märkama sellele
tööle sundivat VÕORUST ISEENDAS, nii
uskus Oskar Loorits eesti rahva hinges alga-
va ning sealt kogu maailma haarava süntee-
si võimalikkusesse.

Niisiis, nn eestluse kategoorilise impera-
tiivii tõlgendused käsivad kultuuri kui
väge sünteesida ja assimileerida väljaspool
olevat, antiteetilist. Seda on eriti mõjukalt
väljendanud nooreestlased. Näiteks Friede-
bert Tuglase 1912. aastast pärit nägemus
kultuurist: «On sündimas uus kultuur uue
psühholoogiaga ja elukäsitusega: on sündimas
intelligentlik linnakultuur. Tehnilik edu, raud-
tee, rahvaharidus, ajaleht (...) see teeb
meist ilmakodanikud hoolimata meie kõige
palavamast isamaalsusest. Linnad kasvavad,
linnad hakkavad iseseisvat vaimlist elu elama,
eneses kõiki rahvusvahelikka mõjusid assimi-
leerides, rahvusvahelikka teaduse ja kunsti
saavutusi vastu võttes, neid ümber suldades
ning ise nende järele ümber sulades.»
Uue, ülemaailmse kultuuri kehastuseks on
linn: «Uueaja Linn (...) see suur assimilee-
rija ja ühtesulataja, see suur surutõrs ning
kultuuripaja (...)». Veidi hiljem Oswald
Spengler: maailmaajalugu on linnainimese
ajalugu.

Siin samastatakse kultuur kogu maailma
lähiva tohtu mehhanismiga, globaalse linna
kui elamismasinaga. Masinavärgiga, mis jah-
vatab ära, seedib läbi seesväljaspool inimest
oleva maailmakõiksuse, muundab selle talle
käepäraseks, läbipaistvaks ja arusaadavaks
ning justkui surub selle inimesse, interiorisee-
rib tema teadvusse. Seda vastasseisva seesvälis-
pidise VÕÕRA intensiivset interioriseerumist
tabab Friedebert Tuglas nõtkelt: «(...)»

ühiselu tempo ägedamaks, närvilisemaks
muutumiseiga muutub ka isikulik elu rütmus,
terve inimeselik psühologia ning elukäsituse
metod nobedamaks, paindlikumaks ja terve-
maks. Ilmub intelligentlik inimene, kes kõi-
ke seda omas abstraktlikus mõttevallas päe-
vade jooksul läbi elab, milleks isad ja isa-
isad aastaid konkretlikku elu ning tegelikka
katseid tarvitasid.»

Siit lähtuv kultuurikäsitus tegelikult eirab
VÕORAST. Tunnistatakse, et on olemas mi-
dagi seesvälispidist vastasseisvat, midagi
transsendentset. Niisugusel VÕÖRAL las-
takse enesele aga ilmnedda kui suhtelisel,
relatiivsel ning seega hariduse ja kultuuri
kaudu omandataval ja ületataval. Sellist
suhet võib soovi korral nimetada dialektlii-
seks. Ühelt poolt end eristatakse, vas-
tandatakse seesvälispidisel vastasseisvale,
VÕÖRALE, seda tõrjutakse, teisalt aga mani-
puleeritakse, töödeldakse, tungitakse ägedalt
peale ning seejärel neelatakse alla, interi-
oriseeritakse teadmise, hariduse, kultuurina.

Niisuguse globaalse interioriseerimise
programm näiteks esitati 1989. aastal üli-
õpilaskorporatsioonide ja -seltside ühe esi-
daja kõnes «Tervitame sind, *alma mater!*»:
«Ülikooli ülesandeks on inimkonna üldiste
teadmiste ja väärtuste säilitamine, edastamine
ja uurimine. See on eelkõige sisuline nõue.
Sisu aga vajab mingisugust väljendumise
vormi. Üldise ehk universaalse väljendusvor-
mi puudumisel peab üldine väljenduma konk-
reetsete rahvuskultuuride kaudu.» Või näiteks
Rein Taagepera sõnademäng, et *universitas*
peab olema *etnoversitas* ja vastupidi. Siin
on loodud veenev illusioon ABSOLUUT-
SELT VÕÕRA, totaalselt teistsuguse puudu-
misest. Haaratud on haaratav. Mõistetud on
mõistetav. On võetud vaid see, mis on käega
katsutatav, manipuleeritav, mõeldav, st see,
mida saab esitada vastavalt vajadusele kord
enam või vähem üldisena, kord enam või
vähem konkreetse, näiteks rahvusliku kul-
tuurina. See transformatsioon universitasest
etnoversitaseks ja vastupidi on pelgalt tehni-
ka, ülikooli ja kõrghariduse kui masina-
värgi ülesehituse küsimus, mis vähemalgi
määral ei taba VÕÖRAST.

VÕÕRA eiramise äärmuslikemaiks vormi-
deks on nn maailmataseme kultuur, massi-
kultuur, amerikanism, internatsionalism. Rein
Taagepera *keep smile* üleskutse (1990)
Tartu tudengitele iga hinna eest tormi joos-
ta maailmatasemele. Maailmataseme saavu-
tamist šeletab ta kui puhttehnilist osavust,
kui (ette)rehkendamist, kui trikki, mis ise-
enesest on õige ning täielikus kooskõlas
maailmataseme ja üldse meie ajastu tehnilise
loomusega. Maailmatasemele on tõesti vaja
jõuda. Pealegi nõuab seda eestluse kategoo-
riiline imperatiiv.

Või Jaan Kaplinski teejuhatuse maailmatasemele: osalege ülemaailmsetes kultuuridiskussioonides ja -dialogides. Tõepoolest, kultuur kui suhtlus- ja kommunikatsioon-agregaat, kui globaalne *in-* ja *output*'ide süsteem teeb meid MAAILMASUUREKS ja MAAILMAVÄGEVAKS — on vaja vaid sisse lülituda — täiel häälel ja eneseteadlikult kaasa lobiseda globaalses *Gerede's*. Kõikehaarava kommunikatsiooniprotsessina mõistetud maailmakultuur on demokraatlik, sest iga inimesel kui mõistusolendil, iga rahval kui iseennast põhjendaval ja konstrueerival subjektusel on oma teadvuses ja eneseteadvuses selles osalemiseks, selle enesesse haaramiseks võrdsed võimalused. Ja see kõik on ülimalt tore ja meelüendav. Tundub, pole paremat aega Jakob Hurda õeldu teostumiseks.

Ent VÕÖRAS ... Sõandaksin mõelda, et VÕÖRAS oma täiuses ja hiilguses on allülalpool maailmatasest, seesväljaspool kultuuri. Ta pole reflekteeritav. Temaga ei saa manipuleerida. Temaga ei saa kommuniqueeruda. Võib-olla, et tavaliselt Teda ei nähtagi, lihtsalt ei panda tähele. Ent ometi Ta on olemas — seesväljaspool vastas. Tema kohalolu aimatakse eelkõige siis, kui Ta ähvardab, on ohtlik. Ent ka siis ei tunta Teda alati ära. Vaid ihaldatakse humanismi, maailmakultuuri, kultuursust, haritust ning hämmelduses ahastatakse, — kuidas see siiski kõik võimalik on ... see vägivald, see õud, need kannatused. Jeesus Kristus käsib Teda armastada. Kuid Ta on ju VÕÖRAS, mitte ligimene. Kuidas armastada VÕÖRAST? Kuidas olla ühes Temaga? Kuidas olla ühes Iseendaga? Kes ütleb?

ARNO RAAG

SAATUSLIKUS KOLMNURGAS V

Peagi teatati Tallinnast, et president on ametisse kutsunud uue vabariigi valitsuse, kus peaministriks arst-luuletaja Johannes Vares-Barbarus, peaministri asetäitjaks prof. Hans Kruus, välisministriks Nigol Andresen, haridusministriks Johannes Semper jne. Toimetuse asus uue valitsuse liikmete piltide otsimisele oma arhiivist, et teha klišeid, mõnest olid need olemas. Samuti koostati teatmeteoste abil nende lühikesed elulood.

Kesk seda tööd algas Tallinna raadio saatejaamast õhtuste päevauudiste ülekanne. Toimetuse raadioaparaat oli olnud kogu aja avatud. Nagu tavaliselt tuli sealst kõigepealt heliplaadi muusikat, siis algasid teated, mis sundisid igaüht kuulama, sest kirjeldati Tallinna «tööliste» meelevaldust üksikasjalikult ning punaste ajalehtede stiilis, eriti rõhutati seda osa, mis toimunud Kadriorus presidendi lossi ees, kus president Päts tahtnud lossi rõdult kõnelda meelevaldajatele, kuid viimaste põlastushüüete tõttu olnud sunnitud oma kõne lõpetama. Tööraha kategoorilisest nõudmisest hoolimata ta ei olevat tahtnud vabastada poliitilisi vange, kuid ülestõusnud töörahas vabastanud vangid ise.

Nüüd oli meil korruga selge, et raadio-ringhääling oli punaste poolt samuti üle

võetud nagu Tartu «Postimees» ja et Tallinnas oli lahti suurem möll kui Tartus.

Vahepeal olid sissetunginud ka oma juhtkirja valmis kirjutanud. Autoriks oli Max Laosson ja selle sisu oli samasugune kui olid olnud päevased kõned rongkäigus. Lehe esikülje jaoks oli toodud venekeelne «Palav tervitus (gorätši privet) punaarmeele». Selle stiil juba pealkirjaga (gorätši privet) reetis, kust see pärineb. Oli üsna selge, et punane hüdra oli meid tõmmanud oma kägistavasse haardesse.

Trükikoja käsilao osakonnas oli vene tähestik ja mõned vanemad ladujad valdasid vene keelt. Nii laoti «palav tervitus» käsitsi valmis. Oli juba üsna hiline aeg, kui lehe küljendamine lõppes ja trükkimine võis alata.

Hakkasin taas koju minema. Oli kaunis päikesepaisteline suve hommik. Tulnud üle Toome Viljandi tänava nurgale, et pöörata Kastani tänavale, kus oli mu korter, märkas, et Viljandi tänavas asetseva tütarlaste gümnaasiumi hoone katusele oli üles seatud raske kuulipilduja ja kolm meest selle juures iga hetk valmis tulistama. Punavägi oli võtnud hoone enese valdusse. Ka naabruses oleva Eesti Üliõpilaste Seltsi ukse ees seis punasõdur oma teravatipulises kiivris, las-

kevalmis püstolkuulipilduja käes. Maja akende kardinad olid maha võetud, seda tegi muidugi Eesti Üliõpilaste Seltsi eestseisus, kui punaarmee komandöri nõudel anti Seltsile käsk sealt kiiresti välja kolida ja hoone loovutada punaarmeele. Tõusnud päikese valguses paistis läbi katmata akende, et Eesti Üliõpilaste Seltsi saal oli täis välivoodeid, kus magati. Voodite kõrval taburettidel olid samasugused teravtipulised (rahva keeles «täitorniga») kiivrid.

Kell oli kolm, kui jõudsin koju. Olin kohutavalt väsinud. Riietasin end magamiseks ja heitsin voodisse, kuid uni ei tulnud. Sünged elamused masendasid meeli ega lasknud uinuda. Sõõgitoa kapis oli pudel kreeka veini. Võtsin teeklaasi, täitsin veiniga ja jõin ainsa sõõmuga tühjaks. Heitsin siis uuesti voodisse ja peagi olin vajunud ramb-raskesse unne.

Kujusid «Postimehe» tööliskonnast

Erakordsed ajad paljastavad alati inimese tõelise olemuse, mida ta harilikus elus kas teadlikult või vaistlikult püüab varjata. Teatud välgust heitsid «Postimehe» inimestele ka 21. juuni ja järgnevatel päevade sündmused.

Jaan Tõnisson lehe omanikuna ning peatoimetajana oli algusest peale püüdnud luua tööliskonnale soodsamaid töötamisvõimalusi ja maksnud oma aja kohta suhteliselt korralikku tasu. Lisaks sellele ta oli neile korraldanud õppetunde mitmetes üldhariduslikes ainetes. Tunde oli ta andnud ise ja mitmed toimetuselikmed olid selleks rakendatud. Paljud õpiahimulised noored trükitöölised olid neid hinnata saadavaid tunde innukalt kasutanud oma üldhariduse täienduseks. Üks sellistest oli elupõline «Postimehe» küljendaja August L i n n a s.

Noorena ta oli kaotanud oma isa surma läbi. 15-aastaselt pidi ta lahkuma koolist ja hakkama enesele leiba teenima. Ta sai «Postimehe» trükikotta õpilaseks. See oli 1904. aastal. Linnase algatusvõimet, agarust ja kiirust töös märkas tookordne «Postimehe» omanik ning peatoimetaja Jaan Tõnisson ja varsti sai Linnasest lehe küljendaja või «murdja», nagu öeldi tookordses keelepruugis. Kasutades õppetunde, mida mainisin eespool, noor küljendaja õppis hoolega juurde mitmesuguseid üldteadmisi. Eesti keele õigekirjas võis ta võistelda eesti gümnaasiumi lõpetajatega.

Esimene maailmasõda viis teda kolmeks aastaks Vene tsaari armeesse. 1917. aasta revolutsiooni päevil ta naasis lagunevast Vene väest ja jätkas jälle oma endist tööd «Postimehe» trükikojas. Hoolimata raskest

töökoormast, mis tal tuli võtta oma õlgadele juba varases nooruses, tal jätkus energiat muukski. Ta astus noore poisina Tartu linna vabatahtlikku tuletõrjesse ja siingi innukalt omandas vajalikke teadmisi tulekaitse alal. Kui 1917. aastal Tartu linnavalitsus kutsus ellu alalise tuletõrjevalve lentsalga nime all, sai Linnasest kui sellele alal kogenud mehest lentsalga ülema abi ja hilisem ülem. Lentsalk paiknes linna tuletõrjehoones ja töötas kolmes vahetuses, iga vahetus 8 tundi. Tuleõnnetuse puhul enamasti telefoni teel antud kutse peale lentsalk koos vajalike kustutusvahenditega sõitis silmapilkselt kohale ja suurem hulk tuleõnnetusi likvideeriti üsna varases staadiumis. Neil juhtumitel kui tuli oli juba laialt võimutsemas, alarmeeriti ka linna vabatahtlik tuletõrje abiks lentsalgale. Üks selline tuleõnnetus tõi Linnasele elupäästemedali, sest ta oli oma eluga riskides põlevast hoonest välja toonud inimese, kes vingumürgituse tõttu ei olnud enam võimeline ise sealt lahkuma.

Nii ta töötas päevas vähemalt 16 tundi, jagades seda võrdselt tuletõrje lentsalga ja «Postimehe» trükikoja vahel. Kuid oli ka küllalt juhtumeid, kus kas tulekahju puhul või leheküljendamisel tuli rohkem töötada kui ettenähtud kaheksa tundi. Muidugi selliste erakordsuste puhuks oli tal vastav asendaja nii lentsalgas kui trükikojas. Niisugune kahel kohal töötamine vältas Linnasel kuni kodumaalt lahkumiseni 1944. aasta sügisel, seega 27 aastat.

Vastavalt Tallinna lehtede ilmumisaegade muutumisele muutis ka «Postimees» oma ilmumisaega, et olla ajalisel võistlusvõimeline teiste lehtedega. «Postimehe» järgi korraldas Linnas oma valveaega lentsalgas ja oli alati ettenähtud ajaks trükikojas kohal. Ta oli oma töös kiire ning täpne ja samal ajal väga rahulik või «külmavereline». Kui teinekord lehe valmistamine hilja saabunud päevauudiste pärast kippus hilinema, siis võis ta vähemagi närveerimiseta oma tööle tempot juurde panna, teisiigi töölisi kiiremale tegevusele õhutada ja aja säästmiseks tööd mitme vahel jagada. Mäletan, kui ma noore toimetajana esimesi kordi juhatasin lehe küljendamist ja rohke materjali tõttu, mis osalt oli veel ladumata, kartsin lehe hilinemist, naeratas ta ja sõnas: «Külma verd ja sooje riideid!»

Ajalehe käsiala osakonnas töötas keskmistes aastates korpulentne U i b o nimeline mees, kes üldiselt oli väikse jutuga ja kelle arvel teised püüdsid nalja heita. Uibo kuulas nõõke ära, naeris ise kaasa, aga pidas seda meeles ja esimesel soodsal võimalusel tasus terava pistega.

Kord trükikotta lehe küljendamist korraldama läinud, sõnas mulle kuulutuste laduja V. P.:

«Härra Raag, vaadake siia, kuidas puudustkannataja tööline keha kinnitab!»

Kiikasin tähekestide vahele, kus istus Uiho ja söi lõunat. Tal oli umbes kolmekilone suitsetatud latikas, pool pätsi rukkileiba, topsis naela osa võid ja liiter rõõska piima pudelis. See oli tõesti aukartust äratav kogus. Uiho oli poisimees. Ta oli hommikul enne töötulekut käinud turul ja sealt selle laadungi ostnud. Nüüd söi. Ülejäägi muidugi viis koju järgmiseks päevaks. Kuid üksikut inimest sellise suure koguse juures söömas nähes, tekkis töökaaslastel tõesti tuju nõokimiseks.

V. P. oli olnud 1917. aasta revolutsiooni ajastul kõva pahempoolne. Kui 1918. aasta jõulu eel Vene punavägi vallutas Tartu, oli temast saanud üks kohapealseid punavõimu korraldajaid, kellena ta nimi märgiti «Postimehe» asemel ilmuma pandud kommunistide häälekandjas «Edasi». 1919. aasta 14. jaanuaril Eesti soomusrongid ja Kuperjanovi partisani-pataljon vastasid linna punavõimust. V. P. ei läinud linnast põgenenud punategelastega kaasa, vaid jäi maha nagu üsna paljud tookordsed vähemad punategelased.

Eesti vabariigi võimu taaskehtendamisel areteeriti sellised isikud juurdluse toimetamiseks, nende hulgas ka V. P. Kui vangivalvurid viinud teda ülekuulamisele, tulnud tänaval vastu mõned Soome vabatahtlikud sõdurid, kes aimasid, mis asjamees on eskortitav vahialune, ja nõudnud valvuritelt — andku oma «hoolealune» nendele üle. V. P. oli seda kuuldes väga palunud valvureid teda mitte loovutada soomlastele, sest ta aimas, et siis tuleb elule lühike lõpp. Muidugi ei olnud valvureil õigust vahialust loovutada kellelegi muule kui ülekuulajale.

Juurdlus toimetatud, V. P. vabanes, sest ta ei olnud sooritanud mingit poliitilist kuritegu, kuigi oli valitud üheks punaseks funktsionäärriks. Ta tuli jälle oma endisele töökohale «Postimehe» trükikojas. Vabadussõda lõppes, algas noore vabariigi intensiivne ülesehitustöö. V. P. töötas trükiladujana ja kasvatas sammalt mineviku peale. Tema abikaasa oli õmbleja ja hea ärivaimuga. Mõlemad teenisid suhteliselt kenasti. 14—15 aastaga oli kogutud niipalju kapitali, et naine avas Raekoja tänavale kleidikaupluse. Proletaarlastest oli saanud kodanlane.

Kui 21. juuni õhtupoolikul mina «Postimehe» ülevõtjatega toimetuse saalis tegevuses olin, siis oli V. P. samal ajal tulnud trükikojast valmislaotud kuulutuste veergude äratõmmetega korrektorite

ruumi, mis asetses toimetussaaali kõrval, ja sealt läbi poolavatud ukse jälginud saalis toimuvat.

Kui ma pärast meelevaldajate lahkumist kunagi paari käsikirjaga trükikotta läksin, küsis kohe V. P. minult:

«Ei tea, kas nad eraomandust ka tunnistaavad?»

Enne kui ma üldse sain midagi vastata, näivas Uiho:

«Tunnistavad küll, ainult kleidikauplused võetakse ära.»

Kogu ladujaskond pahvatas naerma, V. P. oli mõtlilikult tõsine.

Uus võim hakkab valitsema

Järgmisel hommikul toimetusse läinud, ma ei leidnud sealt eest ühtki uue võimu esindajat. Kuulsin, et jälle olevat rongkäik korraldamisel ühes niinimetatud lendmitingutega, mis tähendab seda, et agitaator läheb kuhugi väljakule, tema ümber koguneb mõnikümmend juhuslikku möödijat uudishimulikku ja tema peab neile kõne, mida punaste keelepruugis nimetatakse rahva spontaanseks meelevalduseks. 22. juuni rongkäigud ning lendmitingud pidid olema suunatud uue vabariigi valituse tervitamiseks.

Lõppeva nädala sisesündmuste raginas oli sõja areng läänes jäänud nagu tagaplaanile. Kui Mart Nurk, kauaaegne «Postimehe» välispoliitilise osakonna toimetaja teatas, et Prantsuse armee on kapituleerunud Saksa armeele, siis oli seegi pooleldi ootamatult saabunud uudis, momendil omamoodi šokk. Just 22. juunil kirjutati alla kapituleerumisaktile. Meie inimestel oli tekkinud arvamisi, et nüüd Saksamaa pöörab oma relvad Venemaa vastu. Selliseks oletuseks oli pisike alus, sest mõned venekeelt oskajad olid kuulnud, nädala eest Eesti okupeerimisel ühe Vene väeosa paarilt ohvitserilt väljendust: «Siiski jõudsimme enne sakslasi!» Kuid selle oletuse lükkas ümber DNB lühike telegramm, milles märgiti, et Saksamaa ei ole huvitatud sündmustest Balti riikides. Need on nende riikide ja Nõukogude Liidu omavahelised asjad.

Toimetuse Tallinna osakond andis edasi värskeid uudiseid, nende hulgas uue peaministri Vares-Barbaruse raadiokõne, mille ta pidas ööl vastu 22. juunit raadioringhäälingus. See oli oma sisult mõnel määral meeli rahustav. Selles rõhutati: 1. Meie kõik oleme patrioodid ja armastame palavalt oma kodumaad. 2. Uus vabariigi valitus tahab kõik teha, et abistamispaht Nõukogude Liiduga saab täiel määral rakendatud. 3. Kellelgi ei tarvitse karta, et tema osalt teenitud eraomandust võõrandatakse.

4. Põllumeestelt ei võeta nende talusid ega sunnita neid kolhoose moodustama. Kui keegi seda kõneleb, siis on see Eesti vabariigi ja Nõukogude Liidu sõpruse solvamine ja alatu provokatsioon. 5. Eesti jääb iseseisvaks vabariigiks; kes kõneleb teisiti, see teenib meie vaenlaste huve.

Uus vabariigi valitsus on otsustanud eeloleva võidupüha nimetada vabaduspühaks. 21. juuni rahva ülestõusul surmasaanud revolutsiooni ohvrite matusekulud võetakse riigi kanda.

Nagu tavaliselt, nii võttis Riiklikust Propaganda Talitusest selgi hommikul telefoniühenduse Ilmar Raudma mingi korralduse üleandmiseks. Olin kõne vastuvõtjaks ja siis küsisin: «Mis saab nüüd Vabadussõja mälestusmärgi avamisest Kehras, kus avamine pidi toimuma eeloleval võidupühal?» «Unusta see sootuks ära, sellest ei maksa enam rääkidagi,» vastas Raudma ärevalt ja läks kähku teisele jutule üle.

Samal hetkel tormas uksest sisse meie väliskaastööline pr. E. suure hirmu ja hälddamisega:

«Nad vist tapsid ta ära!»

«Kelle?»

«Barklai platsil peetakse miitingut. Üks noormees tuli sinna sini-must-valge paelte tükikestega ja jagas neid rahvale. Paljud panid need linnid enestele rinda. Aga kui punased seda nägid, siis rusikad püsti, jooksid talle kallale. Ma ei suutnud enam vaadata, see oli kole.»

Pärast selgus eraviisiliselt, et värvipaelte levitaja oli Eesti Üliõpilaste Seltsi eelmise aasta esimees Andres Raska, kes oli ühtlasi kogu selle aksiooni hing. Enesele abiks oli ta saanud üliõpilasi ka teistest eesti üliõpilasorganisatsioonest, samuti vanemaid kooliõpilasi. Rahvusvärvide allikaks oli Eesti Üliõpilaste Seltsi värvipaelte tagavara. Paelad lõigati tükikesteks ja väikese vedrunõelaga või nõõpnõelaga kinnitati kuue või kleidi rinnaesisele. Varsti oli tänavatel rohkesti inimesi sini-must-valge pael rinnas. Raska oli Barklai platsil mitte ainult levitanud rahvusvärve, vaid punakõnelejale, kelleks osutus äsjane «Postimehe» ülevõtja Max Laosson, tabavalt vahele hüüdnud.

Vaevalt olin saanud hirmunud proua jutu ära kuulata, kui väljast tänavalt kostis eelmisest päevast tuttav sammude kobin. Mis siis nüüd? «Postimees» oli ju üle võetud. Selgus, et rongkäik seekord ei jäänud «Postimehe» ette peatuma, vaid läks «vabastama poliitilisi vange», keda Tartus tookord üldse ei olnud. Aga et meelevaldus oleks «täielik», siis toodi Ülikooli tänaval asetsevast vanglast välja üks mees, kes oli arvatud poliitiliseks

vangiks. Vangla juhtkond, kes oli teadlik võimu ülevõtmisest punaste poolt, ei hakanud «vabastajaile» osutama mingit vastupanu, vaid andis mehe kätte, keda siis hurraa-hüüete saatel pilluti õhku ja pildistati, et lavastuse efekt oleks suurem.

Varsti ilmusid toimetusse ka uued peremehe eesotsas Max Laossoniga. Viimane näis olevat ette nähtud «Postimehe» komissariiks. Teisi eilseid ülevõtjaid ei olnud. Nende asemel olid uued. Nimelt Karl Kivi — Laossoni koolivend, keegi Pommi nimeline tumeda verega, keskmistes aastates mees, üsna lohakalt riietatud. Siis Aira Kaal, mehelikult kogukas naine ning meheliku olemusega Inglismaalt keelepraktikalt kaasatoodud näpukese inglasest mehe Hone'iga.

Karl Kivi ma tundsin näo järgi. Ta oli aasta või kaks enne mind lõpetanud H. Treffneri gümnaasiumi ühtaegu Max Laossoniga. Aira Kaalu tundsin pisut isiklikult, ta oli teinud ning ise kohale toonud kaastööd «Las-telehele», mida ma muu toimetustöö kõrval toimetasin mõned aastad.

Rongkäigust, lendmiitingutest ja «poliitvangi» vabastamisest kirjutati vängete sõnadega päevauudis. Juurde lisati vabastatud vangid, kus «rahva hulgad», tegelikult neli-viis inimest teda tervituseks õhku pilluvad.

Pärast selgus, et punased tegelased, kes end nimetasid rahva omakaitseks (R O) olid Andres Raska kinni võtnud ja viinud politsei arestimajja, kus teda mitu päeva «korra rikumise pärast» kinni hoiti ja siis vabastati. Mõni aeg hiljem arreteeriti ta uuesti, kuid tal õnnestus jälle vabaneda. Nüüd oli tal kavatsus salaja Tartust lahkuda, aga ta hilines sellega. 26. aprillil vangistati ta jälle ja kadus Sise-Venemaa vanglatesse, kus ta ebainimlikes tingimustes järgmisel aastal suri.

Võidupüha või uue nimega vabaduspüha ning jaanipäev andsid pisut aega hingetõmbamiseks. Laupäeval 22. juuni õhtul, kui pühapäevane leht oli valmis, sõitsin perekonna juurde Elva. Paljud tuttavad, keda Elvas kohtasin, küsisid: Mis siis nüüd on — kas on punased võimul või on siiski veel Eesti vabariik? Teated muudatuste kohta, mis raadios antud ja lehtedes ilmunud, olevat nii kahe otsaga, et mitte ei saa aru, mis on ja mis ei ole. Seletasin, kuidas toimus «Postimehe» ülevõtmine ja mis juhtus Tartus laupäeval. Aga kas tehakse õhtul võidutuld? Kuidas siis tehakse, kui võidupüha nimigi on ära muudetud? Ei olnud ühtki teadet, et president täna Kadrioru lossist saadaks välja võidutule, nagu ta oli teinud seda aastaid. Kas jaanituld võib teha? Ma ei tea, et see oleks keelatud.

Selline teadmatuse meeoleolu ei ilmnenud mitte ainult tavalises rahvamassis, vaid ka

mitmed «Postimehe» kirjasaatjad kirjutasid toimetusele, et neil ei olewat selge, missugune olukord valitseb «Postimehe» juures. Ka teistes linnades peale Tartu ja Tallinna oli olnud «rahva ülesrõuse». Näiteks Tõrva kirjasaatja kirjeldas sealset «ülestõusu» kahes variandis. Kaaskirjas märkis, et üks variant on niisugune nagu tõepoolest asi oli, teine aga selles vaimus nagu ta 22. juuni «Postimehest» lugenud Tallinna sündmuste kirjeldusi. Toimetuse post tuli ikka veel minu kui sekretäri kätte. Max Laossonilt oli korraldus, et revolutsiooniliste sündmuste ja töötava rahva muud tegevust kirjeldavad teated tuleb anda tema kätte. Nii andsin ka Tõrva kirjasaatja teise variandi talle üle, kuna esimese koos kaaskirjaga viskasin paberikorvi, et kauaegset «Postimehe» kaastöölist mitte kahjustada uute võimukandjate ees.

Jaanipäeval pidas värisminister Nigol Andresen Kopli rahvamajas kõne, kus ta ametist lahkunud valitsust kirudes ütles, et temalt on küsitud: Kas meil on nüüd proletariaadi diktatuur? Ja vastas: ei ole! Praegune valitsus andvat rahvale ainult võimaluse klassivõitlust vabalt pidada. Kuidas rahvas seda võimalust kasutab, see on rahva asi.

Jaan Tõnissoni kiri peaminister J. Vares-Barbarusele

See oli umbes 5—6 päeva pärast 21. juuni sündmusi, kui toimetuse posti avades leidsin Riikliku Propaganda Talituse materjalide hulgast paljunduse Jaan Tõnissoni kirjust peaminister J. Vares-Barbarusele. Hetkel olin veidi üllatunud. Kuid siis hakkasin kohe lugema. See kiri baseerus uue peaministri poolt esitatud valitsuse deklaratsioonil, kus lubati taastada täielikud demokraatlikud vabadused. J. Tõnisson oma kirjas tervitas kodanikkonnale vabaduste lubamist, mis aga peab toimuma sini-must-valge lipu all. Oli seal veel üht-teist, kuid mulle tundus see kiri siiski pisut imelikuna. Olin töötanud Tõnissoni juhatusel hulga aastaid ja tundsin ta poliitilisi põhjooi üsna põhjalikult, teadsin, ka eraviisiliselt, et ta 21. juuni sündmusesse suhtus väga kriitiliste reservatsioonidega. Kuid selles kirjas oli nagu midagi puudu. Aga hetkel ma ei taibanud talle võtta telefoniühendust ja öelda, et tema kirja paljundus on saadetud lehtedele avaldamiseks. Võib-olla, et siis ta tulnuks toimetusse või lasknuks enesele teksti ette lugeda. Paljundus läks trükikotta ja ilmus lehes.

Kui järgmisel hommikul olin toimetusse saabunud ja oma töötoas vaevalt saanud istet võtta, helises telefon. Kõneles Jaan Tõnis-

son. Ta oli väga ärritatud. Tema kiri peaministrile olewat nii ära kärbitud, et sellest olewat saanud hoopis midagi muud kui see, mida ta tahtnud öelda. Vastasin, et kärpimist ei ole tehtud siin, vaid sellisena tuli kiri Tallinnast Riiklikust Propaganda Talitusest. Minu vastus näis olevat Tõnissonile uudiseks, sest ta ütles selle peale nagu imestades: «Ah nõnda!» Lubas kohe saata õienduse. Vastasin, et selle üle ma pean rääkima vastse peatoimetajaga. Ja siis ma teatan temale.

Läksin Max Laossoni tuppa, kus ta istus koos oma abilise Karl Kiviga. Ütlesin, et härra Tõnissoni kiri tänases lehes olewat nõnda kärbitud, et kirja mõte on moonundunud. Tõnisson tahab avaldada õiendust, sest tema läkitusest olewat välja jäetud mõte, mille alusel tema annab praegusele valitsusele oma toetuse. Ja see on: kui valitsus juhib riiki iseseisvuse vaimus sini-must-valge lipu all.

«Mingu õiendagu Propaganda Talituse! Meie ei võta vastu mingit õiendust.» sõnas Laosson resoluutselt. Ja Kivi lisas veel eriti halvustavalt:

«Sihukesel mõni iseseisvus või asi...!»

Mul kihvatas sees ja ma lahkusin sealt toast kuulamata Kivi, tolle kompartei värske liikme ülbe lause lõppu.

Teatasin kohe Tõnissonile, et vastne peatoimetaja ei lase õiendusest kõneldagi. See olewat Riikliku Propaganda Talituse asi. Tõnisson lubas siis oma kulul lehte panna vastava tekstiga kuulutuse. Muidugi ei tulnud sellestki katsest midagi välja. Nüüd sõitnud ta Tallinna Hans Kruusi juurde, kuid ka seal ei olewat tal õnnestunud oma kirja kärpimist õiendada.

Tekkis arvamine, et värsked võimumehed Tallinnas on Tõnissoni kirja oma huvides võltsinud. Kuid nüüd tagant järele on selgunud, et punaste käsi ei olnud seal üldse mängus, vaid lühendajaks osutunud Riiklik Propaganda Talitus tol korral veel seal töötanud ametniku Voldemar Kuresse läbi. Viimane ise kirjutab selle kohta:

«Üldiselt on aga mällu jäänud, et see ei olnud sisuliselt otsene tervitus, see oli tingimuste seadmine, et kui uus valitsus meie iselemslikku eluvormi aktsepteerib, siis ka Jaan Tõnisson võib uuele valitsusele edu ja kordaminekut soovida. Nii on selle kirja või telegrammi sisu meelde jäänud. Kõik see oli suhteliselt pikalt formuleeritud.

Meil oli paha tuju, et Jaan Tõnisson sellise kirja või telegrammi oli läkitanud. Mul isiklikult ei tekkinud pöördpäevil kunagi arvamist, et meile veel autonoomset hingamisvabadust lubatakse, ja ma pidasin Jaan Tõnissoni «tervitus», kui seda nii võib nimetada, ülearuseks ja isegi kahjustavaks üldise meeoleolu taustal. See võis ainult

eksiarvamisi tekitada uue režiimi kohta. Tegiv ettepaneku telegrammi lühendada, mida mu kaaslased aktsepteerisid. Me ei informeerinud ei Hans Kruusi ega Rein Alasood (uue võimu poolt ametisse määratud abijuhataja. A. R.), tegime seda täiesti omal vastutusel.

Olen tagantjärele asja üle palju mõtelnud ja leidnud, et lühendamine ehk ei olnud õige. Kirjutus või tervitus oleks võinud minna

samal kujul, nagu ta Tõnissoni poolt oli koostatud. Võimalik, et me tookordses närvilises olukorras ei lühendanud teksti küllalt hoolikalt. Võimalik ka, et lühendamiseks andis põhjust teksti liigne pikkus: meil oli volitus kõiki telegramme kärpida või neist kokkuvõtteid teha. Igatahes leidis Jaan Tõnisson, et kärpimisega on tema «tervitusel» antud vale tõlgitsus («Jaan Tõnisson», koguteos 1960, lk 294 ja 295).»

SERGEI STADNIKOV

AEG JA IGAVIK MUISTSES EGIPTUSES I

Nii nagu saatus alluvad ka aeg ja igavik jumalatele, eeskätt Ra'le ja Osirisele. Ra'd, kes on seotud kosmosega ja kehastab igavesti uuenevat looduslikku tekkeprotsessi, on sageli ühendatud nḥḥ-ga, Osiris kui allilma valitseja väljendab lõpetatust ning muutu-matut edasikestmist (d.t). Osirise lisanimi *wn nfr* võiks minu arvates tõlgendada kui igaveses «õndsusseisundis» olevat subjekti. Inimese seisukohalt vaadatud kehtivad mõlemad mõisted nii olevikus kui ka tulevikus (teispooluses). Sealjuures kuulub nḥḥ eelkõige siinpooluse ja d.t teispooluse sfääri.

S. Morenz² märgib, et nḥḥ ja d.t on teineteisega võrdses suhtes, selle kasuks kõneleb asjaolu, et nad on sageli lülitatud dualistlikku skeemi: nḥḥ-igaviku njswt-kuningas, d.t-igaviku bjtj-kuningas. S. Morenzi arusaamine sellest mõistepaarist on mulle üpris lähedane: nḥḥ tõlgib ta «igavikuna» (Ewigkeit) ja d.t on «lõpmatus» (Unendlichkeit) (vt S. Morenz, S. Ägyptische Religion. Stuttgart, 1960, lk 178—179; 191). Nimetatud mõisted ei olnud teineteisele vastandatud, kuigi algselt ei kasutatud neid sünonüümide-na (vt L. Kakosy, Einige Probleme des ägyptischen Zeitbegriffes. — Oikumene, 1978, Bd. 2, lk. 101).

Seevastu J. Leclant on just vastupidisel arvamusel. Tema järgi omab nḥḥ ajalikku iseloomu, d.t aga kuulub pigem kosmose

valdkonda (C. J. Bleeker, Einige Bemerkungen zur religiösen Terminologie der alten Ägypter. — Travels in the world of the Old Testament. Assen, 1974, lk 18).

R. Parant on omalt poolt märkinud, et d.t ja nḥḥ, mida üldiselt tõlgitakse kui kestus, igavik, lõpmatus jne, jäävad seniajani enamasti mõistatuseks. Isegi kaasaegsetes keeltes on raske vahet teha nende mõistete vahel. (R. Parant, L'affaire d'Sinouhe-. Aurillac, 1982, lk 241—242).

Väga olulise katse selle probleemi lahendamiseks tegi E. Hornung.³ Toetudes Uue Riigi aegsete kuningate hauakambrite seintel olevatele nn teispooluse juhtide tekstidele, osutab ta, et oma tegevuses ajaliselt ja ruumiliselt piiratud surelikele egiptuse jumalatele ei sobi niisugune igaviku omadus.

Parimal juhul võivad nad olla olemise ja mitteolemise piiril. Uhes sarkofaagitekstis räägitakse, et aegade lõpul, miljonite aastate möödudes, jäävad Atum ja Osiris ainsatena järele keset Kaosesse tagasi vajunud maailma. Piiramatu kestvus ei olnud ette nähtud ühelegi egiptuse jumalusele; jumalate ja inimeste eluaja pikkus arvutati välja jumaliku kirjutaja Thothi poolt.

Seega ei ole egiptuse jumalad meie mõistes «igavesed», ometigi kohtame egiptuse tekstide tõlgetes sageli jumalate lisanimesid «Igaviku isand», «Igaviku valitseja», «Kes

igaviku läbi elab» ja kuninganimede taga asuvad stereotüüpi «Kes igavesti elab». Siin on kas vastuolu piiratud sureliku arusaamaga jumalatest või on tegemist ebatäpse tõlkega. Mõlemad egiptuse mõisted, mida üldiselt tõlgitakse kui «igavik» ja «lõpmatus», on nhh ja d.t. Seega ühendati selle tõlkega kõik need ettekujutused, mis õhtumaade igavikumõiste juurde kuuluvad (lõppematult eksisteeriv, katkematus, pidevus). Säärased predikaate on siiski raske ühendada egiptuse jumalakujutlusega ja tema ontoloogilise tagapõhjaga. Praegu oleks kasutu mõlema egiptuse «igaviku» vahel selget vahet teha, ennekõike peaks nende õige tõlke kindlaks tegema.

nhh ja d.t. ei ilmu kunagi olematuse kategooriatena (st maailm enne loomist). Uue aasta esimese päeva tähistamine «igaviku algusena»; «Unase (surnud kuninga) eluaeg on nhh, tema lõpp on d.t.» osutavad siinpoolsele. Sargatekstides (Keskmine Riik) kuuluvad mõlemad mõisted olemise juurde ja isegi samastatakse sellega: «Ma olen too suur fooniks, kes on Heliopolises, oleva ülevaataja. Kes see on? — Osiris on see! Ja mis on olev — see on nhh ja d.t! nhh — on päev; d.t — on öö!»

Nii nagu päev ja öö vahelduvad väikeses tsüklis, nii vahelduvad suures, kogu olemise ulatuses eoonid nhh ja d.t ning neil on oma osa selle piiratud mõõduvusest. Nii ei tohiks imestada, et nhh ja d.t omavad algust ja lõppu ning on loodud ühe jumala poolt. Päikesejumal on nad teinud või loonud, Amon on neid «alustanud» või «lasknud tekkida». Alates 19. dünastiast (Uus Riik) ilmuvad üt-lused, et nhh on lõpp (dr), samal ajal kui d.t võib ise lõpuna ilmuda (nagu näiteks ühes Teeba hauakambris olevas kalendris): «Algus (on) nhh, lõpp (on) d.t». Kõik need väljendid võimaldavad d.t vaadelda horisondina, mis kogu oleva piirab ja mida sageli kujutatakse uroborosena, st oma saba hammustava maona, nhh aga oleks lõp-matult läbivoogav oks, kuid mitte piiramatu ajaruum seespool seda horisonti. Mõistete vastastikune asendatavus ilmnes kaunis vara, nii et ühetähenduslikku vahet on vaevalt võimalik teha.

Mõlemad mõisted on jaotatud aastateks ja väljendavad sellega kõrgema korralduse ajamõisteid. Ruumilises seisukohast lähtudes on nad teispoole su kategooriad, mis võisid hakata realiseeruma juba maises siinpool-suses. Nii võis iga vaarao oma valitsemist lasta meelsamini eoonides kui aastates välja arvutada, aga «igavikku» ja «lõpmatust» ei antud tema valitsemisele kunagi.

Seepärast oleks tulevase tõlke jaoks vaja adjektiiv «igavene» igal juhul ära jätta ja asendada vähem absoluutsete moodustiste-

ga nagu «lõppematu, alati kestev», «kes alati elab»; see väljendab kuninga lisanimena mõtet täpsemini kui «kes igavesti elab». Kui meie «igavik» üldse mingis egiptuse mõistes sisal-dub, siis oleks selleks mitteolemine (tm wnn); sellega tähistab egiptlane piiratud-koletislikku väljaspool kõikidest ruumilistest ja ajalistest piiridest, mis korrapärastatud olemist hõlmab, tm wnn oli enne loomist, ta piirab seda ja on aegade lõpul uuesti siin, olles järelikult «igavene» selle sõna sügavamas tähenduses. «Ma ei tunne mitteolevat», tunnistab surnu egiptuse surnukohtus, kinnitades sellega ole-mise kaduvust, piiratudust ja nõrtrust, millest igavik kui üks kaosevõim on ära rebitud (vt lähemalt E. Hornung, Zum ägyptischen Ewigkeitsbegriff. — Forschungen und Fortschritte. Nachrichtenblatt der deutschen Wissenschaft und Technik, Jhrg. 39, H. 11, lk 334—336; Der Eine und die Vielen. Darmstadt, 1971, lk 166—179).

J. Assmann on omaenda sõnade järgi seda probleemi püüdnud lahendada mitte niivõrd ontoloogilisest kui eksistentsiaalsest tasandist lähtudes. Viidates J. L. Borgesele kirjutab ta, et aeg kui «looduslik müsteerium seisab väljaspool iga üksikkultuurilist mõistelisust» olles niivisi vastandiks «inimeste poolt loodud igavikule», mis on määratav ainult mingi kultuuri, religiooni või filosoofia raamides. Sellise asjade kulgemise juures võiks arvata, et muistsetele egiptlastele oli meie igavikukäsit-lus tundmatu, teilsalt aga võib esitada küsi-muse, kas nad siiski ei ole mõnda teist igaviku-mõistet välja arendanud.

Oma analüüsi alustab J. Assmann väitest, et egiptlased erinevalt kreeklastest (ja nende mõjul ka teistest õhtumaade rahvastest) ei teinud vahet «aja» ja «igaviku» või (mis on see-sama), «olemise» ja «saamise» («tekkimise») vahel. Tema arvates kontseptueerisid egiptlased kosmilist tegelikkust eelkõige ajalikuna ja protsessilisena, mitte aga ruumilisena ning as-jastatuna. See oli eluprotsess, mis väljendas päikese kulgemises end kõige innukamalt. Egiptlastel ei olnud ruumi väljendavat mõistet kosmilise totaalsuse esmase kategooria tähenduses, küll aga oli see olemas aja kohta. Seda disjunktiivset ajamõistet ja tema mõle-ma komponendi (nhh ja d.t) tähendust ei saa tõlkida ühe sõnapaarina. Mingil juhul ei vasta ta meie «ajale ja igavikule». Selline kreeka ontoloogia eristamine (igavik kui olemise punktuaalne kokkusurutus preesens, mis avab end ajas saamise protsessile) oli egiptuse mõttele mitte ainult võõras, vaid ka vastandlik. Mõlemad, nhh ja d.t, omasid meie aja- ning igavikumõiste omadusi, mida tõlkepraktikas võib edastada nii «ajana» kui ka «igavikuna». Püha-dena, mõningal määral transtsendentsetena ja sellest jhtuvalt ka «igavestena» olid nad

korrelatsioonis kosmilise aja totaalsusega. Siinkohal teeb J. Assmann tähtsa eristuse: harilikult mõeldakse totaalsuse all midagi lõplikku ja piiratud. Seevastu egiptlased nägid totaalsuses vastandit lõplikule ja piiritletule. Nende arvates eksisteerisid totaalsuse piirid mitte piiritu, vaid «terviku» ja «külluse» jaoks.

Surmuteraamatu 17. peatükis (mis on egiptuse teispoolsuseuskumuse kompendium) seletatakse väljend «kõik olev» kui nhh ja d.t . Seega tähistavad d.t ja nhh kõikehõlmavat ning lihtsamat totaalsushorisont. Neis on suundumus kosmose ajalisele totaalsusele ja selles tervikkuses on ettekujutus kosmosest, sealhulgas olevast ja tegelikkusest, egiptuse mõttele tunnetatav ja artikuleeritav. Meile on niisugune ajatasandil olev totaliseerimine nii võõras, et veel hiljuti oletati, nagu tähistaksid d.t ja nhh ruumi ja aega. Siiski olid nad ajamõisted, tähistades egiptuse mõttemaailmas tegelikkuse tervikkust.

Me ei tohiks imestada, et tänapäeva keelepruugi ajamõistelisuses ei ole sellele paarile rahuldavat ekvivalenti. Põhine ju meie aja ja ruumi dihhotoomia kreeka ontoloogial ja kristlikul dogmaatikal, meie ajamõiste aga indogermaani keelte ajasüsteemil koos aja järjestusega minevikuks, olevikuks ja tulevikuks. Seevastu afroaasia keeled tunnevad selle asemel ajajaotuse kahte aspekti ja sealt ei ole enam pikk tee nhh ja d.t tähenduseni. Neid võib tänapäeval erinevate sõnade abil ainult assotsiatiivselt piiritleda, kuid mitte taastada.

Egiptuse keeles on «muutus» hpr ja «lõpetatus» tm . Mõlemad mõisted kehastavad «end jumalates». Hepra «saav», «tekkiv» ja Atum «lõpetatud» moodustasid juba varakult ühe kaks-ainsuse, tähistades päikesekulgemise teoloogias hommiku- ja õhtupäikest. Mõlemad samastati ajamõistetega nhh (muutus) ja d.t (lõpetatus). Nii soovitakse siinpoolsusest lahkunule sisenemist kosmilisse aega järgmistest sõnadega:

«Sa ühined nhh -ajaga,
kui ta tõuseb kui hommikupäike,
ja (ühined) d.t -ajaga,
kui ta loojub kui õhtupäike.»

(J. Assmanni tõlke järgi)

Egiptuse ajaliigitust võib samuti vaadelda mõistetena «tulema» ja «jääma», kus nhh väljendab katkematult kulgevat päevade, kuude ja aastate ringkäiku ning d.t seda, mis «jääb», «kestab» ning «hoiab».

Mõiste nhh lubab end paremini seostada meie aja tavamõistega. Meie jaoks pole aeg mitte niivõrd midagi tulevat kui just mööduvat, kuid igal juhul liikumine. Seevastu d.t -aega on raske ette kujutada, seepärast tõlgendatakse seda sageli ruumina. Mõiste paremaks arusaamiseks oleks vaja lähemalt vaadelda egiptuse ajasüsteemi, kus meie «mineviku» asemel oli resultatiivsuse kategooria, st lõpetatud tegevus. See kas vastab meie perfektile või tähistab lõppseisundi pidevat edasikestmist. Järgneval korrelatsioonide skeemil on see fenomen hästi jälgitav:

mõistemoodustis	d.t «Lõpetatuse edasikestus»	nhh «Muutus» ja Tulemine» (Saabumine)
ajakategooriad	Resultatiivsus «Lõpetatud sündmuste/tegevuste resultaatide edasikestus»	virtuaalsus «Sündmus iseeneses»
aluseks olevad aspektide apositsioonid	Perfekt	Imperfekt

Resultatiivsus on grammatiline kategooria ja ka suhtumine: maailmasse üldises ja ajasse erilises tähenduses. Säärast suhtumist (mis siiski pöörduv teises suunas) on M. Eliade oma raamatus «Le mythe de l'eternel retour» (Paris, 1954) kirjeldanud kui aversiooni ajaloo vastu, kui «profaanse» aja hävitamise püüdu alati kordumatu «püha» aja kaudu. Eliade arvates on see müütilise mõtlemise ajamõiste ja kuulub kui niisugune inimese «alusmoodustise» juurde. Veel üheks selliseks

ajamõisteks (Vana-Egiptuses) oleks päikesekulgemisega seotud nhh «igavene taaspöördumine». Sellega erineb muistne Egiptus vähe teistest varajastest ja traditsionaalsetest kultuuridest, mis samuti kannavad «müütilise mõtlemise» pitsert. Kuid olgu öeldud, et Egiptuses on asjad palju komplekssemad kui teistes kultuurides ning et Eliade on teiste kultuuride ajamõisteid kohalt lihtsustanud (mida Assmann ei hakka arutama), igal juhul vastandub Egiptuses sellisele müü-

tilis-rituaalsele ajaettekujutusele ja suhtumisele midagi hoopis muud, mis baseerub resultatiivsuse kategoorial. Kultuurilise suhtumisenä väljendub see püüdluses säilitada resultaati selle lõppkujus.

Selline püüdlus väljendab end vormides, mida võib pidada egiptuse kultuuri tunnusmärkideks: hieroglüüfid, püramiidid, muumiad. Kiri, hauaarhitektuuri massiivne monumentaalsus ja surnute mumifitseerimine kuuluvad kestuse ja jäävuse manifestatsioonide hulka. Siin põhjendab teooria egiptlastele kulukaks läinud praktikat igavese eksistentsi saavutamiseks.

Selles ettekujutuste ja väärtuste kompleksis saab jumal Osiris oma kuju ja religioosse tähenduse. Teda täiendab igavese uuenemise ideed kajastav Ra kulg siin- ja sealpoolsuses. Nii nagu Fr. Nietzsche proovis jumalanimedega Apollo ja Dionysos kaudu kreeklaste kultuurilise dihhotoomia alused avada, võiks egiptlaste puhul (arvatavasti suurema õigusega) «osirianlikust» ja «solaarsest» kõnelda. Sest siin seisavad jumalad tõepoolest ühe paarina vastakuti ja moodustavad domineeriva antagonistliku konstellatsiooni. Osiris on aja d.t aspekti jumal. Teda võidakse mõnikord d.t või «eileks» (sf) nimetada. «Eile» on tähenduses 'saanud, teostatud, jääv', vastandina nhh, päikesejumala Ra lisanimele kui tulevale ja võimalikule. Olles resultatiivsuse ja hävitamatu edasikestuse jumal, omas Osiris lisanime wn nfr, mis sõnasõnaliselt tähendab «valmis küpsenud kestus». Selgemalt ja täpsemalt kui selles Osiris lisanimes (mis vaistlikult nimes Onnariius edasi elab) ei saa resultatiivsuse ajakategooriat egiptuse mõtlemise mõistelisuses paremini väljendada. Pealegi, mida peaks vormel «valmis küpsenud kestus» väljendama kui mitte selle muutumatut ja hävitamatut edasikestust, mis on end ajas lõpetanud? Just siin saab ajakategooria, kui ta ühe jumala nimes viiakse mõiste tasandile, oma püha, numinoosse, jumaliku tähenduse. Nii ühineb jumal wn nfr idees ja kogemuses resultatiivsuse kategooria igatsusega surematuse järele. On ju Osiris surnute jumal. Temas saab surematuse idee Kestusel ja Jäävusel põhineva kuju. Ta valitseb ajalikkuse või igaviku üle, kus on kõige selle muutumatus ja hävimatus, mis päikesevalguse all ja ühe teise jumala ajalikkuses saavutas oma täiuslikkuse.

Teiseks jumalaks on päikesejumal. Ta kehastab nhh virtuaalsust, nii nagu Osiris d.t resultatiivsust. Oma katkematus tõusus ja loojangus, saamisen ja kulgumises, surmas ja sünnis on ta igavesti Tuleku asuv kui voog, kui päeval ja ööl, kuude, aastaegade ning aastate rütmis pulseeriv aeg. Temas saavutab virtuaalsuse ajakategooria religioos-

selt tähendusliku püha jõu: kui mõõtmatu ajakülluse ammendamatu allikas vastandina inimliku piiratusele ja surelikkusele.

Otsustav on, et kumbki jumal ei esinda alternatiive. Ei saa eelistada päikese- või Osirise aega nii nagu Nietzsche ja võib-olla isegi vanad kreeklased valisid apollonliku või dionüüosliku eksistentsi vahel. Ra ja Osiris moodustasid pigem (ja arvatavasti teisiti kui Apollo ja Dionysos) ühe konstellatsiooni. Mõlemad kokku moodustavad tegelikkuse ja nende koosmõjust tekib nhh ja d.t, mida inimesed omakorda kogevad kui aega: mõlema aspekti, muutumise ja lõpetatuse perioodilisel toimivas ühinemisest tuleb esile kosmose elukontinuiteet. Nii on aeg egiptuse ettekujutuse järgi päikeseaja ja Osirise aja seos.

Konstellatsioon, kus Ra ja Osiris mõlemad toimivad kui aja antagonistliku või komplementaarase aspekti kehastused, on «Ba» ja «laip», analoogselt indiviidi mõlemale aspektile, milles inimene igavesti elab pärast surma: kui «sisse- ja väljaminev» Ba päikese nhh ajas, kui laip Osirise d.t ajas. Öösel ühinevad Ba ja laip, kui linnukujuline Ba laskub muumiale, kindlustades niiviisi isiku kontinuiteedi. Seda mudelit kasutatakse ka Ra ja Osirise konstellatsioonis kosmilise totaalsuse «maailmavormelina». Igal keskööl ühineb Ra («sisse- ja väljaminev» Ba) Osirisega (kes laibana sügavaimas edasikestuses puhkab), et tagada kosmose järjepidevust (kestust). Ühes hilisegiptuse tekstis iseloomustatakse Ra ja Osirise ühinemise kulminatsiooni (seda teostati templis rituaalina) järgmiste sõnadega:

«Suurim saladus on

Ra ja Osiris,

kes selle avab, sureb vägivaldset surma.»

(J. Assmanni tõlke järgi)

Vastavat rituaali pühitseti «elumajas» ja see oli ette nähtud «elu säilitamiseks».

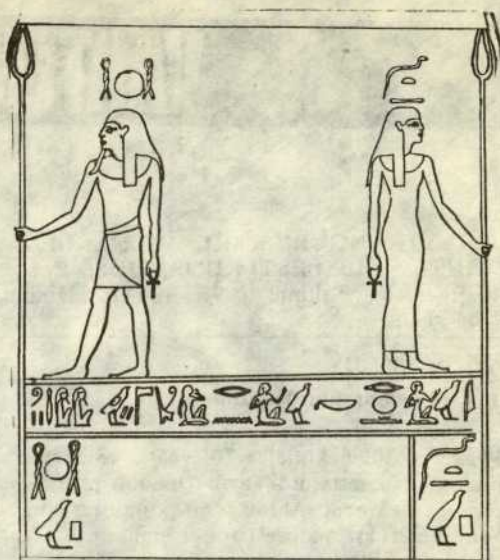
Sellise abstraktse ja kõikehõlmava totaalsushorisondi jaoks, nagu esitavad meie mõisted «kosmos», «maailm», «tegelikkus», «aeg» ja «ruum», ei ole egiptuse keeles ainsatki sõna. Siin ei pörka me mõistele, vaid pigem ühele mõistete ja jumalate konstellatsioonile. Selles väljendub kosmose religioosne mõte ja jumalate kosmiline tõelisus, kelle kaksainsusele redutseeritud paljusus pole enam kaheldav. Ei ole ühtegi jumalat, kelle «Ba» oleks päike ja kelle «surnukeha» oleks Osiris; igatahes mitte algusest peale. Maailm eksisteerib jumalate koosteguvusena. Jumalad tegutsevad koos, kuna nad elavad. Selle viimase abstraktsiooniga käsitletakse elu «Ba» ja «keha» ühendina, st «igavest elu», milles võivad ka surnud osaleda. Aeg on sellise igavese elu täitumine. Mitte «olemine» nagu

kreeka filosoofias ja mitte uuestisündide ringkäigust vabanemine nagu budismis, vaid «elu» on egiptlaste viimane reaalsus. Olemise igaviku asemel on elu järjepidevus, milles inimene kaasa lööb ja millest ta osa saab. Hüve, mis ei toimu mitte hüve ajaloona, vaid mis teostatakse rituaalina.

Arendades edasi oma meetodit, peab J. Assmann oluliseks teha selge vahe piiride vahel, mis eksistentsiaalsel tasandil eraldavad siin- ja sealpoolsust ning maailmasiseste ja -väliste kategooriate erinevust. Mis puutub egiptuse igavikumõiste maailma, siis siin annab J. Assmann E. Hornungile tingimusteta õiguse. Hornung osutab Surnuteraamatu 17. peatükile, kus samastatakse «kõik olev» nhh ja d.t -ga. (Võimalik) lõplik olemine ja mitte lõpmatu mitteolemine tähistatakse nende mõistete kaudu. Kuid egiptuse mõtte jaoks ei olnud siiski tähtis onto-kosmoloogiline piir, mis ajalisel dimensioonis oli juhtinud mõistelistel erinevusteni. nhh ja d.t eituse ei osuta absoluutset piiritust, vaid teisel viisil piiritletud sfääri. Piir aja ja igaviku mõistelisteks eraldamiseks kulgeb kosmoses ja olemises (olemisega samastatud aeg — nhh ja d.t — on episoodideks mitteolemise ja mitteolemise vahel).

J. Assmann analüüsib ka E. Hornungi seisukohti igaviku, aja ja olemise kohta ja esitab oma vastuväited. Sõnasõnaliselt võttes on nhh -l ja d.t -l tõepoolest piirid, st üks piiratud aegruum (eluaja $\text{ch}\cdot\text{cw}$ mõttes). Kas aga tohib säärasest pöördumisest niiviisi aru saada? J. Assmann jagab S. Morenzi seisukohta, et siin on juttu «praktiliselt tegevusetutest» piiridest hüperboolse parafraseeringu «alati» tähenduses ja vaevalt on selles mingit vahet, et mõnedes tekstides kuningale soovitakse igavikku mitte «kuni selle piirideni», vaid «ilma piirideta». Paradoks seisneb selles, et aja «kogum» on mõisteliselt küll hõlmatav, kuid mitte saavutatav kõikide aastate lõpliku «summa» mõttes; tegemist on «lõppematu summa» kujutamise viisiga.

Käsitledes preeksistentsi ja eksistentsi piiri küsimusi, märgib J. Assmann, et see probleem ei anna midagi aja ja igaviku vahelise erinevuse ning nhh ja d.t tähenduse mõistmiseks. miski ei osuta sellele, et egiptlane kujutles ürgolekut kui midagi väljaspool nhh -d ja d.t -d olevat, kui «pärisigavikku (pärsia «igaviku» ja «pika perioodi valitseva aja» mõttes). Pigem jääb ka siin piir siin- ja sealpoolsuse, elavate ja surnute, üla- ja allilma vahel olemise, kosmose ja aja raamidesse, olles ainsaks tegevaks eraldamise võimaluseks. Ei ole märki selle kohta, et eksisteeris maailma välisajalikkuse mõiste loomiseelse seisundi kohta (vt Lexikon der Ägyptologie. Märksõna «Ewigkeit»).

nhh (vasakul) ja d.t (paremal) esinevad selles kujutisel taevavõlvi kandjatena (lähemalt vt A. Piankoff, N. Rambova. The Shrines of Tut-Ankh-Amon, New York, 1955, pl. 47). Igavikud on jaotatud sootunnuste alusel. $\text{X} \odot \text{X}$ (nhh)-igavik on meessoost ja S (d.t)-igavik naissoost vastavalt mõlema lekssemi grammatilisele soole. Märkimisväärne on juba mõlema igaviku-tähistuse hieroglüüfiline kirjapilt: nhh puhul on osutatud päikesele ja korduvusele; d.t aga väljendab maad ning muutumatut kestust.

^xS. Morenz (1914—1970) — kuulus saksa egiptoloog ja teoloog.

^x E. Hornung (s 1933 Riias) — saksa-šveitsi egiptoloog.

^x J. Assmann (s 1938) — saksa egiptoloog.

PĪRĒT KĀNGUR, KARL MŪRU, ŪLO TONTS. VĀLISEESTI KIRJANDUS. «Eesti Raamat», Tallinn, 1991. 104 lk. Hind 5.64 rbl.

TOOMAS LIIV

Uus dissident juurde tulnud!

Peaaegu 30leheküljelise ülevaate väliseesti luulest on koostanud Tartu Ülikooli professor Karl Muru. Aluseks on kontseptsioon kahest eesti kirjandusest (otsesõnaliselt lk 37: «kahe eesti kirjanduse kunstiline areng...»). Kas kahte eesti kirjandust kannab üks rahvus või on tegemist ka kahe erineva eesti rahvusega (rahvaga?), käsitlest ei selgu. Samalaadset skisofreenilist mõttemalli olevat Saksamaa oludes rakendanud Walter Ulbricht ja Erich Honecker, nii et eeskujud on ausad. Kirjandusteaduse jaoks on muidugi oluline, millised eesti kirjanikud millisesse eesti kirjandusse kuuluvad. Lk 10 mainitakse neid Nõukogude Eestis (!) elanud kirjanikke, kelle teoseid väliseesti kirjastajad avaldanud. Mainitakse ka Uku Masingut ja Helmut Tarandit (välismaal vastavalt kuus ja kaks luuleraamatut), kuid ülevaates neid ei käsitleta. Nemat siis väliseesti kirjandusse ei kuulu. Kuigi Masingu ja Tarandi looming sobiks ka sõnumi mõttes otse ideaalselt väliseesti kirjandusse (sellepärast nende raamatud ju pididki välismaal ilmuma!). Järelikult on Tartu luuleuurija kriteeriumiks võtnud eht-sovetliku «propiska» (nn sissekirjutus passis). Väliseesti kirjanik on see, kellel pole «propiskat».

Professor Muru lähenemisviis rajaneb väliseesti luule konstitutiivse tunnuse — aususe (marksistlikus präakpruugis nimetatakse seda «nõukogudevastasuseks») — ignoreerimisel. Eksiilkirjanike ausus on otsekui häbi asi. Ega selle ignoreerimine ka kerge ole. Väliseesti luule tekkis ju kui puhtalt nõukogudevastane ehk aus nähtus, ja selleks on ta jäänud tänaseni. Selle tõiga peab iga korralik käsitus lähtepunktiks võtma. Konstitutiivse aususe kõige silmatorkavamatest ilmingutest ei saa ka Tartu professor kuidagi-moodi mööda, viimases hädas lahendab ta asja eufemistlikult: «Muidugi ei suutnud ka pagulaslühirikud esialgu vältida ideoloogilist krampi (minu sõnenduse — T. L.) eriti kodumaa minetamisega seotud tunnete

luulendamisel» (lk 37). Viletsad vennad, need pagulaslühirikud (Suits, Under, Visnapuu jt)! Küllap jäi neil puudu nii andest, oskusest kui ehk mõistusestki — ei suutnud! Oleks neile ometi keegi (võib-olla mõni Nõukogude Eesti poliitametnik?) abiks läinud! Ja milline võluv eufemism — kodumaa minetamine! Aga mis asi see «ideoloogiline kramp» konkreetselt olla võiks, eriti kodumaa «minetamise» puhul?

«Ideoloogiliseks krabiks» nimetab professor Muru pagulasluuletajate protesti selle ülekohtu vastu, mis Eestile ja eestlastele kommunistide poolt osaks sai. «Ideoloogilise krabina» märgistab Tartu luule-uuriija isamaa-armastust ja õigluseiha. Aga olgu. Õnneks ei olnud pagulaslühirikud siiski täiesti «lootusetud», ja juba järgmises lauses võib professor konstateerida: «Ent varsti tõusid tähtsamateks põliselt lühirikaomased ja üldnimlikud luulemotiivid ning nüüdisinimese situatsiooni mitmekülgne poeetiline mõtestamine.» Hea vähemalt seegi, et «ideoloogiline kramp» oma isamaa-armastuse ja õiglusejanuga ei ole põliselt lühirikaomane ega isegi mitte üldnimlik luulemotiiv.

Tsiteeritud laused mahutavad endasse professor Muru arusaamade kvintessentsi. Positiivselt seletatakse luuleülevaates vaid «üldnimlikkust», seevastu «rahvusliku kapseldumise» (Ü. Tontsi termin lk 80) seostuvat püütakse mitte märgata. Häda algab aga sellest, et Tartu professori jaoks nii häbenemisväärne «pagulase vaatepunkt» (see eufemism pärineb B. Kangro luule käsitlusest lk 16) on viimase aasta-poolteisega saanud Eestis n-õ ametlikuks. Kõik eestikeelsed ajalehed-ajakirjad — ülemnõukogust ja valitsusest rääkimata — kipuvad vägisi just seda «pagulase vaatepunkti» ainuõigeks pidama. Ka purupunased poisid on värvi vahetanud ja kalpsavad nüüd sini-must-valgetena ringi, aga Tartu professor pole oma akadeemilises luulekõrguses seda täheleegi pannud. Muru on märkamatu dissidendiks saanud! Ent üks olnud ju Ulbricht ja Honeckeri omal ajal «dissidendid»!

Asjaolu, et professor Muru dissidentlik väliseesti luulelugu ilmub, on iseenesest aga väga rõõmuvastav. See näitab, et olemes kindlalt teel lääne-euroopaliku trükivabaduse poole. Samas rõhutab see eufemistlikult kommunistlik ülevaade just teiselaadsete, ausate käsitluste vajalikkust ja väärtust.

Väliseesti kirjanduse ajaloo kirjutamise mõte hakkas tõsimeeli ringi liikuma arvata-vasti 1987. aasta lõpul, kui selgus, et K. Ristikivi konverentsist osavõtjaid ei aetudki laiali ja korraldajaid ei arreteeritud. Nüüd on meie käes esimene kodu-Eestis koostatud pagulaskirjanduse ülevaade. Ükskõik, kuidas me sellesse teosesse ka ei suhtuks, momenti tähtsust ei saa keegi päriselt eitada.

«Väliseesti kirjanduse» eeskuju on selgesti Ristikivi/Mägi/Kangro «Eesti kirjandus paguluses» (1973). Äratub tähelepanu, et meie autorid on mõnevõrra kokkuhoidlikumalt jaganud informatsiooni. See torkab eriti silma sissejuhatuses ning biobibliograafilises osas (48 märknime, sõsarväljaandes 93 autorituvustust). Võrreldes 1973. aastal ilmunud kirjanduslooga on bibliograafiat täpsustatud ja täiendatud. Näiteks «meie» raamatust saame teada, et A. Willmanni näidend «Ema jutustus» on ilmunud *Johannes Madara* nime all, elegantne üksikasvi, mida me «nende» raamatust ei leia. Seevastu tutvume «nende» teoses palju suurema arvu kirjanduslikult loovate tüüpidega (ehkki kaugeltki mitte kõigiga). Igasugune valikbibliograafia on mõistagi väärtustamine, nii et praegu on «meie» tihedale sõelale jäänud mainitud 48 väliseesti kirjanikku. Teisest küljest ei ole pingeridade loomine bibliograafia ülesanne, mistõttu valikbibliograafiad tekitavad ikka natuke masendust. Väliseesti kirjanduse tulevikubibliograafia aluseks peab tingimata olema null-variant: kõik, kes on kas või Uus-Meremaal ühe luulekogu avaldanud (ja vähemalt üks on seal avaldatud, kuid tõenäoliselt palju rohkem), peaksid olema võrdsetl esindatud. Muidu meie asjad ei parane.

Ka sissejuhatuse võinuks sisaldada mõnevõrra rohkem andmeid, kas või näiteks, et välismaal on tegutsenud ligi 800 eesti organisatsiooni; et kirjastus «Vaba Eesti» on avaldanud eesti klassikat; et aastail 1948—50 ilmus omapärane ajakiri «Sõna» jpm. Tõlkekirjanduse ja eesti ning maailma klassika avaldamisest on ülevaates vähe juttu, kuigi sel alal tehti tööd ning plaanid olid tehtust veelgi suuremad (Tuglase ja Hindrey «kogutate» poolelijäämine). Näib, et ka lühiülevaate etteantud raame arvesse võttes on põhjust sissejuhatuse üle veidi nuriseda.

Nüüd aga põgusalt ülevaate proosaosast (Ülo Tont). Sealt leiame kõigepealt ühe juba tuntud väite, mille juured ulatu-

vad väliseesti kriitikute töösse. (Neist kriitikuist ja nende töödest võinuks ehk ka natuke rohkem juttu olla.) Loeme: «Kunstiliselt rahuliku, ühtlaselt realistliku domi-nandiga kogupildi seletamisel tuleb arvesse võtta, et tegemist on p a g u l a s kirjandusega, mille jaoks rahvuslikkus ei ole oluline üksnes vaimuses, vaid ka aineklik. /.../ Soov ja vajadus eelistada rahvuslikke, eesti rahva mineviku ja olevikuga seotud aineid on väga oluliselt soodustanud Eestis kaasavõetud realistliku traditsiooni püsimit.»

Niisiis, pagulaskirjanduse tundemärgid on rahvuslikkus, esteetiline konservatiivsus. See väide, esmapilgul nii loomulik, ei näi lähemal uurimisel siiski päriselt paika pidades. Eks olnud eesti proosa ka 1930. aastatel rõhutatult rahvuslik, minevikku ja selle suurst ning õnne ihalev, eks olnud ka esteetiline konservatiivsus hinnas (Gailiti vabameelse Vabadussõja-romaani sobimatu) ajal, mil nii kirjutajad kui ka lugejad pühas lihtsameelsuses lootsid igavesti häirimatult oma kodumaal elada. Tõsi, normaalse arengu korral oleks rahvuslik aines eesti kirjanduses tõenäoliselt kiiremini tagaplaanile jäänud ja eesti vaimset eliiti haaranuks samasugune krooniline vasakpoolsustõbi ning mure Aafrika rahvaste pärast nagu nende kolleegid Lääneski. Kuid 1930. aastate traditsioonide pikk püsimine ei ole igatahes peamine pagulaskirjanduse tunnusjoon. Küsimus on pigem selles, kas pagulaskirjandus on sünnitanud mingi uue kvaliteedi. Juba enne meid on kõneldud (I. Lehiste, T. Liiv) pagulaselamuse tähtsusest mõne kirjaniku loomingu ning sellega kaasnevast maailmanägemisest ja uuelaadsetest väljendusvahenditest. Prosaistidest mainitakse eeskätt Ristikivi ja Kangrot, kelle loomingu sisaldub uus vahekord nn reaalsusega, aja ja ruumiga ning kes kumbki täiesti omal viisil tõstatavad küsimuse inimese osast ja eksistentsi olemusest. Ja sellel kõigel on suhteliselt vähe pistmist 1930. aastate traditsiooniga, kui, siis ehk «Arbujate» omaga.

Teine küsimus on pagulaskirjanduse vahekord kaasaegse Euroopa kirjandusega, sest, nagu Tont märgib, «suhtlemine maailmakirjandusega ning modernistlike suundadega on olnud vaba». Kuid sellest hoolimata on olemas ainult üks selge ahhaajuhtum — Laaban. Teine «moderni» näide on olnud Ristikivi «Hingede öö», kuid selle seostes ja kavatsustes ei saa olla enam nii kindel kui Laabani puhul. Lk 49 loeme Ristikivi 1957. aastal kirjutatud kirjast (kellele?), et «Hingede öö» peamisteks eeskujudeks on olnud Bunyani «Kristlase rännak» ja Lewis Carrolli lasteraamat «Alice imedemaal». Kas need,

aastail 1678 ja 1865 ilmunud kahe inglise erak-kuju teosed võiksid olla eesti pagulus-modernismi kaks allikat ja komponenti, see on tegelikult nii intrigeeriv küsimus, et paneb imestama, miks uurija on sellele vastamise jätnud tulevaste põlvete hooleks.

Tonts on kõrvõimalikud kiuslikult esilekerkivad küsimused lahendanud realismi võlusõna abil. See on muide võrdlemisi praktiline ja vähemalt nõukoguliku kooli läbiteinud inimesele arusaadav signaliseerimisviis. Kui mõni teos on realistlik, siis on see umbes nagu Vilde või Sirge. Tuttav on meile ka realismi piiride avardamise teooria (1960. aastate noored prosaistid Eestis) ning koguni pürideta realism (nt Kafka). Kui nüüd Tonts väidab, et ka väliseesti proosas on 1960. aastail «muutunud realismi piiride mõistmine», siis me saame umbes aru, mida sellega tahetakse öelda. Ja kui Tonts Jaksi puhul tungivalt kinnitab, et ta on realist ja ei ole modernist, siis võib mainitud signaliseerimisviisi tundes arvata, et tegu on millegi tõeliselt kahtlasega. Nii ongi, osa Jaksi tekste on ülieksperimentaalsed.

Tontsi enda sümpaatiate seisukohalt äratav tähelepanu, et tal on raskem leida õigeid sõnu nende autorite kohta, keda me äsja püstitatud hüpoteesi järgi võiksime nimetada pagulusmodernistideks. Kangrot käsitledes toetub ta A. Mäe seisukohtadele, Ristikivi puhul kõneleb pikemalt vaid Tallinna-triloogiast, aga jääb kidakeelseks tema ajaloolise sarja juures, mis võiks olla pagulusmodernismi hea näide.

Kõigest hoolimata on Tontsi ülevaade ka ülevaatlik. Vähem võinuks olla mittemidagiütlevat argood («looming on inimesekeskne ja humanistlik», «üldinimlikku laadi», «kestva tähendusega üldinimlik», «avar tunnetuslik horisont» jne) ja rohkem konkreetset nagu 1973. aasta «nende» kirjandusloos. Esitatu proportsioonidega, kui näha selles mingit tähendust, võib olla enam-vähem rahul. Mõnel puhul tahaks protesteerida, näiteks A. Viirlaiu asetamine liiga tagasihoidlikule positsioonile ühtegi teost esile tõstmata, Juhan Jaigi äraunustamine jne. Hulk küsimusi, mis seni vastamata, jäävad vastamata ka kõnealusel ülevaates, muu hulgas küsimus 1930. aastate traditsiooni, paguluselamuse ja avatud maailma vahekorras väliseesti kirjanduses.

LUULE EPNER

«Väliseesti kirjandus» tahab annotatsiooni kohaselt «kokkusurutud kujul anda informatsiooni selle eesti kultuuri osa kohta», niisii olla pigem deskriptiivne ülevaade kui üldistav analüüs. Võimalikule adressaadile mõeldes tekitab lähtekontseptsioon ning selle realiseerimine mõningaid kõhkusi. Andmes-tikku koondavas ja tähelepanuväärivaid kirjaniikke esitlevas käsiraamatus, mis sobiks abivahendiks näiteks gümnasistidele ja üliõpilastele, on hinnangulisus ning põlvkonna-printsibiis implitseeritud pretensioon arengu-loomisusele küsitav; laia huvi pakuva populaarse ülevaate jaoks, mida väliseesti kirjanduse esmatutvustuselt ju ka võiks oodata, on aga raamat väsitavalt faktirohke ning esitusviisilt ühtlustav-neutraliseeriv. Näib, et autorid on püüdnud leida kompromissi — tulemuseks on midagi kirjandusloo konsepti sarnast, mis jätab paratamatult paljud probleemid lahtiseks. Jääb oodata hõlmavat käsitlust, kus kirjandusspetsiifiline analüüs leiaks väärika koha ainete-teemade tutvustamise kõrval või asemel, kus avataks väliseesti kirjanduse asend ja toimimine rahvuskultuuris tervikuna, kus vaateväljas oleksid Euroopa kirjanduskogemuse västupeegeldused väliseestlaste loomingus ja mõnda muudki, mida kõnesoleva raamatu maht ning aluskontseptsioon pole lubanud jälgida.

«Väliseesti kirjanduse» draamapeatüki koostaja Piret Kanguri ees on seisnud mitmed eriprobleemid, millele lahenduse otsimine on nähtavasti dikteerinud peatüki sisestruktuuri ja käsitlusalused. Näitekirjandus üldse ja väliseesti draamalooming iseäranis on tihedalt seotud teatrioludega: kirjutatakse ju enamasti teatri jaoks, valitseva teatrikeele-ga solidariseerudes või polemiseerides, võimaliku vaatajaskonna ootusi ja hoiakuid arvestades. Nii ei pääse draamaloolane teatri-probleemidest kuidagi mööda. P. Kangur alustabki põgusa pilguheiduga väliseesti teatri-lerule. See teatrilooline sissejuhatus, millest oleks tahtnud leida vahest veel mõne prominentse teatrigelase, näiteks Lensi Rõm-meri ja Kaarel Söödori nime, on õigus-tatud, juhtides oluliste järeldusteni draama arengutingimuste kohta. Näidendeid kirjuta-ma on ajendanud määravalt vajadus varus-tada repertuaariga arvukaid harrastustruppe, mis nägid oma ülesannet rahvusliku kultuu-rikeskkonna säilitamises. Sellest siis juhu-autorite suur hulk, tarbeliste sihtide domi-neerimine kunstitaotluste üle. Tekste, mille hulgast uurijal tuleb selekteerida kirjandus-väärtuslikud, on väga palju (me ei tea isegi, kui palju nimelt), luulest ja proosast erinevalt on nad ülekaalukalt käsikirjalised. Välismaal on eesti näidendeid trükitis ilmu-

nud silmatorkavalt vähe. Enamalt jaolt on tõesti tegemist tippudega (B. Kangro, I. Külvet, G. Helbemäe), kuid mitte alati, nõnda et trükkis ilmumise fakt iseenesest ei ole mingi kvaliteedigarantii. Juba 1972. aastal ilmunud teose «Eesti kirjandus paguluses» draamaülevaate tegija K. Ristikivi kurtis raskusi, sest enamik näidendeid on jäänud käsikirja. Vahepealsed kaks aastakümnet pole olukorda kuigivõrd muutnud. Nii seisabki sinne draamaauuri ja silmitsi mitmelt mandrilt käsikirjade hankimise raskustega, et üldse oleks võimalik mingit usaldusväärset üldpilti luua. Samas on väliseesti näitekirjandus kodueesti lugejale enam-vähem tundmatu maa — teatritehnikavilisele publikule õnneks küll mitte, tänu nüüd juba õige mitmele lavastusele teatrites ja televisioonis (B. Kangro «Merre vajunud saar» ja «Kohtumine vanas majas», I. Külveti «Mennings», H. Nõu «Põgenejad», E. Maripuu näidendid).

Draamapeatüki koostaja on niisiis pidanud otsima vastust küsimusele, kuidas kirjeldada sinisele lugejale vähetuntud suuremahulist heterogeenset ja rasketi kättesaadavat (valdavalt käsikirjalist) tekstikogumit näitekirjandusele eraldatud vähestel lehekülgedel — raamatu kogumahu on draamale jäetud umbes üks kaheksandik. P. Kangur on selleks valinud teistsuguse esitusviisi kui proosa- ja luulepeatükkides. Kõigepealt annab ta ülevaate ainekust, probleemistikust ja žanritest. Olgugi deskriptiivselt, teoseid loetledes ning temaatiliselt rühmitades, visandatakse nii väliseesti näitekirjanduse üldpilt, mida järgnevad autoriesitlused täiendavad ja konkretiseerivad. Autorite valikut on suunanud nähtavasti nii esteetilised kui ka pragmaatilised kaalutlused: esindatud on väliseesti dramaturgia vaieldamatud tipud, kuid ka kõigi trükkis ilmunud näidendikogumike autorid — neli neid ongi. Tarbijat silmas pidades on muidugi arukas tutvustada dramaturge, kelle näidendeid tal on võimalik lugeda. Kirjandusloolase vaatepunktilt tuleb sedamööda, kuidas käsikirjade hankimine ja analüüs edeneb, teha mõnesuguseid korrektiivse käsitlusproportsioonides. Arvatavasti tõuseb rohkem esile A. Mälgu loodu, kuna näiteks A. Lepp-Kaasiku harrastusnäidendid, kuigi raamatuna põlistatud, üldpildis tähendust kaotavad. Paraku tõrjub kirjanikukeskne käsitlus ühe-näidendi-autoreid. Tundub, et liiga varju jääb seetõttu H. Nõu «Põgenejad», mis väärinuks teravamalt tähelepanu.

Mõned ebatäpsused, mis ehk põhjustatud kasutatud sekundaarallikatest, vajaksid siiski õiendamist. Õige on autorinimi Kaarel Eerme (lk 70). Kõikuvast on antud G. Helbemäe näidendi pealkiri lk 71 ja 74 — põhipealkiri on «Viibinud vastus». Lk 72

on avamata jäänud pseudonüüm Paal Jürlik. Väikest ebakindlust on tunda mõne näidendi sisututvustuses. Näib, et B. Kangro «Kohtumise vanas majas» esitlemine saatuse poolt laiali paisatud perekonna kujutusliku kokkusaamisena jätab olulisema ütlemata. E. Maripuu näidendi «Sündmused sureval planeedil» probleeme ei piiraks ma kunsti ja armastusega — planeedi suremisel on tähtsaimadki põhjused.

P. Kanguri draamaülevaade on usaldatav ning küllalt informatiivne. Vastavast peatükist teoses «Eesti kirjandus paguluses» on ta põhjalikumgi, esitusviisilt otstarbekam ja ligipääsetavam kui A. Järve geograafilisel põhimõttel ülesehitatud «Väliseestlaste teater ja draama». Ent teadmisest, kes mida on kirjutanud, on loodetust vähem kasu, kui pole tekste. Kahetsusväärset pole Eestis kirjatatud romaanide ja luulekogude kõrvale seniajani mahtunud ühtegi näidendikogumikku. Teatrilavastus jääb oma aega, mälestused sellest tuhmuvad. «Merre vajunud saare» või «Näitemänguraamatu» vähestele eksemplaridele raamatukogudes lootma jääda ei saa. Trükitud tekst püsib ajas. Usutavasti ei ärataks paremad väliseesti näidendid sugugi vähem lugejahuvi kui E. Vetemaa või M. Undi omad. Kui ainult ilmuks!

TARMO VAHTER Esimesed trükiproovid

JUHAN PAJU. HAAPSALU DETEKTIIV.
«Nastiku Kirjastustalu», Vormsi, 1990 (teg. 1991). 114 lk.

JUHAN PAJU. KAGUPASSAAT. A/s «Velle», Kohtla-Järve, 1991. 134 lk.

VELLO LATTIK. SIRGE SÄÄR SUKAS ROOSAS. «Sünnimaa», Viljandi, 1991. 64 lk.

Kuritegevuse käes vaevleva Eesti kirjanduses puudub kangelane, kellega turvatunde puudumise all kannatav kodanik saaks end kergesti samastada. 1930. aastate USAs aitas detektiivlugude menule kaasa suuresti see, et gangstereid kartvad ameeriklased leidsid sealt veidigi kindlustunnet. Vasttõrganud eesti kriminaalkirjanikud ei paku lugejale midagi rõõmustavat. 1991. aastal ilmunud kolme mainimisväärse kriminaaljutu autoritest jääb mulje, et nad ei ole lugenud kunagi ühtki selles žanris kirjutatud raamatut.

Juhan Paju «Haapsalu detektiiv» ja Vello Lattiku «Sirge säär sukas roosas» üritavad kergitada katet provintsikorrupsioonilt. «Haapsalu detektiivis» lahendab miilitsa-

major Toivo Kivistik naiste pesupoe juhataja ning kunagise pätistunud töökaaslase mõrvajuhtumeid. Et tapetud olid seotud sovetivõimu alustega, heidab autor nii mõnegi ühiskonnakriitilise vihje. Kuldsel stagnaajal hargnevas loos puudub aga kõik see, mis kriminaalžanri kuuluva teose puhul esmatähtis.

Paju ei arvesta žanri mängureegleid, piirdudes lugeja lihtlase ninapidivedamisega. Korraliku detektiivloo lugeja teab käimasoleva juurdlese kohta sama palju kui seda uuriv peategelane. Paju kirjeldab küll lugejale kuriteo ohvri leidmist, ent hoiab tapmisviisi esialgu vaid uurija teada. Nõrgaks jäävad ka autori punutud intriigid. Ta pühendab küll igale kahtlusalusele peatüki või paari, ent ei suuda luua pinget. Tõeline kriminaalromaan leiab seevastu iga kahtlusaluse puhul segaseid üksikasju, luues lugejale mulje, et mõrvar võib olla just praegu luubi all olev tegelane. Peale selle raiskab Paju hulga lehekülgi lihtsalt loba peale, millel ei ole lähendatava kuriteoga vähimatki pistmist. Klassikalise kriminaalromaaniga tava kohaselt tuleb lugeja tähelepanu juurdlese pealiinilt kõrvale juhtida. Selleks kasutatud kõrvalteemad ei ole aga suvalised, vaid peavad olema raamatu põhisüžeege seotud.

Lisaks kõigele veab autorit alt tema vilets keeletaju. Ta ei ole vaevunud kord kirjapanud teksti uuesti läbi kirjutama, rääkimata kellelegi toimetada andmisest.

Kui Paju puhul võib kanda plusspoolele siiski mõningase läbimõelduse, siis Vello Lattik on andnud trükki põnevusjutu kohta suisa abitu üllitise. Teose tegevus toimub Viljandis, peategelane on lesbikust miilitsaleitnant Pille Prantsus. Lesbimiilitsa tege-laskuju loomisega Lattiku panus eesti kriminaalžanri piirdubki. Detektiivkirjandusele omast kaasakiskuvat juurdlust teoses ei ole, kangelanna ei jõua kaugemale protokollivõrppimisest. Kurjategija jääb hoopis karistamata, mis käib risti vastu žanri reeglile, et teosest peab jääma lõpetatud mulje. Pealegi ei vasta kurja karistamata jätmine lugeja ootustele. Karile jookseb ka autori püüe avada naismiilitsa hingeelu. Lattik puistab kümnete kaupa nõmedaid kilde, nagu «Õnn, miks varjad end!» ja «Juhtus mis pidi juhtuma, läki pulmi pidama...» (lk 8).

Samas peab kirjutaja lausa kohustuslikuks näidata, et ta on ikka haritud inimene: järgnevad mõtted viited Tarkovskile, Tammisaarele ja loomulikult Stanislavskile. Miks aga peab huvitama miilitsajutu lugejat arva-

mus, et «Gulagi arhipelaag» on väga julm raamat? Või see, et eestlastel pole suuremat luuletajat kui Under? Juurdlusega ei ole see kuidagi seotud. Põnevuskirjandusele omase pinge puudumine jätab nüriks ka lookese lõplahenduse, et kohalikku maffiat juhib Viljandimaa miilitsaülem. Pealegi on ülimalt kahtlane, kas võistluses Viljandisse valuutahotelli ehitamise pärast hakkab keegi oma konkurente Kofkinile kuuluvast firmast ülikeerulisel viisil maha tapma. Kriminaaljutu kuritegu peab olema usutav. Erinevalt «Haapsalu detektiivist» Lattiku jutuke seda ei ole.

Paju teise raamatu «Kagupassaat» näol peaks olema tegemist poliitilise põnevusromaaniga. Jällegi peaks, sest autori mõttelend takerdub taas keele- ja žanrivigade taha. Ükski menukas Lääne triviaalkirjanik ei kirjutaks, et auväärse eas krahvinna ähkis kohvi juues mõnutundest.

Kui kriminaalromaan tegeleb kuritegevusega ühiskonnas, siis spionaazilugu konkureerivate võimude esindajate omavahelise võitlusega. Kusagil Vaikses ookeanis eriab kapten John Savolainen keeldu sõita läbi Prantsusmaa sõjalisteks katsetusteks suletud vete. Enne sadamast väljumist tehtud avaldus toob Savolaineni laeva pardale mitut sorti luurajaid ja seiklejaid. Järjekordseks žanriveaks on peategelasest uurija puudumine, kes koos lugejaga mõistatusi lahti harutaks. Pealegi jätab autor osa mõistatusi lugejale üldse lahti rääkimata.

«Kagupassaad» süžeel on selge eeskuju mõni aasta tagasi Prantsuse salaluure poolt toime pandud terroriteo näol. Pommilahvatus uputas «Greenpeace'i» uurimislaeva, mis protestis prantslaste tuumakatsetuste vastu.

Lääne triviaalkirjanikud on kirjutanud oma suva järgi ümber kogu Teise maailmasõja ajaloo. Ken Follet laseb Saksa spioonidel varastada pea kõik liitlaste sõjalahadused, ent teeb nad siiski viimasel hetkel kahjutuks. Colin Forbes mängib keerulist mängu Hitleri teisikuga, Jack Higgins teeb sedasama Churchill'i omaga. Ameeriklastest fantaseerib Robert Ludlum vabalt Washingtoni ja Berliini sõjaaegsete sidemete teemal.

Ka Eesti ajalugu pakub häid võimalusi poliitilise põnevusromaaniga kirjutamiseks. Ei tea ju ajaloolased siiamaani, mis toimus tegelikult 1. XII 1924, 12. III 1934, 17. VI 1988 või 15. V 1990.

Kuu teine külg*

KARL MARTIN SINIJÄRV: VARI JA VIISNURK. Eesti Kostabi-šelts, Tartu, 1991, 80 lk. Hind 5.00.

1919. aastal ilmusid Albert Kivikase «Lendavad sead». 1991. aastal ilmus Karl Martin Sinijärve «Vari ja viisnurk», kus leheküljel 17 kohtame «kosmilist pörsast». Sama, 1919. aastal kirjutas Johannes Semper artiklis «Kunst ja kergemeelsus» kodanlast epateerivate ja skandaalitsevate kunstnike kaitseks niimoodi: «Või kui tahetakse tõesti tõstja nägu näha, mindagu oma kambri, pandagu uks lukku, avatagu raamat ja vaadatagu, mis niisugusest kunstniku kergemeelsusest järele on jäänud, mis muidu, pääliskaudselt vaadates, avalikus kohas kukerpalli lööb. Mindagu, vaadatagu ning pandagu sõrmed neisse valusaisse haavadesse, kui ei уста» («Odamees» 1919, nr 5, 15. IV).

Ka KMS on tuntud kui *showman*, kes oma esikkogu ilmudes sai kaela imelapse rasked ahelad. Mõnede meelest on KMS enast upitav ja ärplev poisinolk, kes klounina narrikuljuseid kõlistades armastab eesti avalikkust šokeerida. Selle välise *image'i*, enesereklaami, kollokviumide, õllekastide ja vedruvankrite varju kipub jääma aga see, millest KMS tegelikult kirjutab. KMSi kosmiline pörsas pole lihtsalt futuristlik vormivigurdus. See kosmiline pörsas on enesehävingust võlutud ekstaatiline tiirleja maa ja taeva vahel, rahutu ja eksolev olend.

Uues raamatus avaldub KMSi tugev tüüniline loomus. Veiderdusi ja pullitegemist peaaegu polegi. KMS astub alasti ja kaitsetult lugeja ette, julgeb näidata ennast sellisena, nagu ta on.

Esimeses tsükli, kus KMS kipub rääkima põlvkonna nimel, rõhutades «meiet», ühiskonda kui kloaaki ja ebaseadlikku nähtust, mõjub ta paraku siiski ka suuresõnalise ja õõnsana. Ometi korduvad juba ka siin motiivid, mis jäävad domineerima terves kogus. Nii tõstab KMS indiviidi ühiskonnast kõrgemale, leides, et sootsiumi ja isiku vaheline suhe saabki olla ainult eitus. See «meie», kes KMSi luuletustes kordub, ongi võtnud endale eitaja, eemalseisja rolli. «Meie» ei lähe kaasa ühiskonnas paratamatult olemasoleva valega, ta otsib vaimu, ausust ja

muid kõrgemaid väärtusi, kuid teades, et neid ei saa leida enda ümbert, otsib ta neid pigem iseenda seest. Ühiskond on alati kloaak, räpane ja teesklev, ükskõik mis riigikord ka oleks. Vabadus ja lahendus on ainult iseenese sees. Siiski tundub see osa kogust KMSile võõramana kui ülejäänud, nii intiimsed armastusluuletused kui ka viimane, ajatu ja raamatust kõrgemale tõusev tsükkel. Sest seal, kus KMS avab oma hinge, kas või pildistamaks oma arlekinaadi, on ta tugev, siiras ja vapustav.

Armastusluuletustes on KMS üheaegselt kirklik ja harras, imetlev ja oma jumaldata ees põrmu langev. KMSi luuletuste kangelanna on kui Bloki valge daam, kellest visnapuulike kõlakordustega või indrekhirveliku kire ja intensiivsusega laule luua. KMS on sümbolist ja romantik, trubaduur, kelle lauludesse lõikuvad ka eneseipiitsutajalikud masohhistlikud meeleolud. Armastatu on KMSi jaoks püha nagu neitsi Maarja, kelle ees on pea peale pööratud kõik KMSi endised vaated ja seisukohad. Ja nii järsku anub ateistist KMS, kes muidu leiab, et kristlus on samasugune pettus nagu kõik muugi ühiskonnas, tütarlast, et too palvetaks KMSi eest, sest temal, KMSil, endal usku ei ole.

KMS leiab, et ilu ja kunst sünnib läbi patu. Üksluisusest ja hallusest kunsti ei teki. Peab olema valu, ekstaas, elamus, patt või kuritegugi. Peab olema vaev ja ahastus, et pörgut kogenuna tõusta puhastunult taevasse.

KMS otsib unustust ja uima. Ta on põgeneja. Isegi armastus on tema jaoks «jumalik uim». Rääkimata põgenemisest veinisse, mängudesse, arlekinaadi. Nii laseb ta saatusel endaga mängida, nautides seda viimase piirini, olles «mäng ise», «tõeline saatusekuulike», pidevalt liikuv, pidevalt jooksev ja püüdes ölle ja rongide abil tabada lennutunnet ja õndsusetheke.

KMSis ei ole rahu, selle asemel on «värisev valu» ja eksolev loomus. Siiski KMS teab, kus rahu võib olla. See võib olla öös, võib olla surmaski, selles lõplikus unustuses. Kuid igatsusest rahu järele on suurem KMSi igatsus vabaduse järele. Sest tegelikult on see vabadus KMSil endal olemas. See on tema sees, ta peab lihtsalt ergutama seda välja tulema.

KMSi vabadus on väga lihtne. Ta on vaba asju nimetama. Asju on palju ja neid saab öelda. Nimetamine ongi vabadus. Ja asjad ongi KMSi jaoks nimed, sõnad. KMS nimetab neid — puud, maju, pörsaid, tüdrukuid, ööd, talve, vaikust — miski ei kammitse tema sõnu ja need asjad saavad nimetamise läbi olema. Selles ongi KMSi vabadus, rõõm ja karistus.

Seda nimetamise vabadust võib ühes oma paremas vormis näha viimases luuletuses

* Lühendatult ilmunud «Eesti Ekspress» nr 37, 27. IX 1991.

«Tere». Assotsiatsioonide ja sõnade jadas refräänina korduv «hull koer» haarab endasse, surub end lugejale peale ja lõpuks plahvatab. Ei saa küsida, kes või mis on «hull koer». Hull koer lihtsalt on. KMS on teda nimetanud, on teda näinud, nüüd on ta olemas ja KMS on temaga seotud. Ta on kui saatanlik kaaslane, kui saatust, kellest lahiti ei saa. See hull koer tormab, ila tilkumas, hammustada püüdes, karussell keerleb ja KMS on iseenes, hullu koera ja põrguvägede meelevaldas. Kuni see apokalüptiline ekstaas ta maha paiskab. Rahu ja selginemine, mis võiks nüüd järgneda, seda paraku pole. KMS jääbki tormama, ennast peitma, rahu on alles kaugel, sinna on pikk-pikk tee. See on enesepõletamine, enesehävitamine — unustuse üks võimalusi. See on kadumine ja lahustumine, kuid mitte sulandumine vaikusse, vaid kadumine tule ja vere läbi meeletusse pöörlemisse, hüplemisse, tantsu ja tramburaisse. Nagu põrsas kosmoses, nagu lendavad sead, kes tiirlevad galaktikate vahel, jäädes üha väiksemaks ja väiksemaks. See on totaalne uim, enesehäving ja lõpp.

Nii ongi KMS igavene otsija ja põgeneja, kes otsib pelgupaiku nende juurest, kelles on puhtus, valgus ja haprus olemas. Kuigi ta seda kõike ka ise ihkab, ei suuda ta pidama jääda, vaid jookseb jälle minema, et uuesti ja uuesti otsida uute ja uute inimeste juurest. Hirm ei lase tal paigale jääda, hirm ei lase tal kuulutada, vaadata, mõelda. Mida ta kardab? Vaikust, seismist, tolmumist ja iseennast seal keskel. Ta kardab iseendale näkku vaatamist ja seda on võimalik vältida ainult pideva jooksmisega.

Ja seepärast riputabki KMS endale külge kuljuseid ja kellukesi, tantsib traatidel ja puhub pasunat, kirjutades samal ajal luuletusi, mis tulevad ta värelevast, haavatavast ja vabadust tundvast hingest.

«Mina kurat kestan yle aja» — on aga tsitaat, millega KMS läheb kirjanduslukku, mida hakatakse kordama ja mis saab nii mitme artikli pealkirjaks või motoks. Sest on jahmatav, et meie hallil maal, kus sajab roosteudude märga, on võimalik nii lihtsalt ja enesekindlalt ära öelda üks tõde.

KALEIDOSKOOP

MAIMU BERG

Põgusaid mälestusi ühest kadunukesest.

Saksamaa lõhestatuse viimastel aastatel läks DDRi tähistamiseks moodi termin «mängu-Saksamaa». Tõepoolest, totalitaarset suurriiki mängiti DDRis õhinal, kaasa olid haaratud sõjavägi, julgeolekuteenistus, partei (d), noorsooühing FDJ, ametiühingud ja, nagu on kombeks öelda, — iga tööline tööpingi taga. NLi eeskju matkiti saksa täpsusega. Rahvas paistis vaikivat, nõustuvat ja kaasa tegevat. Maanteede servi ja linnatänavaid ehtis loosung — «Ich bin dabei», mida võiks tõlkida umbes: «Mina löön kaasa». Pealiskaudsel vaatamisel tundus DDR-laste mass ühtse vara tööle ja hilja voodi rühkiva idasaksa rahvusena, kes ainukesena suures sotsialismileeris näis eesmärgi, mida kutsuti kommunismiks ja mille täpsemat olemust keegi seletada ei osanud, tõsiselt võtvat. DDR-lased olid teiste sotsmaalaste seas üpris põlatud ja pilgatud, aga eelkõige siiski kadestatud — neil läks ju paremini kui teistel. DDRi kaupluste müüjannade jäist põlgust pidid ühti viisi valusalt taluma nii ülbetest poolaka-

test, masknäolistest mongolitest kui ka kuldhambulistest kaukaaslastest kaubaturistid. Pealtnäha oli kogu DDR aga otsekuu mõeldud nimelt nende teenendamiseks. Keset Ida-Berliini kerkis suurt vene ahju meenutav Hotel-Stadt-Berlin ja selle kõrval kaubamaja, nii et ostupalavikku põdejal ei tarvitsenud rohkem kui mõned sammud astuda ja ihaldatud pesukuhilad, toasussilademed, kingahunnikud, džemprimäed olid käega katsuda. Analoogilised arhitektuurilised kooslused tulid ette ka mitmetes DDRi väiksemates linnades. Kõige kohal rippus ikka ka mõni sõprusest nõretav ja õnnest hõiskav loosung nagu «Unser Weg ist richtig» või «Es lebe Freundschaft mit Sowjetunion».

Nõnda ei saanud juhuslik läbisõitja eales teada, et tegelikult sattus ta kõige halvemini varustatud ja rahvarohkemasse kaubamajja ning tema orbiiti ei jõudnudki näiteks ekskviitpoed, need DDR-lase pühad paigad, kus temagi võis end kallist raha välja andes hetkeks peaaegu lääne inimesena tunda.

Jah, juhuslikule läbisõitjale, turistile või kaubareisijale võis mängusakslaste seltskond tõepoolest tunduda monoliitse, riigitruu ja

võrastevaenuliku inimkogumina, kes üksikud võikad teisitõmõtlejad oma ajupestud ridadest välja heidab. Ning kahjuks ei puudunud selles otsustuses oma tõetera. Raske ongi jääda iseendaks või üldse kellekski ühiskonnas, kus kõik nihuvad kõiki, kuhu on tulnud läbi fašismi totalitaarsuse ja hukutava tee, läbi igast ilma-kaarest sulle sisendatud hiigelsuure süütunde, üldrahvaliku ja igaihte isiklikult määriva häbiplekiga märgistatult, mida tuleb saksaliku usinusega endalt maha pesta. Süütunne, mis oli (on) ühine nii ida- kui läänesakslastele, ent ainult idasakslased olid mõistetud seda süüd lunastama — loomulikult oli selline ajaloo ülekohus ka kibestav kogemus.

Ent tulgem pealkirjas lubatud põgusate mälestuste juurde. Seisame näiteks ühises defitsiitsete «moodsate ja paremate» saabaste sabas. Meie pea kohal rippuv loosung teatab: «Unser Weg ist richtig» — «Meie tee on õige». Järjekord on morn, vaikne ja viisakas, isegi tuttavad või sama pere liikmed ei vestle omavahel. Ütlen oma kaaslastele saksa keeles: «Jah, meie tee on õige küll, ainult et meil tuleb seda vist paljajalu käia.» Mu kaaslane võpatab ja kortsub hoiatavalt kulmu, ülejäänud järjekord tõmbub jäiseks, minu taga seisnud daam pöörab mulle demonstratiivselt selja. On 1979. aasta sügis, DDR pühitseb oma kolmekümnendat aastapäeva ja kõik lojaalsed kodanikud on elutoa aknast välja riputanud DDRi sirklivapiga lipu. Siiski mitte kõik. Kui küsin oma kaaslaselt, miks kõikidest akendest ei liputata, saan summutatud häälel tõelda oma laia suuvärgi pärast. Järjekorra jäisus kasvab üle põlguseks, ilmselt peetakse mind nüüd Stasi provokaatoriks. Kui jõuame kauplusesse, näeb müüja juba teadvat, kellega tal minu näol tegemist on — mind teenindatakse lausa solvava lipitususega.

Ma seisan alandlikult ja seekord ka vaikides ära teletorni pääsemise järjekorra ja lõpuks viib lifti mind panoraamkohvikusse. Torn kohvikuoosa pöörleb aeglaselt ja meie silme ees avaneb Berliin, kaks Berliini. Minuga ühes lauas istub üle keskea abielupaar. «Eks ole see hirmus,» alustan täiesti siiralt, «et nad linna niiviisi pooleks on jaganud.» Mõnda aega valitseb vaikus, siis pärib mees: «Kas olete berliinlane?» — «Ei, olen välismaalane,» vastan. Räägin Eestist, nad on Tallinnast kuulnud, on teerist näinud meie laulupidu. Lähevad pisut lahkemaks. Küsivad Eesti kohta ja mina vastan täiesti avameelselt. Siis tulen aga oma jutu alguse juurde tagasi. «Jah, see on kurb,» ohkab mees. «Aga me oleme selles

ise süüdi,» tõttab naine seletama. «Meie alustasime sõda, meie tapsime koonduslaagrites inimesi, meie hävitasime juute, meie pommitasime N. Liidu rahulikke linnu...» vuristab ta. «Teie?» küsin pisut pilklikult, vihjates konkreetselt oma vestluskaaslastele. «Jah, meie, sakslased,» vastab ta peaaegu uhkelt. «Meid ei tohi kunagi enam ühte lasta, sest siis me teeksime maailmale jälle kurja.» — «Minu meelest on absurd, et üks rahvas ja riik on pooleks jagatud,» avaldan oma arvamust. «See ei saa ju ometi igavesti kesta.» Vestlusse sekkub mees, ta kõneleb saksi murret: «Minu meelest on see ka hirmus. Kuigi me oleme tõepoolest süüdi. Aga süü saab ju ükskord lunastatud. Ma tahaksin nii väga sinna,» ohkab ta käega lääne poole vehkides. «Ma tuleksin ju tingimata tagasi,» töötab ta mulle, otsekuul oleks tema läände lubamine minust. «Vend elab Düsseldorfis, ma pole kunagi tema juures käinud. Jään pensionile, siis käin, siis nad lasevad.» — «Kes?» küsin, aga naine viipab juba ettekandjat. Nad tasuvad arve ja teevad minekut. Ainult et lahkuda pole kuhugi, sest kui lõpetan, leian nad teistega koos lifti ootamas. Mees noogutab sõbralikult, naine aga vaatab mujale ja teeb, nagu ei tunneks mind.

Giid Margit teatab Berliini vabastamisel langenud nõukogude sõdurite arvu. Küsin, kui palju sakslasi surma sai. «Ma ei tea seda,» hämmeldub Margit. «See pole ju tähtis, meie alustasime sõda, see oli meie süü, me pidimegi ohvreid tooma.»

Räägin sellest süütundest oma sõpradega. Nad on kunstnikud, sündinud viis aastat pärast sõda. Sibylle räägib oma kooliajast: «Meis kasvatati süütunnet kogu aeg. Käisime kooliekskursioonidega ühest koonduslaagrist teise. Vahel mulle tundus, et igal sakslasel on kodus inimnahast lambivari. Meis hävitati rahvustunnet. Arvan, et kui oleksin kooli ajal sattunud Ameerikasse või Venemaale, oleksin häbenenud öelda, et olen sakslane. Me kadestame teid, eestlasi, teie tugeva rahvustunde pärast.»

«Me õppisime koolis saksa keele grammatikat vene keelest tõlgitud õpikute abil,» meenutab Ronnie. Ta on sündinud sõja ajal ja üles kasvanud Leipzigi. Tal on meeles, kuidas nad oma klassiga seisid Stalini leinamiitingul Leipzigi Raekoja platsil.

Näib, et mu sõbrad DDRis usaldavad mind, ja kui nad ka ei usaldaks, on nad väsinud teesklemast, kartmast, sõnu valimast. Eks nemadki pea oma «riiki» mängu-Saksamaaks — meie rahagi on ju ainult mänguraha — Spielgeld —, aga karistused selles riigis on päris. «On olemas

kolm suurriiki, mis algavad u-tähga.» räägib Gesine, maalikunstnik. «Nimeta need.» «USA, UdSSR...» alustan. «Kolmas on «Unsere DDR,» naerab Gesine.

Mu sõbratar Evelyne, moekunstnik, hoiatab, kui näitan talle Berliini Moeinstituudist kirjutatud lugu. «Parem kui proua N seda ei loeks, ta saab vene keelest aru, ta on Stasis ja võib sinu peale kaevata.»

Minu sagedased küllaskäigud DDRi on tähelepanu äratanud, mulle saadetakse ankeet — põhjendusega, et mind vajaduse korral tõlgina kasutada. Ankeet on paraja brošüüri paksune ja väga põhjalik. Näiteks tuntakse huvi, miks ma läksin just seda eriala õppima ja kas ma olen sellest saanud loodetud tulu. Muidugi uuritakse ülima punktuaalsusega vanemate päritolu, parteilist kuuluvust ja tegevust Hitleri ajal. Ankeedist innustatuna lähen oma teeneid pakkuma *Reisebüro'sse*, mis on NL «Inturisti» tooline asutus. Mu soome keele oskus tekitab väikest elevust ja minuga saadetakse vestlema üks kerge-meelse olekuga härra. *Reisebüro* pühadesse ruumidesse mind ei lasta, vestlus käib fuajees. Jah, soome keele oskajat oleks neile väga vaja. Ainult et selleks tuleks mul tingimata kodakondsust vahetada. «Meie saame kasutada ainult DDRi kodanike teeneid, mõistate,» seletab härrakene ja vaatab mulle tungivalt silma. Hetkeks pean teda koguni seksmaniakiks, aga hiljem seletatakse mulle, et ainult kodanike käest saab nõuda teeneid Stasile.

1980ndate teisel poolel räägime me üha sagedamini poliitikast. Sõbrad näitavad mulle kirjavahetust kristlik-demokraatliku partei ühe läänepoolse algorganisatsiooniga. Nad on astunud kristlik-demokraatlikku parteisse. Paljud koonduvad kirikute ümber. «Me pole usklikud,» seletavad nad, «me käime kirikus koosolekul.» Ühel kirikukoosolekul käib ka fotograaf. Suurendatud foto kirikulistest on pandud välja Leipzigi ajalugu käsitlevale näitusele. Helga, tuntud terapeut, on mures, tema nägu on fotol suurelt esireas. Ta kardab pahandusi, mõned fotole jäänutest on kutsutud ülekuulamistele. «Aga usuvabadus?» küsin. Helga muigab ja ütleb, et siin pole mitte niivõrd usuga pistmist. Lähemalt ta ei kommenteeri.

DDR-lane käib sageli teatris. Üldiselt on saksa teater temperamentsem, lõrmakam, efeksem kui meie oma. Näitlejad on julged, nad hiilgavad eeskujuliku kehakooliga. Varsti selgub, et peaaegu kõik, eeskätt aga just kehakool, enda füüsiliselt väljendamise oskus on DDRi teatris sõnumi teenistuses. Tõelist suhtumist võib väljendada grimassi, sõrmeliigutuse, sirgelt kukkumise, isegi pausi või tardunud poosiga. Teatris

näib olevat enam lubatud kui mujal. Mängitakse DDRi tükki «Keine Leute», mis naerab tööjõu puuduse probleemide üle. Tükk on üpris julge — pilgatakse FDJi, kaude isegi suurt venda NLi ja Honeckeri ennast. Publik naerab lärmakalt mitte ainult lavalt kostvate fraaside, vaid ka näitlejate žestide peale. Selgub, et need on repliikidest kõnekamadki. Ent pilget ja groteski kehtiva jama aadressil antakse edasi isegi klassikalistes tragöödiates — näoilme, suuliigutuse, kehahoiakuga. «Kuidas nad julgevad?» imestan, kui hakkann niisuguste žestide mõtet taipama. «Ja kuidas seda ära ei keelata?» — «Tsensur ei taha ennast lolliks teha, nad ei ütle ju midagi vastast. Ja võib-olla tsensorigi naudib seda.» Mine tea, võib-olla naudivad seda koguni mitmed juhtivad *Parteigenossen* ise?

Ent idasakslane ei suuna oma kuulsat *furor teutonicus* mitte ainult teatrilavale või -saali. Konrad näiteks kogub mänguvedureid — ta on üks DDRi paljudest kolleksionääridest. Koguja ei lasku targutustesse mänguriigi üle ega käi kirikukoosolekui, ta subliimeerib oma energia veduritesse. Elektrilised mängurautteed, neil juhtuvad katastroofid on Konradi peamiseks kõneaineks. Aga sama jõulise innukusega kogutakse ka tikutopsi etikette, märke, marke, vanu rahasid, taskurätte, koera kaelarihm, tühje pudeleid... Koguja on lojaalne, riigitruu ja usaldusväärne kodanik. Ta ei hau läände põgenemise plaane — siis tuleks tal ju oma lemmikharrastus ja kogu maha jätta. Ta ei tunne puudust tavadefitsiidist, antagu talle ainult ta vedureid, märke või kaelarihm. Teda ei huvita poliitika — suured muudatused riigikorralduses võivad ta stabiliseerunud kogumiskirge ainult kahjustada. Tõepoolest — DDR on kogujate riik. Aeg-ajalt, saanud teada, et naabruselab välismaalane, ründavad kogujad ka mind. Põhjalikult demonstreerivad nad mulle märgilademeid, pudelisilte, kommipabereid, kerjates minult oma kolleksioonidele lisa. Perekond on põgenenud kõõginurka — see on ainuke paik, kuhu isa oma laiuatava ja ruumiahmiva hobiga ei tule.

Kes põgeneb kõõginurka, kes läände. Üks koguja kurdab — naine lasi jalga, kaasas laps ja puudel. Kui mujal maailmas lähevad naised oma meeste juurest teiste meeste või oma ema juurde, siis DDRis põgenevad nad läände. Kõneldakse mingist «mustast august», kuhu tuleb maksta suur summa raha, mille eest tundmatud jõud maksja läände toimetavad. Liikvele läheb legend mehest, kes muretseis tugeva vene sõjaväemasina, pani sellesse istuma kaks NLi kindralimundris mannekeeni, istus ise rooli

ja kihutas jahmunud valvurite nina all puruks kõik takistavad šlagbaumid ning jõudis õnnelikult vabadusse. Iga riigitrüü kodaniku kohuseks on aga teise põgenemist takistada. Kord nägi Jürgen huvitavat klaperjahti — kaks rongil reisinud DDR-last üritas lähedal-asuvast piirist üle putkata. Rong jäeti seisma ja terve rongitais rahvast asus mehi taga ajama. Ühiselt toimetati eksinud sinna kuhu vaja.

Brandenburgi väravate ees, seal, kust lääs kõigile kätte paistab, DDR-lane suurt ei jaluta. See-eest heidavad igatsevad pilke lääne suunas muude idabloki maade kodanikud. Nõnda istub ühel õhtul Unter-den-Lindenil trotuaaril poola noorpaar ja joo pudelitäie punast veini. Pärast panevad tühja pudelisse kirjakese ja jätavad pudelposti Brandenburgi väravate lähedusse. Kui poolakad lahkuvad, tuleb lähedalasuvast putkast politseinik ja korjab pudeli üles.

1980ndate lõpul läheb läände põgenemine aina massilisemaks — siis pääseb ka lihtsamini sinna külla. Brunnie näitab oma märkmikku, kus mitmed nimed on maha tõmmatud. «Need mu sõbrad on kõik ära läinud,» kommenteerib ta. «Pikapeale lahkuvad siit kõik. Viimane kustutab tule.»

On 1989. aasta maikuu. Dessau all haiseb Elbe jõgi nagu hiiglaslik ilmuti- või kinnitivan mõnes fotolaboris. Keskkonnakaitsest tehakse veel väga ettevaatlikult juttu. Mõõda hääletut surnud veepinda libisevad Tšehhoslovakkia pargased. Dessau äärelinnad lagunevad nukralt, tööstuse suitsud ja happed söövad DDR-laste kopse. Väikelinnade tänavatelt kaob keskaegne kivisillutus, seda müüakse tasapisi valuuta eest läände. Ja neil seal jätkub jultumust seda osta. Kogu ehitustegevus on juba mõnda aega kesken-
dunud juubelit pidavasse Ida-Berliini. Südalinnas kõrgub, õigemini laiub, uus monstroom — monument Marxile ja Engelsile, vahest omamoodi versioon Weimari kuulsast *Goethe-Schiller-Denkmalist*. M. ja E. näevad seal välja nagu Jalutu ja Pime muinasjutust. Õhtune linn tühjeneb, vaid Lääne-Berliini vaateplatvormil kummastab väike seltskond müritagust maailma. Kullatud tiibadega «Victoria» Tiergarteni taga helgib lojuvas päikeses.

Jah, järgmise tööpäeva meeoleudele keskenduvat Ida-Berliini võib küünik või lääne naiiv, kes sotsialismi võrdsusideedesse kiindunud, koguni idülliliseks pidada. Kuid näilise vaikuse varjus liigub jõude, kellele protestimõtted, vahest koguni riigikukutamise ideed kauged pole. Kunstnikud, kes teevad kunsti, mis Mattheueri mahapandud kaanoneid täielikult ignoreerib ja lääne moeooludele silma teeb. Nad korraldavad oma salanäitusi. Lääne moodsat

kunsti saab näha ka Ida-Berliini galeriides, aga ikka mõne Mattheueri või vastava poolt tasakaalustatuna, umbes vahekorras 1 Beuys, 10 Mattheuerit.

On veel mitmesuguseid harrastajaid peale kogujate. Palju harrastatakse muusikat, kahtlasi seltskondi koguneb harjutama soololaulu või musitseerima kvartettides, kvinnettides jne. Nendes seltskondades võib kuulda vägagi mürgiseid repliike DDRi pihta, lausa lubamatuid patumõtte avaldusi. Omaette nähtuse moodustavad homoseksualistid, kellel tundub saksa teisitõmlemises olevat lausa traditsiooniline roll. Nad on omamoodi passiivsed dissidendid, kes oma kahtlast harrastust peavad ise protestitel idasaksa surutise vastu. Oma frivoolsetel kinnistel koosviibimistel esinevad nad daamirõivais või -aluspesus, aga seal ilgutakse ka DDRi võimumeeste üle ja kirjutatakse avaldusi kristlik-demokraatlikku parteisse astumiseks. Noh, homosid umbusaldas juba Hitler.

Kuulu järgi on Ida-Berliini südalinnas urkaid, kus saab nautida striptiisi või tasulist armastust. Ja mine võta kinni, kas päeval ainult punastes loosungites kõnelev *Parteigenosse* ei naudi õöpimeduse katte all müüdavaid armurõõme või usin Stasi koputaja ei keerle pitsukahoidjas ja mask näol homoseksualistlikus Walpurgi öös, millest ta «unustab» oma bossidele ette kandmast. Kedagi ei tea usaldada! Kui ehk vaid ühes pargis kontserti andvat Dzeržinski-nimelist piirivalveüksuste koori ja orkestrit, kes koosneb tõelistest muusikantusiastidest ja andunud mängib oma rahva klassikat — Schubertit, Mozartit ja koguni Beethovenit ennast.

Mida meenutada sellest Atlantisest, üleöö ajamerre vajunud riigist? Üks Mecklenburgi talumees ütles mulle kunagi, et kõige rohkem kardab ta läänesakslaste tulekut. «Kui Saksamaa peaks uuesti ühinema, tuleb meie mõisnik tagasi. Meilt võetakse jälle kõik ära.» — «Aga teilt ei olegi ju midagi võtta, kõik kuulub LGP-le.» — «Meil on meie kindlustunne ja väarikus. Me ei taha läänlasi siia laiama ja kamandama.»

Tõepoolest, kellest idasakslasel üle olla, kui vene sõjavägi välja läinud ja lääne isandad käske jagamas? Mäletan, millise varjamata põlgusega vaatasid sakslannad Treptow-pargis vene ohvitseri kaasat, kes, kingad jalas, purskkaevu ronis, et mingit kanistrit veega täita. Põlguse ja rahuloluga — venelane oli käitunud just nii, nagu temalt oodatigi. Või millise grimassiga pöörasid noored sakslannad pilgud ära vistrikulistelt pilusilmsetelt nõukogude soldatitelt, kes neile areldi naeratada üritasid.

Küllap leidub neid, kes DDRi leinama jäävad, võib-olla meenutavad aastate pärast seda kadunud riiki hea sõnaga paljud nendestki, kes rõõmuhoisega Saksamaa ühinemist tervitasid — nostalgilistes meeleoludes unustatakse ju halb ja meenutatakse head. Oli seda üldse? DDR võimaldas

miljonitel saksastel millegi poole püüda — eks me tea omast käest, et tee eesmärgile võib olla uhkempi kui eesmärk ise. Või ununeb DDR oma kunagise 17 miljoni elaniku teadvuses täiesti, kordudes vaid täiskuuõde košmarsetes unenägudes?

FOORUM

VOLDEMAR PINN

Olin veidi jahmunud

Toomas Varraku ja Andres Herkeli seisukohtadest sünergeetika kohta («Vikerkaar» 1/1991).*

Esmalt. Mida see teadusala endast kujutab? Stuttgardi ülikooli professori Herman Hakeni ja paljude teiste sellega tegelevate teadlaste seisukohti kokku võttes — ta on integratsioon paljudest teadustest. Eelkõige ühend termodünaamika II printsiibist, uuenenud ja paljude sugulasteadustega täienenud darvinismist, relatiivsusteooriast ja küberneetikast. Iseorganiseerumise saadusena võtab ta kõike, alates putukast ja lõpetades galaktikatega. Välistub vaid inimeste poolt teadlikult organiseeritu.

Olles praktiliselt ühendanud piirideta hulga teadusi, need analüüsinud, sünteesinud, abstraherinud ja üldistanud, on saadud mõtlemisviis, mis oma olemuselt on vastandlik sellele, mis meie ühiskonna viinud sügavaimasse kuristikku.

Sünergeetilises mõtlemisviisis on peamine, et ta ei näe lõhet ühiskonnas ja looduses toimuvate protsesside vahel ja on veendunud, et sellise mõtteviisi eiramine viib meid kaoseni, kus inimeste poolt, tema seaduste vastavalt loodu end «ära sööb».

Ülalõeldu on ka põhjendus, miks ma pean ekslikuks seisukohti, nagu oleks lubamatu sünergeetika põhimõtete laiendada sotsiaalse elu valdkonda. Vastupidi — usun, et sünergeetika ja temal rajanev mõtlemisviis toob kaasa arvukaid üliolulisi muutusi ühiskonnateaduses terviklikult. Isegi nii, et pole teadusala ega elusfääri, milles ta neid ei tingi.

Njuutonluse vaim, mis tänaseni hõljub

* Vt T. Varrak, Kuidas liigud, poliitiline mõte? Lk. 52—54. A. Herkel, Täienduseks. Lk. 55.

me kohal, on sünnitanud koletuid asju, nendest jübedaima — kommunismi. Sellest ülesaamine pole kerge kellelegi. Ka paljud ta kõige ägedamad vaenlased, eirates sünergeetilist mõtlemist, saavad (endale seda teadvustamata) ja elushoidjaks. Maailm on paradoksaalne ja siin on selle otsesem näide.

Rõhutan — sünergeetiline mõtlemisviis sunnib meid ühilduma looduses valitsevate fundamentaalsete seadustega. Selles on ta trump, ta peakreedo. Ja alles võimalikult dogmavaba mõtteviisi omaks võtnud inimestel on lootus vabaneda 300aastasest painest, mis kulmineerus viimase 70 aasta jooksul ja arvestades meedikute seisukohti organismi surevusest on praegu agooniafaasis.

Ühtaegu on see näide, kuidas maailma targima inimese väike eksitus juhul, kui ta jumalaks kuulutatakse, võib kaasa tuua hiiglakatastroofe. Piiritu võim — ka kui see saavutatakse absoluutselt ausa inimese poolt vaimse elu alal, on hukatuslik.

Lisan siia Juhtimise Kõrgema Kooli õppeprorektori Ants Liivakanti brošüüri ja kaaskirja nende ridade kirjutajale. Loodan, et see brošüür on piisav vastus mu opponentide vast sellele küsimusele, kas allakirjutanu on ikka armast eesti rahvast sünergeetikaga hullutanud või on teinud hoopiski midagi muud.

Mis puutub mu artiklis kasutatud mõistesse «lausmääramatus», siis juba Harald Keres väitis, et sel pole midagi ühist kvantmehaanikaga. Miks H. Laar püüdis seda sealt otsida, on mulle seletamatu. Jutt on lihtsalt määramatusest, mis korraaks (negentropiaks) saamiseks nõuab tohtuid energiakulutusi. Ja mitte keegi ei tea, kas kellelgi konkreetses situatsioonis on võimalusi või pole. Sellisel juhul süsteem dissipeerub — hajub, saab olematuks. Nõukogude Liit tervikuna on praegu sellises olukorras.

Ühtlasi loodan, et toimetusel on võimalik

valikuliselt avaldada katkendeid või kokkuvõtvaid järeldusi (nt lk 36—37) A. Liivakanti brošüürist, mis on allakirjutanu arvates üks parimaid sel alal ilmunuid Eestis ja veenab vajaduses võtta sünergeetilist mõtlemisviisi elutähtsana, ajastu tasandina.* Vastupidine võiks olla üsna kurbade tagajärgedega.

UNO MERESTE

Omandiõiguse järjepidevus ja sünergeetika

Mõttevahetustes erinevate elualade esindajate vahel pole kuigi haruldane, et arvamused lähevad järsult lahku siis, kui kõneldakse hoopis erinevaist asjadest, ehkki usutakse üksmeelselt, et kõneldakse samast asjast. Eriti sageli on seda juhtunud (ja juhtub tänapäevani) ühenduses majandusega. See on inimlikult kõigiti arusaadav, sest tööd teha, palka saada ja selle eest endale süüa ja muud vajalikku osta tahavad kõik — siit siis ka kõigiti õigustatud veendumus, et kõik on majanduses osalised ja võivad sel teemal ka sõna võtta. Üks kaasaegse poola teaduse suurkujusid, prakseoloogia looja Tadeusz Kotarbiński ongi pidanud seetõttu võimalikuks defineerida majandusteadust poolnaljatamisi niisuguse teadusena, mille käsitlejatest igauks räägib ise asjast, ent kõik mõtlevad, et räägivad ühest ja samast asjast.

Keskustelu omandiõiguse järjepidevusest, sünergeetikast ja termodünaamikast ei lange midugi mitte päris täpselt T. Kotarbiński määratluse alla. Meenub see aga millegipärast siiski. Kas või seetõttu, et väga paljud erinevad küsimused on ühte puntrasse keeratud ja kõigile neile oodatakse otsekuu üht vastust. Enamgi veel: neile katsutaksegi ühe ropsuga vastata. Näiteks: kui sünergeetika on teadus, mida tasub arvestada, siis ei saa omandiõiguse järjepidevuse taastamist Eestis praegu taotleda. Või: kui pidada meie praeguses majanduspoliitilises olukorras omandiõiguse järjepidevuse taastamist mitte ainult arukaks, vaid ka vajalikuks ja võimalikuks, siis tuleb pidada sünergeetika rakendamist ühiskonna- ja majandusnähtuste käsitlemisel sobimatuks. Jne.

Kogu arutelu hälbimine metodoloogilise järjekindluse rajalt nihutab esiplaanile küsi-

muse

mis on sünergeetika?

A. Herkel kutsub füüsikuid üles «Vikerkaar» lugejatele arusaadavalt seletama sünergeetika kõrval ka seda, mis on entroopia ja mis lausmääramatus.* Seda kõike selleks, et lahendada «tõeliselt teaduslikul teel» küsimust omandiõiguse järjepidevuse taastamise mõttekusest või mõttetusest!?!

Allakirjutanu on sünergeetikast väga lugupidaval arvamusel. See distsipliin (või uus teadus) on suudetud väga lühikese ajaga arendada märkimisväärseks sünteetiliseks mõtlemisviisiks, milles on üldistatult ühendatud mitmete teaduste tuumideed. V. Pinn on üks väheseid, kes sünergeetika põhimõtete tutvustamise eestikeelsele lugejale oma südameasjaks võtnud. Tema artiklid pälvivad tähelepanu nii oma sisukuse kui ka näiteainestiku originaalsuse poolest. Kuidagi ei tahaks nõustuda, et ta oleks eesti lugejat «sünergeetikaga ja termodünaamikaga hullutanud». Pigem teeksin ettepaneku, et ta koostaks oma artiklite alusel mingi tervikliku ülevaateteose ja avaldaks selle näiteks «Mosaiigi» sarjas.

Vaidlusalune probleem on tõusnud n-ö sünergeetika taustal, pole aga ise sünergeetiline, veel vähem termodünaamiline. Üllatav küll, ent see pole ka majanduslik, ehkki vaidluse algtoke andis majandusliku sisuga küsimuste käsitlemine ja kommenteerimine. Tegemist on segadusega üksteise ja ka käsitusobjekti mõistmises, mis on tekkinud väikesest «üleviskest» hoopis olulisemas valdkonnas. Valdkonnas, mis on majandusele ja sünergeetikale ühine ja mille olemasolu annabki õiguse rakendada majanduslike nähtuste suhtes sünergeetilisi analoogiaid. Probleem taandub stohhastiliste ehk pealtnäha korrapäratult kulgevate protsesside tõenäosuslikkusele ja vajadusele arvestada selle avaldumise erisusi kahel eri tasemel: üksik- ja massnähtuste tasemel. Majanduslike ja üldse sotsiaalsete nähtuste suurtes hulkades realiseeruvad nende toimimist iseloomustavad seaduspärasused vägagi suure tõenäosusega. Selliseid massnähtusi uurivad metodoloogilised teadused, alustades statistikast ja lõpetades üldise süsteemiteooria ja sünergeetikaga, sõnastavad oma objektide kohta mitmesuguseid erineva tõenäosusega kehtivaid seaduspärasusi. Kõik sellised seaduspärasused kehtivad ainult sellel tasandil, mille kohta nad on sõnastatud, s.o massnähtuste tasandil. Mis tahes üksiknähtuse kohta ütlevad nad suhteliselt vähe, kui üldse midagi ütlevad.

Tuntumad ja seetõttu kõige lihtsamini

* Toimetuse ei pea vajalikuks katkendite või kokkuvõtva järelduste avaldamist, kuna brošüüri (A. Liivakant, Sünergeetiline mõtlemisviis) on võimalik tutvuda Tartus Juhtimise Kõrgemas Koolis ja ilmselt ka raamatukogudes.

* Vt «Vikerkaar» 1991, nr 1, lk 55.

mõistetavad näited seda laadi seaduspärasuste kohta meenuvad demograafiast. Valitsegu mingi rahva naiste seas juba ammu seaduspärasus (reegel, tava), mille kohaselt minnakse mehele keskmiselt 20aastaselt, saadakse keskmiselt kaks last ja elatakse keskmiselt 72aastaseks. Mingi üks naine selle rahva seast, näiteks parajasti 18aastane Mary, ei tarvitse aga üldse kunagi mehele minna või siis abiellub alles 10—15 aastat hiljem (s. o 30—35aastaselt); ta võib üldse mitte lapsi saada või saada neid terve tosinaga; ta võib surra juba samal aastal või elada üle saja aasta vanaks. Kuidas tema elu kulgeb, selgub alles tagantjärele. Õelda ette, et kui ta kahe aasta pärast ei abiellu, siis ta kindlasti kaht last ei saa või 72aastaseks ei ela, pole mingit alust. Statistilised ehk tõenäosuslikud seaduspärasused ei võimalda üksiknähtuste kohta selliseid oletusi, ehkki selle rahva kõigi naiste kohta üldse võivad nad kümneid aastaid järjest väga arvestatava täpsusega tõeseks osutuda.

Mida Maryle veel öelda saab, on see, et ta väga suure tõenäosusega kahe järgmise aasta jooksul abiellub. Ent hoolimata väite õigsusest võib Mary jääda tegelikult siiski surmani vallaliseks, sest mitte sugugi alati ei pea realiseeruma suurima tõenäosusega sündmus. Veel võib massnähtuste kohta teada olevate seaduspärasuste põhjal teha mitmesuguseid hindavaid otsustusi üksiknähtuste kohta. Kui näiteks Mary abiellub 24aastaselt, siis võib öelda, et ta abiellus suhteliselt hilja. Ja see ongi enam-vähem kõik. Kuidas tema elu edaspidi hakkab minema, selle kohta ei saa ei Mary ega ühegi teise indiviidi kohta statistiliste seaduspärasuste alusel midagi öelda, ehkki kõigi naiste kohta üldse (s. o massnähtuste kohta) võib nende alusel vägagi palju öelda.

Omandiõiguse järjepidevuse taastamine — sellise otsuse tegemine EV Ülemnõukogu poolt 1990. aasta 19. detsembril — oli üks üksiksündmus ajalooliste sündmuste piiramalt suures hulgas, mis eelnesid sellele, toimusid sellega ühtaegu või pärast seda. See poliitiline ja majanduslik akt oli üksiksündmus pöördumatult tulevikku suunduv sündmustemassis, mille kulgu ja toimimise seiku kirjeldavad statistilised (resp sünergeetilised) seaduspärasused.

Nendest tähelepanekutest tulenevad mõned järeldused, mis paljastavad vaidlusaluse probleemi tekkimise «saladused». Esiteks on selge, et kui omandiõiguse järjepidevuse taastamise otsus ja kõik selle otsuse elluviimiseks astunud või astutavad praktilised sammud on üksiksündmused, siis nende kohta massnähtuste toimumise üldiste, resp sünergeetiliste seaduspärasuste alusel midagi siduvat järeldada ei saa.

Teiseks on ilmne, et kui omandiõiguse järjepidevuse taastamine on ainult üksiksündmus tulevikku suunduv sündmuse massis, ei saa ta kogu sündmustemassi käiku tagasi pöörata isegi siis, kui see üksiknähtus ise oleks loomult tagasipöörduv. Millegi taastamine ei tähenda (ei saa tähendada) kõige taastamist. Ajaloo edasiminek üheks vormiks on mõnede varasemate nähtuste juurde tagasipöördumine. Kui taastatakse mõni 14. sajandist pärit rüüttiloss, ei tähenda see, et keegi tahaks sellega ajalooratust tagasi pöörata ja järk-järgult sinna tagasi jõuda, kus polnud «ei autosid, jalgrattaid», rääkimata sellest, et rüütli oma haudadest välja astuksid ja jälle turniire hakkaksid pidama. Mõne rüütli lossi taastamine pole mitte ajalugu tagasi-, vaid edasi- viiv sündmus (meenutagem kas või Trakaid). Taastatu jääb toimima kaasajas ja rikkastab sügavama minevikutundmise võimaluse pakumise ja just nimelt kaasaegset ühiskonda.

Kolmandaks on hinnang, nagu oleks omandiõiguse järjepidevuse taastamine dikteeritud soovist ajalugu tagurpidi käima panna, puhtalt subjektiivne. Sellisena ei tarvitse ta üldse peegeldada tegelikkust; ta võib olla üksnes hinnanguandja suhtumise väljendus ja sobida lähteaineks seega üksnes vastava inimese või inimrühma mõtlemisviisi ning suhtumuste teaduslikuks uurimiseks, mitte aga teaduslike järelduste tegemiseks ajaloo objektiivse käigu kohta. Lähemal vaatlemisel selgub, et nii see ongi. Selgub ka, et asjane näide rüütli lossidest ei lase ennast enam kasutada, sest omandiõiguse järjepidevus pole mineviku-, vaid just oleviku- ja tulevikunähtus. Seda austatakse ja järgitakse praegu kõigis arenenud maa-des ja pole mingisuguseid andmeid, et sellest kunagi loobutaks. Minevikuliseks võib pidada situatsiooni, kus see järjepidevus oli katkestatud — sellest algas tagasikäik, mille lõpetamiseks pole teist võimalust kui hakata koos kogu tsiviliseeritud maailmaga taas edasi minema.

Kas taasühinemist tsivilisatsiooni arengu üldise vooga saab pidada tagasiminekuks?

Tagasi tulles stohhastiliste protsesside tõenäosuslikul käsitlemisel nii olulise tasandite eristamise juurde, tuleb tõdeda, et inimkonna ajalooprotsessi üldine pöördumatus toimib massnähtuste tasandil ega ole niisama lihtsalt üksiknähtuste üle kantav. Siin on võimalikud mitut laadi otsustamis- ja hindamisvaid, mis pole suhteliselt heatasemelisteski ajalookäsitlustes sugugi haruldased. Omandiõiguse järjepidevuse taastamist peetakse mõnede autorite, sealhulgas V. Pinni poolt minevikunostalgalia avalduseks seetõttu, et sellega tahetakse nende arvates just nagu tagasi minna

poole sajandi eest valitsenud olustikku, kus selline järjepidevus toimis. Ent taastada tahetakse ju ka eraomand, aktsiaseltsid, poliitilised parteid, ajakirjanduse vabadus, inimõigused, talud, kodu puutumatus, kirjavahetuse saladus, erakoolid jne jms. Kui eeldada, et sotsialismiehitamine, mille raames need kõik hävitati, tähendas suurt edasiliikumist, siis tähendab kõik eelloetletu tõepoolest tagasipöördumist ja minevikunostalgiat. Kui aga mõista kogu sotsialismiehitamise üritust, nii suur ja laialt ette võetud kui see oligi, ainult põgusa hälbena tsivilisatsiooni üldises arengus, siis pole kõigi nende taastamisaktide juures põhjust otsida mingit minevikunostalgiat. Väga palju on olnud neisis sellestki, missuguse ulatusega sündmustemassides kui taustsüsteemides ja missuguse ideoloogia kontekstis mingeid üksiksündmusi vaadelda.

On väga tõenäoline, et Eestis tekitab varsti presidendi valimise probleem. Analoogiliselt omandiõiguse järjepidevuse taastamise või mõne muu nähtusega võib muidugi jälle hakata targutama sellest kui tagasipöördumisest, kui pöördumata tõkestamisest, mille tõttu süsteem otsemaid kasvavas tempos entroopiat hakkab tootma jne. Ent Venemaal? Seal pole presidenti olnud, järelikult ei tähendanud Vene presidendi valimine ei pöördumata tõkestamist ega põhjusta ka entroopia kasvu kiirenemist! Jõuame absurdse tulemuseni: üks ja sama sündmus võib olla ühel pool Narva jõe pöördumata tõkestamine ja teisel pool «tõeliselt teadusliku» käsitluse alusel too pöördumata ise, mida miski ei tõkesta!

Tegelikult pole ajaloo üksiksündmuste selisel kommenteerimisel «tõeliselt teadusliku» käsitlusega muidugi mingit pistmist, kasutatagu nii peeni termineid kui tahes. Vastuoluliste, isendale vasturääkivate järeldusteni jõutakse suhteliselt lihtsa metodoloogilise vea tagajärjel — käsitletakse üksiksündmusi, ent kommenteeritakse neid nagu massnähtusi, mis on mis tahes stohhastiliste protsesside puhul lubamatu. Populariseerivates käsitlustes, kus opereeritakse piltlike analoogiatega, on selline viga hõlpus tulema, kui autor ladas jutuveeretamises ei pane tähele, millal ta millegi seletamiselt läheb märkamatuks üle mõne temale subjektiivselt õigena tunduva väite tõestamisele. Iga laadi piltlikud analoogiad on keerukate probleemide selgitamisel ja seletamisel väga tõhusad, millegi tõestamiseks on aga analoogia kõlbmatu. V. Pinni argumentatsioon sisaldub aps ei puuduta järelikult üldse mitte sünergeetikast või termodünaamikast, vaid tõenäosuslike otsustuste ja analoogia kasutamise meetodikat.

Sünergeetika nagu mitmete teistegi metodoloogiliste teaduste raames kasutatavad sta-

tistilised ehk tõenäosuslikud seaduspärasused kõlbavad suurepäraselt massiliste (üksiknähtusi hõlmavate) protsesside seletamiseks ja analüüsimiseks Nad sobivad ka samade massiliste protsesside prognoosimiseks. Kui aga on tegu niisuguste probleemidega nagu: *kas valida Eestile president või mitte? kas tunnustada omandiõiguse järjepidevust või mitte? kas anda ratsionaliseeritud elamu või kolhoseeritud laut endisele omanikule tagasi või mitte?* — siis neid statistiliste seaduspärasuste alusel ei lahenda. Abi ei ole ka termodünaamikast ega sünergeetikast. Siis kerkivad esiplaanile majanduslikud, poliitilised ja organisatsioonilised asjaolud. Ja just neid, mitte aga statistilisi ja sünergeetilisi seaduspärasusi või printsiipe arvestades tulebki need probleemid lahendada. Kui nii talitatakse, selgub hiljem hämmastaval kombel, et üksiklahendused, mille leidmisel mingit seaduspärasust silmas ei peetud, mahuvad kõik suurepäraselt mingi statistilise seaduspärasuse alla! Toimuvat aitab selgitada (mitte tõestada!) taas analoogia demograafiaga. Ükski neiu ei mõtle meheleminemisel, et ta peab selle sammu astuma mingi abiellumisprotsessi kirjeldava või juhtiva seaduspärasuse tõttu. Ta mõtleb sellele, kui meeldiv mees on tema väljavalitu, ja tuhandele muule üksnes temale olulisele asjale, millest paljud sõltuvad puhtalt juhusest ja tunduvad ainukordsed. Kui kõik neid nii, s. o igapähe jaoks täiesti ainukordsel asjaoludel just sellises vanuses mehele lähevad, nagu nad lähevad, siis selgub, et kõigi abiellunute ja kogu rahvastiku ulatuses on tegemist äärmiselt range seaduspärasuse kohaselt toimunud protsessiga — abiellunute arv ja nende vanuseline jaotus, abiellumisaja jaotus kuude lõikes ja palju muudki kordub aastast aastasse peaaegu muutumatult.

Sünergeetika on kaheldamatult universaalne rakendusala teadmiste süsteem, mis võimaldab paljutki maailmas toimuvat näha ja mõista täiesti uues valguses. Tema erakordse produktiivsuse ja tõhususe tagatiseks on erakordne abstraherimisvõime. Ent sõltumata sellest, kui kõrgete või madalate abstraktsioonide maailmas liigutakse, tuleb alati arvestada lihtsast tõsiasjast, et stohhastiliste massnähtuste kohta sõnastatud üldistused ei saa olla otseseks aluseks siduvate järelduste tegemisele massnähtusse kuuluva üksiknähtuse kohta.

Lõpetuseks olgu märgitud, et kui eespool on kasutatud sünergeetilise seaduse või seaduspärasuse mõistet, siis tuleks seda käsitada väga laialt, eeskätt mittedeterministliku seaduspärasusena maailmas, milles ei valitse mitte üldine määratus ja tasakaal, vaid juhuslikkus, määramatus ja tasakaalutus.

PEALINNA KIRI

Laplandia söömingud «tahvlimuusikaga». Vaimu väljalamine kõige liha pääle Viljandis. Tartu angerjad koraali sonatiga ehk mis Uku ja Taara keeleshadusest arvavad. Ärakadunud poeg Köstner isamajas. Kuidas Joonase ja Poska vahel kõigest 38 min. oli. 2+3-7=? Põuetaskuta maaseadus. Korteriüksikuse tõsine põhjus.

Johannes Aaviku «Uute sõnade sõnastikus» tähendab «lapuline» kutsumata võõrast, kontvõõrast. Eesti värske vabariik on kutsumata võõraste suhtes saanud tõsiseks «lapumaaks» — Laplandiaks, nii võrdlemata suur on viimasel ajal igasuguste «saatkondade» ja külaliste import. Euroopa ja Aasia, Ameerika ja teised seni ülesleitud ilmajaod saadavad omi asemikka ja vabatahtlikka «Uuele Lapimaale», nii et meie valitsus ja seltskonnategelased ei saagi muud teha kui tervituskõnesid pidada ja pidusööke kaasa süüa. On tegelasi, kes võivad enestest öelda, et nad juba mitu kuud ei ole iva hamba alla saanud ilma «tahvlimuusikata», «tuschi-ta»: ikka pead sa sööma ametlikult, pidulikult ja riiklistes hoides. Eesti tagasihoidlik enesesse pugev iseloom peab sel esituslises sesongil tublisti konta murdma, et sündustuda uutele nõuetele. Pead viluma saba-kuues liikuma, diplomaatiliselt naeratama ja väikestes tükikestes toiduaineid hammustama. Korruga tarvis pidulikkude kõnet pidada, aga sul terve pritsimehe kotlett suust?

Hiljuti võõrustati meil Soome ajakirjanikka. Muidugi läks pealinnas see väga libedasti, pealinnalastel võõrustamises suur praktika selja taga ja nad tunnevad juba kojakombeid ja etikette. Provintis on aga külalistega alles hädas. Mitte iga provintis. Missuguse «plompiga» näituseks kuulust Ameerika Krantsi Viljandis vastu võeti, sellest liiguvad terved seeriad legende, mis kord saavad ehtima meie iseseisvuse tulevast rahva-epoost. Kuidas sääl pidusöökidel seltskonna daamid kelneri osa etendanud ja kuidas vaim, nagu muiste nelipühil, valanud enese «kõige liha» pääle, kuidas selle tagajärjel vastastikune arusaamine nii kõrgele olevat tõusnud, et kui Viljandi linnapääl joomingu lõpul Ameerika külalisele pörutava

lahkumisekõne puhtas Eesti keeles pidanud, ameeriklane sellest kohe tõlgita aru saanud.

Kuid mis Tallinnas ja Viljandis mõistetakse, kuidas võib seda Tartu metsanurga meestelt nõuda. Nii võetud seal hiljuti Soome ajakirjanikka nii karmilt ja kuritahtlikult vastu, nagu oleks meil juba täielik keeluseadus maksmas, kuna ometi «Tallinna valitsus» — nagu enamlaste rahupakkumises meie majesteeti titreeritakse — otsuseks on teinud igale täiskasvanule piiritust anda. Soome ajakirjanikkude meeoleolu olnud siis ka Tartu söömingul väga kuremariiniline. Asja eesotsas seisnud «Postimehe» tseremoniimeister pastor Eisen. Angerjate söömise ajal kus väike karakas «pantvormile» nii hubane, mängitud selle asemel koraali «Üks kindel linn ja varjupaik» ... Ja kogu aeg kõnelnud ainult Ukus ja Taarast. Kohe märkad, et Tartu veel mitte ei ole riiklises mõtlemiseni jõudnud, vaid elab edasi Lipu «mulinas», Eiseni muinasloos ja Tõnissoni paavstlikus vaimus. Kahju, et Jürgenstein, kes, nagu vana Jannseni, lõbus ja laadna mees on, nii nõrga loomuga, et ei julenud oma kuulsaid «punsipudeleid» välja tuua.

Et kord juba külalistest jutt, siis ei või mööda minna me oma «ärakadunud poegadest», kes pika äraoleku järele jälle «isamajasse» tagasi jõudnud. Nii märkad viimasel ajal Asutava Kogu esimestes ridades ja ministrite toolidel euroopaliku ilmega nägusid. Sääl on endine «Estonia» dramaturg Ed. Vilde, kes Kopenhaagenis väljamaad informeeris ja nüüd on nimetatud poliitiliseks reshissööriks Berliini. Vilde on juba nii kaua Euroopas elanud, et see lühike äraolek ta näoilmele uut juure anda ei võinud. Vana emigrant Mihkel Martna, kes võidelnud mööda Euroopa tööliste kongresse, ei näi sugugi väsinud olevat, vaid debateerib Asutavas Kogus kõvasti parema tiivaga. Ka prohessori-härra Piip on Londonist koju jõudnud ning annab ajakirjanikkudele audientse. Maapäeval liikus Piip välimuse poolest kaunis odavas väljaandes, nüüd teine silenenud ja poleerunud, et pole vigagi. Kõige suuremat tähelepanu teenib küll kaubandusminister Köstner. See oli meil viimasel ajal juba legendaarne isik, keda oodati Inglismaalt kui Maltsveti valge laeva tulemist. Terve rida prohvetid kuulutas ta tulemist, ajalehed tõid üksteise võidu sõnumeid, et mees on välja

sõitnud, et mees on välja sõitnud — nüüd on ta meil siis viimaks peos. Silmapilgul ei ole ta kõrge kogu ees veel esinenud, ajakirjandusel sellepärast aega vaielda ta päralejõudmise päeva üle. Asi nimelt see, et hommikuste lehtede järele on Kõstner terve päev varem Tallinnasse jõudnud kui lõunaste lehtede järele. Kahju, et meil ei ole eelpäevaõhtuseid lehti: siis oleks Kõstner veel varem kohale jõudnud. Ja võib olla, oleks isegi tootlusministeeriumi suhkur kiiremas tempos tulemas, — saab teise ootamisest juba pool aastat mööda.

Tallinn elab praegu rahuküsimusest ja valitsusekriisist. Rahuküsimus on niisugune asi, mis liigub pääsajalikut kõrgemates sfäärides. Baromeetri tõusmine ja langemine väga järsk. Kord on «kõige paremad lootused», kord lüüakse käega ja kehitatakse õlgu. Mis teab harilik surelik neist telgitagustest vankumistest. Pildiks väike näitus. Oli üks kuulus koosolek Asutavas Kogus, kus rahvaesitaja Jonas kohtu võimudele välja anti ja välisminister Poska tähtsa teadaandega esines. Riigiprokurööri süüdistuseaktis seisis muu seas, et Jonas Venemaaga rahutegemist nõudnud. Süüdistusakt loeti Asutavale Kogule kell 5 p. l. ette. Samal päeval kell 5,38 min. esines välisminister Poska rahu ettepanekuga. Rahu tegemine Venemaaga 38 minutit hiljem ei olnud enam «kriminaalne asi».

Rahvaerakonna ministrid on omad portfelid maha pannud. Örritasid seda juba ammuugi teha, nüüd viimaks on asi tahe. Valitsusekriis olevat tingitud rahvaerakonna sädemetunnistusest, mis, nagu teada, maaseaduse teise lugemise eel Tõnissoni poolt «linnupriiks» tunnistati. Nii teeb siis Tõnisson enne Ameerikasse minekut veel suure shesti. Meie valitsuse summa oli seni — $2+3+7=12$. Kui 7 välja astub, jääb $2+3=5$. Kes arvasid tunneb, näeb kohe, mis rahvaerakonna valitsusest väljaastumine meie poliitilises elus tähendab.

Asutavas Kogus on maaseaduse teine «passimine» lõpule jõudnud, ta rätsepad võivad natuke hinge tõmmata. Uluots nurises esimesel passimisel, maaseaduse kuub olevat liig lühike ja kitsas, ei andvat maaliidu rinnamõõtu välja ning tagupool jäävat hoopis lagedaks. Ka põuetaskud olevat viltu õmmeldud. Teisel passimisel tehti seadusega küll viis imet. Lõigati juure ja lõigati maha, traageldati ja sirviti, aga mida rohkem sääll kallal passiti, seda kitsamaks ta läks. Kes riideraha maksab? kas Põllu- või Harju pank

ODAMEES

KIRJANDUSLISE HUMOORI JA PÄEVAARVAMUSTE NÄDALLEHT

TEGEVTOimetaja
AUGUST ALLE
VASTUTAV TOimetaja
CARL SARAP
Aadress:
TARTU, PROMENAAD 777

Nr 9

18. OKTOBER 1919

P. Aare's Kunstisuur

Kingsepp ja Joonas löövad tiblamaal oleandri poti vilus. Lenini raha pääle durakat ja kiruvad eesti kodanlust.

sellest «huvitatud» on? Need olid kõik küsimused. Kõige räbalamaks läks aga nende «maapõue varadega» — parem tiib päästis Uluotsa tubakapeenrad ja kartulivaod, mis kord juba maaseaduse põue olid sattunud. Nii on siis meie maaseadusest saanud kuub, mis ühegi seljas ei istu ja millel ei ole ainustki põuetaskut.

Igapäevases elus pitsitab pealinnalast kõige valusamalt korterikitsikus. Korterit on nii raske leida, et ajalehtedes juba 2—3-toalise korteri soovitamise eest 2000 mrk. pakutakse. Soovitajale autasu makstes pead harilikult korteri logiseva mööbli ära ostma, teinekord isegi majaperemehe tütre kosima, pead vagune, kõigega rahul olev üürnik olema, ja kui sul naine on, pead temaga ettevaatlikult ümber käima, Tallinna majaperemehed lapsi ei salli, nad nõudvat sellekohast punkti isegi üüriseadusesse.

Korterikitsikuse põhjusi võib küll palju olla ja ongi, kuid üks asi on fakt: meil süüakse juba liig palju. Suured laevad veavad sisse toiduaineid, «pursuid» lähevad laiaaks ja maokaks, ei mahu enam väiksesse ruumi. Inimesed numuvad, võtavad enese alla rohkem maad ja — korterikitsikus ongi käes.

25. IX. 19.

Milli Mallikas
«Odamees» 1919, nr 7.

LUULE

Ahmatova, A. *Olime puruvaesed, kerjused...; *Ja tundub — inimhää ei kaja...; Palve; *Hää hüüdis mind...; *Oh kas ma teadsin...; *Ja inimene, kes...; Viimse toost/Vene k. tlk. D. Kareva // 1, 11.

Aleman, T. Teinekord juhtub; *sa ei pea...; *meil pole kuhugi.../ Inglise k. tlk. D. Kareva, aut. järelmärkus // 7, 32.

Aleškovski, J. Laul Staliniist; Lesbiline; Suguvoša / Vene k. tlk. O. Arder, järelmärkus: A. P. // 3, 26.

Apollinaire, G. Süda, kroon ja peegel / Prantsuse k. tlk. H. Krull ja H. Krosing // 1, 1

Arp, H. Linnupetlem, 1, 3; Kurameerit külaline, 6—7; Keelega saelaud, 3; Nurrupiim, 1 / Saksa k. tlk. I. Laaban // 12, 19.

Beier, P. Kersti Maarler (Katkendid poeemist) // 11, 24.

Benn, G. Kuurordikontsert / Saksa k. tlk. J. Grünthal; Ebaõndsate väljad / Saksa k. tlk. I. Laaban // 12, 14.

Brecht, B. Moritaat Väitsa-Mackiest / Saksa k. tlk. J. Kross; Luuletusi armastusest / Saksa k. tlk. T. Tasa; Buckow' eelegiad / Saksa k. tlk. D. Vaarandi // 12, 2.

Cardenal, E. Kilpkonnad / Hispaania k. tlk. J. Talvet // 10, 1.

Eelmaa, T. *Mida mõtleb Fritz?...; *Läbi aedade...; *KES VAATAB SIND...; *Õo surub end...; *Mu armas... // 4, 17.

Emerson, R. W. Päevad / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 4, 1.

Galits, A. B.L. Pasternaki mälestuseks / Vene k. tlk. ja järelmärkus: O. Arder // 3, 21.

Grünthal, I. Tartu vaim / Toim. järelmärkus // 8, 2.

Hacker, M. Sonett, mis lõpeb filmitiitriga; Ivale, kahe ja poolesele; Palve mu tütre eest; *Matt brändipudel, naabruses...; Shirland road / Inglise k. tlk. H. Krull // 7, 28.

Hasenclever, W. Sa vaim, kes minu jätsid / Saksa k. tlk. M. Under // 12, 1.

Heaney, S. Soomaa; Ühinemisakt; Nägin kiivusest und / Inglise k. tlk. ja järelmärkus: M. Väljataga // 2, 6.

Kaldmaa, J. Elulinnu kibe hõik; Vana haigla; Laurale, tütrele; Ma lanfan hämaruse põhjas igavesti üksi // 4, 13; Une-eelsed nägemused, 2, 11, 24 // 9, 20.

Kauksi Ü. Lindav taldrik; Iirlaisi perrä tett laul; Leino perrä; Saatus // 4, 15.

Kavanagh, P. Süütus; Eepos / Inglise k. tlk. ja järelmärkus: K. Kaer // 2, 2.

Koržavin, N. *Mus hääbub rütm... / Vene k. tlk. P. Beier // 3, 25.

Krull, H. Katkendeid sarjast «Kaksikkirved» // 5, 5.

Käspär, K. Olemise vastu // 6, 31.

Limonov, E. Lobau pargi ballaad / Vene k. tlk. O. Arder, järelmärkus: A. P. // 3, 23.

Mihkelson, E. *Ma tahan rääkida...; *Nüüd sina tume...; *Astelpaju lõhnab okkaist...;

*Kui kuuled nimetavat...; *Ma kisklen mõnusal...; *Äng ja nukrus...; *Me ei kohtu isegi...; *Lõvihiirte pidu lõpeb...; *Tulevad meelde enese... // 5, 2.

Mikiver, I. Igavene noorus; Tõeluse kaalud; Öömajad; Plahvatus südames; Ruum ja aeg; Lõksa filosoofid / Toim. järelmärkus // 8, 1, 29.

Milton, J. Kaotatud paradisi (Katkendeid) / Inglise k. tlk. R. Raud // 9, 3.

Montague, J. Pühenduseks; Külgepoogitud keel / Inglise k. tlk. ja järelmärkus: K. Kaer // 2, 5.

Murphy, R. Leid; Pesa müüris / Inglise k. tlk. ja järelmärkus: M. Väljataga // 2, 3.

Nietzsche, Fr. Uus Kolumbus; Uutele meredele / Saksa k. tlk. A. Parma // 5, 1.

Noailles, A. E. Ehatäht / Prantsuse k. tlk. S.-A. Pähnapuu // 7, 1.

Oidekivi, K. *Meie hundinuiad jäid...; *Igavene kevadetulek, süüdatakse...; *Valgusjuga jalakandades...; *Ei tea, mis veel... // 4, 12.

Old, Sh. Papi kara; Sugu püürdmise tohtre kabineti üssõ takan / Inglise k. tlk. Kauksi Ü. // 7, 31.

Paz, O. Pöörlev maja / Hispaania k. tlk. I. Ivask // 8, 33.

Plath, S. Sündmus; Isata pojale; Piir / Inglise k. tlk. K. Mits; Pretendent; Väikene fuuga / Inglise k. tlk. H. Krull // 7, 2.

Ponge, Fr. Kümme proeemi; Asju / Prantsuse k. tlk. ja järels.: H. Krull // 10, 19.

Pound, E. Metroojaamas / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 11, 1.

Prosa, A. Viimased naeratud Alice'ile // 9, 30.

Rimbaud, A. Linn; Roopad; Linnad / Prantsuse k. tlk. H. Krull // 1, 2.

Ringvee, R. *Iga puuleht muudab...; *Purjeta läbi taeva...; *Võibolla minagi jäätun... // 6, 33.

Runnel, H. Nii pikk kui lume iga; Elulugu; Erakonnad Eestis // 6, 1.

Ryan, R. Kurtus; Minek / Inglise k. tlk. ja järelmärkus: K. Kaer // 2, 8.

Schwitters, K. Denatureeritud luule / Saksa k. tlk. I. Laaban // 12, 20.

Shelley, P. B. Lõppkoorilaul (Lüürilisest draamast «Hellas») / Inglise k. tlk. A. Oras // 9, 1.

Sinijärv, K. M. Tere // 6, 27.

Talvik, P. *Kord ammu nõdra...: *doktor pille siin...; *KESK PÖRANDAT YX...; *võtkevereproov... // 6, 29.
 Tarand, H. *Nii süs: täna nägin... // 3, 1.
 Trubetsky, T. Sine; Inimesepüüdjad; Patsi-
 pael uus (aut.: Mina ja Anti Pathique) // 4, 8.
 Önnepalu, T. Lendaval puul, I—V // 10, 16.
 Yeats, W. B. Politika / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 2, 1.

PROOSA, DRAAMA

Berg, M. Estonian dream // 7, 33.
 Bergengruen, W. Härra von Ringeni reis; / Saksa k. tlk. U. Põks // 12, 15.
 Döblin, A. Võiille mõrvamine / Saksa k. tlk. M. Sirkel // 12, 8.
 Ehlvest, J. Turvalist valgustust // 4, 20.
 Ernst, P. Metsnik ja salakütt / Saksa k. tlk. Rita Tasa. // 12, 24.
 Falkov, B. Ringiratast / Vene k. tlk. T. Himma, järelmärkus: A. P. // 3, 2.
 Greene, G. Meelehärm kolmes osas / Inglise k. tlk. ja järelmärkus: M. Soomre // 6, 35.
 Helme, M. Silmitu draakoni palee; Puu // 4, 29.
 Hogan, D. Veider tänav (Katkendid romaanist) / Inglise k. tlk. ja järelmärkus: K. Kaer // 2, 25.
 Jerofejev, V. Moskva—Petuški (Katkend proosapoeemist) / Vene k. tlk. P. Sauter, komment. ja järels.: R. Kruus // 11, 26;
 Minu väike leniniana (Katkendid) / Vene k. tlk. ja järelmärkus; A. Pesti / 55.
 Joyce, J. Proteus (Episood romaanist «Ulysses») / Inglise k. tlk., komment. ja eess.: M. Väljataga // 2, 10.
 Kivastik, M. Lend // 1, 16; Kolman // 10, 2.
 Kotter, L. Ühe öö hääled; Veidi ilmast // 7, 19.
 Kruusvall, J. Oma oliivipuu; Antsu lapsepõlv I: Rännakul // 11, 9.
 Laht, U. Üle piiri, mõeldes müürist / Inglise k. tlk. M. Väljataga // 1, 32.
 Liksom, R. Ühe öö peatuspaik; Unustatud veerandtund / Soome k. tlk. ja järelmärkus: P. Saluri // 7, 7.
 Mandlejev, J. Uputa mu pea...! / Vene k. tlk. T. Himma, järelmärkus: A. P. // 3, 13.
 Roos, A. Kojutulek / Toim. järelmärkus // 8, 8.
 Ruljand, E. Vaikust võte; Üks mees; Tühi ruum; Istun ja mõtlen // 1, 14.
 Schäfer, W. Karjapoiss; Tšellomängija / Saksa k. tlk. H. Loik // 12, 28.
 Zinik, Z. Koduigatsus (Katkend romaanist «Russofoob ja seenelemb») / Vene k. tlk. T. Himma, järelmärkus: A. P. // 3, 8.
 Tammeveski, A. Jääaeg // 9, 10.
 Teder, T. Jahipüssi ornament; Olemise taba-

matu olemus; Vangi vari // 9, 22.

Unt, M. Imperaator Nero eraelu (Traagiline jant 2 vaatuses) // 6, 3.
 Uring, P. Lind õlal; Enne kooselu; Kasva laps ja näe neid kiiri; Suus kummalsed laulud // 4, 2. Rubiinid veel enne lõppu // 11, 2.
 Valton, A. Fototundlikkus; Hall lõuend; Kuuplus // 1, 4.
 Woolf, V. Kolm pilti / Inglise k. tlk. M. Talvet // 7, 49.

ARVUSTUSED

Beier, P. Demokraatia nägu (ELA '88 '89. Tln., 1991) // 9, 84; Taarausuliste Salman Rushdie (S. Kivisildnik. Dava vita. Tln., 1991) // 11, 24.
 Epner, L. Sillameister Valgemäe (M. Valgemäe. Ikka teatrist mõteldes. Stockholm, 1990) // 2, 93; (P. Kangur, K. Muru, Ü. Tonts. Väliseesti kirjandus. Tln., 1991) // 12, 76.
 Haug, T. Põgusalt proosast (P. Kangur, K. Muru, Ü. Tonts. Väliseesti kirjandus. Tln., 1991) // 12, 75.
 Helme, M. Igikestev hääl (W. B. Yeats. Luulet. Tln., 1990) // 5, 89.
 Herkel, A. Mõtlemisvõimet on hulkadel vähe (G. Le Bon. Hulkade psühholoogia. LR 1991, 11) // 8, 89.
 Kaalep, A. Ja läksin oma pildi sisse (H. Hesse. Lõputu unenägu. Tln., 1990) // 5, 88.
 Kaalep, T. Klaasi taga (J. Malin. Mitu ühte. Tln., 1990; J. Malin. Padi südamel. Tartu, 1990) // 4, 92.
 Kaints, H. Fantasmagooriline Eesti (H. Nõu. Tiiger, tiiger. Tln., 1990) // 4, 91.
 Kaldmaa, J. R.R.-i kaksikvärsid (R. Rimmel. Usutunnistus. Tln., 1990) // 4, 94.
 Kannik, I. Rahvas ja poliitika (B. Jeltsin. Pihtimus etteantud teemal. Tln., 1990) // 3, 89.
 Kareva, D. Kas teeb kirjallisuutta? (V. Ränik. Ellujäämine. Tartu, 1990) // 1, 92.
 Kaugema, T. Laske lapsukestel kaevikusse tulla (A. Valton. Proovipildid. Tln., 1990) // 6, 92.
 Kauksi Ü. Armuraamatust armu andmata (D. Kareva. Armuaeg. Tln., 1991) // 7, 86.
 Kesküla, K. Ei taha kirjeldada elu?! (M. Unt. Doonori meespea. Tln., 1990) // 1, 90.
 Krull, H. Vähem osa (J. Viiding. Osa. Tln., 1991) // 10, 85.
 Kändler, T. Nii ongi sel ajal kui... (I. Talvet. See oli sel ajal kui... LR 1990, 52) // 8, 90.
 Künstler, P. Siidist sall on tal (E. Vetemaa. Krati nimi oli Peetrus. Tln., 1991) // 10, 90.
 Lapin, L. Surmaga võitleja (H. Ф. Федоров. Сочинения. Москва, 1982) // 1, 87.
 Liiv, T. Ivar Ivask ja baltluse-paleus (I. Ivask. Verandaraamat ja teisi luuletusi. Tln., 1990)

- // 8, 91; Uus dissident juurde tulnud! (P. Kangur, K. Muru. Ü. Tonts. Väliseesti kirjanud. Tln., 1991) // 12, 74.
- Längvits, S.** Üks slängikas (M. Loog. Esimehe eesti slängi sõnaraamat. Tln., 1991) // 10, 93.
- Pajula, M.** Ühel pool aeda ehk Üheksa juhust inimeste muutmiseks ilma neid solvamata ja pahameelt äratamata (I. Tominga. Uste taga. Tln., 1991) // 7, 87; Avameelsed? (A. Kivi. Üheksa avameelset naist. Tln., 1991) // 10, 92.
- Raudsaar, M.** Sven Kivisildniku «Õnnelikud päevad» (S. Kivisildnik. Dawa vita. Tln., 1991) // 11, 92.
- Reinla, A.** Maailmalõpud inglise meele (Linnud. Tln., 1990; J. Wyndham. Trifiidide päev. Tln., 1990) // 6, 93.
- Remu, O.** Suur elu & nõder kunst (T. Tender. Tumedad jutud. Tln., 1990) // 2, 92; Põlvkonna individuaalpsühholoogiline kroonika (M. Saat. Võlu ja vaim. Tln., 1990) // 7, 84.
- Rull, I.** Küündimatu trivialromaan (O. Raun. Kõrvaltegelased. Tln., 1990) // 3, 90.
- Sering, P.** Võimetus õunast loobuda (E. Mikhelson. Võimalus õunast loobuda. Tln., 1990) // 7, 85.
- Soosaar, E.** (J. Kaplinski, J. Salminen. Vieläkö Tartossa laulaa satakielei? Helsinki, 1990) // 4, 86.
- Särg, I.** Ärme teeme enam kunagi nii, eks! (K. Rumor. Peeglite vahel. Tln., 1991) // 8, 92.
- Tannberg, T.** Kas eesti rahvuslik sõjaajalugu on välja surnud? (R. Helme. 1812. aasta Eestis ja Lätis. Tln., 1990) // 9, 81.
- Tender, T.** Omal teel (Kaika suvöölikool. Tartu, 1990) // 9, 87.
- Toomet, L.** Kas läänemeresoome ryytli-eepos? (A. Annist. Udres-Kudres, Päeva poeg. Tln., 1990) // 5, 90.
- Ude, I.** Vana filmimasin (K. Muuli. Klaasi tumeduses. Tln., 1991) // 9, 85.
- Vahter, T.** Esimesed trükiproovid (V. Lattik. Sirge säär roosas sukas. Tln., 1991; J. Paju. Haapsalu detektiiv. Vormsi, 1990; J. Paju. Kagupassaat. Kohtla-Järve, 1991) // 12, 77.
- Varrak, T.** Kas teooria või hüpotees? (H. Eckstein. Stabiilse demokraatia teooria. Tln., 1990) // 4, 84.
- Veispak, T.** Diletantide aeg (I. Soomere. Väike eesti seksiraamat. Tln., 1990) // 5, 92.
- Viires, P.** Pörsas kosmiline (K. M. Sinijärv. Vari ja viisnurk. Tartu, 1991) // 12, 79.
- Õnnepalu, T.** Posteksistentsialistlik kõrb ehk utoopiad utoopiate taga (J. M. G. Le Clézio. Kõrb. Tln., 1990) // 6, 94.
- ARTIKLID, ESSEED, DOKUMENDID, INTERVJUUD**
- Benn, G.** Epiloog ja lüüriline mina / Saksa k. tlk. M. Sirkel // 12, 44.
- Berg, M.** 1980. aastate eesti mood // 6, 85.
- Deemant, K.** Admiral Johan Pitka viimane võitlus // 5, 60.
- Eesti ja Ameerika-Ühisriikide vahelise sõprus-, kauba- ja konsulaarlepingu kinnitamise seadus, 25.III 1926 // 9, 33.
- Elango, O.** Eesti keskkoolinoorsoo organisatsioonid omariikluse aastail (1919—1940), I // 5, 77.
- Emerson, R. W.** Kunst; Kingitused: [Esseed] / Inglise k. tlk. T. Rosin, värsid tlk. M. Väljajaga, järeilmärkus: H. V. // 4, 36.
- Enzensberger, H. M.** Taandumise sangarid / Saksak. käsik. tlk. M. Sirkel // 12, 57.
- Erlit, E.** Mõnda kindral Tõnissoni arreteerimisest ja tema arvatavast elusaatusest / Järels.: L. Tõnisson // 4, 53.
- Gourmont, R. de.** Kõnelev naine / Prantsuse k. tlk. ja järeilmärkus: J. Undusk // 7, 55.
- Gütmane, M.** Sissevaade läti pagulaskirjandusse / Lätik. käsik. tlk. T. Rosin, toim. ja värsid tlk. I. Saks // 8, 71; 9, 66; 10, 64.
- Hansen, A.** Intervjuu Piret Viiresele // 7, 79.
- Huxley, A.** Taju ukсед / Inglise k. tlk. A. Viires, järeels.: H. Varblane // 10, 44; 11, 64.
- Jansen, E.** Mälestuskilde «Elbumusest» / Komment. I. Laaban // 10, 75.
- Juske, A.** Sergei Issupovi keraamika // 2, 50; 1980. aastate eesti kunst // 6, 64.
- Jüriloo, A., Vahing V.** Psühhoanalüüsi loeng: Sigmund Freudi psühhoanalüüsi õpetus, VI—VII // 3, 77; 5, 81.
- Kahu, T.** Eesti rock kui «aparaat». Kaheksakümnendad // 6, 82.
- Kalm, M.** Diskreetsuse võlu. Arhitekt Emil Urbel // 5, 53.
- Kaplinski, J.** Müüt, mõte ja meie, IV—V // 1, 82 (Kahtlus ja tee); 4, 79 (Seletamine ja ületamine).
- Kirss, T.** «Veskitondist» «Kirjutajateni». Pilk Maimu Bergi loomingule // 7, 61.
- Kodres, K.** Tasso Mähar: asjade anatoomia. Kelle jaoks? // 10, 37.
- Komissarov, E.** Endastmõistetavuse lihtne võlu: [A. Kalmu graafikast] // 3, 33.
- Krull, H.** Jaan Kaplinski: teine ja pööratav aeg // 1, 49; 2, 81; Jacques Derrida: Nietzsche otobiograafia. (Refereering) // 5, 28; Postnomadonoomia: [Rühma T performance'itest] // 6, 42; Emmepuu ja issipuu, kesk abjekte: [A. Tali graafikast] // 8, 35.
- Kulmar, T.** Katse kirjeldada inkade ühiskonda sotsioloogilisest ja sotsiaalpsühholoogilisest vaatepunktist // 4, 66.
- Kõiv, M.** Kõik inimesed haritakse kirja-

Berg, M. Põgusaid mälestusi ühest kadunukestest [DDRist] // 12, 80.

Herkel, A. Psühholoogia jõud ja jõuetus (Dixi) // 1, 77.

Jakobs, H. Parandusi ja täiendusi Arvo Pesti «Poolpäevalehe» loole» (vt «Vikerkaar» 1990, nr 11) // 11, 94.

Kaalep, A. Veel veidi admiral Pitka viimastest võitlustest (vt K. Deemant, Admiral Johan Pitka viimane võitlus. «Vikerkaar» 1991, nr 5) // 7, 94.

Kaskla, E. Kultuuri reaalsed piirid: Kultuuri-kiri Ameerikast // 2, 95.

Kirss, T. Üks seminar suurmehi: Kirjandus ja ameerika üliõpilane // 9, 91.

Kronberg, J. Õiendus (vt Promovendi Bernard Kangro elulugu. «Vikerkaar» 1990, nr 9) // 1, 96.

Lepik, K. Vigade parandus (Vt I. Mikiver, Mahasalatud Laaban. «Vikerkaar» 1991, nr 8) // 12, 95.

Mereste, U. Omandiõiguse järjepidevus ja sünergeetika // 12, 85.

Must, A. Isiksuse tekstid (Dixi) // 10, 72.

Neidhart, Chr. Kas on olemas *homo estonicus*? (Dixi) / Inglise. käsik. tlk. M. Sirkel // 6, 89.

Otsakov, M. Meenutus: [N. Vene sõjaväelase mälestusi Eesti okupeerimisest 1940] / Vene k. tlk. H. Speek // 8, 95.

Pilvre, B. Soome mahe ja visa feminism // 7, 88.

Pinn, V. Olin veidi jahmunud (vt T. Varrak, Kuidas liigud, poliitiline mõte. «Vikerkaar» 1991, nr 1) // 12, 84.

Pruul, K. «Poolpäevalehe» loo» lugu (vt H. Jakobs, Parandusi ja täiendusi...) // 11, 95.

Remsu, O. Miks bolševistlik diktatuur on nii kaua püsinud? (Dixi) // 1, 67.

Roose, M. Elulähedus enne ja nüüd: [Kirjandusmuuseumi kevadsessioonist Nüplil 24.—25. V 1991] // 9, 94.

Sivers, F. de. Immigratsioon Prantsusmaal — kas integratsioon või okupatsioon? // 9, 89.

Talvet, J. (Uusim)uusimast hispaania kirjandusest // 7, 91.

Talvet, M. Kadunud kaheksakümnendad prantsuse kirjanduses. (Mõned märksõnad) // 1, 93.

Tankler, Ü. Kas Jumal taipab või tunneb?

Aren, P. (karikatuur) // 12, 89

Karl Ast: (Foto) // 2, 53.

Gottfried Benn: (Foto) // 12, 13.

Berliin enne I maailmasõda Friedrichstrasse raudteejaam: (Foto) // 12, 7.

Edise mõis 1930ndate aastate alguses: (Foto) // 4, 57.

Max Ernst: (Foto) // 12, 23.

Aime Hansen: (Foto: T. Mann) // 7, 81.

Issupov, S. // 2, esikaas; Mao aasta (Kõrgkuumus) // 34; Paberserviis (Portselan) // 35; Suur teekann (Kõrgkuumus) // 38; Pudelid džinnidega (Fajans, glasuuralune maal) // 39; Sõjaväeserviis (Fajans, glasuuralune maal) // 42; Teekann «Soe päev» (Portselan) // 43; Mitmenaisepidaja (Kõrgkuumus) // 46; Kõrb (Portselan) // 47; // tagakaas.

Aleksander Jõeäär: (Foto) // 2, 57.

Christian Kaarna: (Foto) // 2, 57.

Kalm, A. (Kuivnõel, käsitsitehtud paber) Maastik // 3, esikaas, 34, 35, 38, 39, 42, 43, 46, 47, tagakaas.

Jaan Kaplinski: (Foto: P. Vanhala) // 1, 51.

Frank B. Kellog: (Foto) // 9, 51.

Kelpman, R. Tulgu kõik taevased väed... (Õli, akrüül, lõuend) // 11, esikaas; Sinine leht (Akrüül, lõuend) // 34; tagakaas; Ööliblikad (Õli, akrüül, lõuend) // 35; Unustatud pisiasjad (Õli, lõuend) // 38; Tumedad pilved kollases taevases (Õli, akrüül, lõuend) // 39; Roheline indiviid (Õli, akrüül, lõuend) // 40; Talvine pööripäev (Õli, akrüül, lõuend) // 42; Mänguplats (Õli, akrüül, lõuend) // 43; Mänguplats (Õli, akrüül, lõuend) // 46; Maja kui organ (Õli, lõuend) // 47.

Tiina Kirss Tallinnas 18. VII 1989: (Foto: A. Saar) // 7, 63.

Kuradite sümboleid keskaegsest maagilisest käsiraamatust «Lemegeton»: (Joonised) // 9, 63.

Lill, A. (Õli, lõuend) Aaped // 1, esikaas; Aaped I // 38; Orient I // 39; // 42; Jälg // 43; Varjatud // 46; Tanga I // 47; Orient V // tagakaas.

Maagiline ring: (Joonis) // 11, 85.

Marks, Ü. Kuum kivi (Kuivnõel) // 4, esikaas; Suur pilv (Kuivnõel) // 34; Must vesi (Kuivnõel) // 35; Hingemaastikud V. Ingel (Kuivnõel) // 38; Hingemaastikud IV. Ülestõusmine (Kuivnõel) // 39; Põld. Hõbehall (Plastikaatrükk) // 42; Põld. Sinine (Plastikaatrükk) // 43; Põld. Sinine (Plastikaatrükk) // 46; Põld. Hall pronks (Plastikaatrükk) // 47; Põld (Plastikaatrükk) // tagakaas.

Mähar, T. Boat (Puu, klaas, kroomitud metall) // 10, esikaas, 34, 35, tagakaas; Wing (värvitud metall) // 38; Star (Värvitud

vineer, metall, nahk) // 39; Iron sheet chair (Värvitud metall, plastik) // 42; Star (Värvitud vineer, metall, nahk) // 43; Iron sheet table (Värvitud metall, klaas) // 46; Iron sheet sofa (Värvitud metall, vaipkate) // 47. Friedrich Nietzsche: (Fotod) // 5, 11, 37. Nietzsche isa ja ema: (Fotod) // 5, 37. Parmasto, A. (Õli, lõuend) // 9, esikaas, 34, 35, 38, 39, 42, 43, 46, 47, tagakaas. Ants Piip: (Foto) // 9, 50. Admiral Johan Pitka: (Fotod) // 5, 62, 64. Planeedivaimude sümbolid teosest «Arbatel of Magic»: (Joonised) // 11, 85. Francis Ponge: (Foto) // 10, 21. Rühm T performance'id, 20. II—10. III 1991 Tallinna Kunstihoones: (Fotod: U. Muru) // 6, esikaas, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, tagakaas. Salomoni kahekordne pitser; Salomoni kolmnurk; Salomoni pentagramm: (Joonised) // 10, 59, 60, 63. Leo Sepp: (Foto) // 2, 55. Tali, A. (Siiditrükk) Kas minagi olin // 8, esikaas, 39; Torumütsiga vaikija // 36; Vaas // 37; Jaamas // 38; Pime loom // 40; Raudsild // 41; Naine kui ingel // 42; Korsett // 43; Puuviljad; Mis jääb järele

minust? // tagakaas.

Anton Teetsov: (Foto) // 2, 53.

Kindral Aleksander Tõnisson Vabadussõja päevil: (Foto) // 4, 55.

Taivo Uibo: (Foto) // 5, 72.

Ulas, M. K. (Guašmaalid) Garneeritud pilk (Fragment) // 7, esikaas; Othello // 34, 35; Igavene suvi // 38, 39; Lainete all // 42; Tõus vihma // 43; Parise valik // 46, 47; Tiigivirvendus // tagakaas.

Urbel, E. Arhitektide maja (Eskiis) // 5, esikaas; Saksi kirik (Aksonomeetria) // 34; Arhitektide maja (Osa aksonomeetriast) // 35; A. A. eramu Nõmmel // 38; A. Kaljuste maja Muhu saarel (Osa aksonomeetriast) // 39; Arhitektide maja. Vaade Ap-teegi tn. // 42; Tallinn. Kalamaja. Elamu. Perspektiivvaade // 43; Tallinna ärikeskus (Aksonomeetria) // 46; Raimi Tontsi elamu (Aksonomeetria) // 47; Arhitektide maja (Aksonomeetria) // tagakaas.

Viik, U. (Kuivnõel) Veski // 12, esikaas; Tants // 34; Rünnak // 35; Liblikas // 38; Ujuja // 39; Meeste laud // 42; Kivivihm // 43; Poolkuu // 46; Õhtu // 47; Õuedamid // tagakaas.

Käesoleva aasta «Vikerkaar» nr. 8 avaldas Ilmar Mikiveri artikli «Mahasalatud Laaban: Pagulasluule areng peale sõda». Artikkel sisaldab ebatäpsusi:

Ilmar Mikiver kirjutab: «Samuti jagatakse vennalikult ka teisi motive. . . Lepikul: «Ükskord me astume sinna —/ käsikäes, seljas see vammus. . .», «Kord sammuvad endised kompaniid. . .» ja nii edasi.» Ma ei ole kunagi ülal toodud ridasid kirjutanud.

Hoopis kurvem on, et Ilmar Mikiver ei tunne ka Ilmar Laabani luuleloomingut. Asjatult kurjustab ta Karl Ristikivi: «Kuid ei saa ka jätta ütlemata, et Ristikivi (kes eessõna järgi on lüürikasse puutuva osa autor*) ei ole vaevunud Ankruketti korralikult läbigi lugema. Ta omistab sellele asju mida seal ei leidu (näiteks luuletusi eestisaksa-prantsuse segakeeles).» Tundub, et Ilmar Mikiver ei ole Laabani Ankruketti «korralikult läbi lugenud», küll aga Ristikivi, kes nimetatud raamatus kirjutab täie õigusega Ilmar Laabani esikkogust: «Kogu aja liigub luuletaja rahvusvahelisel pinnal — üks luuletus on rootsikeelne ja teises seguneb eestikeelne tekst saksa- ja prantsuskeelsete ridadega.» (Vaata «Ankruketi lõpp on laulu algu» lk 16, lk 37, lk 118—119).

*) Arvo Mägi, Karl Ristikivi, Bernard Kangro «Eesti kirjandus paguluses» (Lund, 1973).

Mart Nikluse kirjutisse «Mälestusi võitluskaaslasest» («Vikerkaar» 1991, nr 9) on sattunud mitu eksitavat trükiviga:

Lk 78 1. veeru ülalt 10. reas näiteks on üks hüüumärk, mida pole sinna mitte millekski tarvis. 2. veeru alt 4. reas aga peab olema trükitud: «Славную КПСС!»

Lk 79 1. veeru alt 10. reas asuv Kiplingi värss p.o.: «To serve your turn long after they are gone.» 2. veeru ülalt 18.—19. rida: «Tal oli olemas näitlejaanne, ning kambrikaaslaste meelelahutuseks imiteeris ta. . .» 2. veeru alt 15. reas on Tšossovi, p.o.Tšussovi linna.

Lk 80 1. veeru ülalt 5. reas on jutt «asutusest» Y-148/ct-4. 1. veeru ülalt 31. reas p.o.: «. . . ning et keeldutud arstiabist.»

Vabandame!

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja **Toivo Tasa** 44 58 26.
Peatoimetaja asetärtja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, pub-
litsistika ja kirjanduskriitika **Marika**
Mikli 60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58
(Tartus teisip reedeni k 14—16 tel
31 373). Üldinformatsioon **Olev Remsu**
60 18 58. Keeletoimetaja **Tiina Lias**
60 18 58. Kunstiline toimetaja **Jüri**
Kaarma 60 18 58. Tehniline toimetaja
Katrin Mürk 60 18 58. Masinakiri
Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega
tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trü-
kikoja tehnilise kontrolli osakonnast
68 14 11

Toimetuse aadress: 200 031, Tallinn, Toompees-
tee 30. Fax 442-484.

Kirjastus «Periodika», 200 001, Tallinn, Pärnu
mnt 8.

Laduda antud 03. 10. 1991. Trükkida antud
03. 12. 1991. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsettrükk.
Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51.
Arvestuspoognaid 9,50. Tellimuse nr. 4122.

Tallinna Ajakirjandustrükikoda. Pärnu mnt 67a.
«Vikerkaar» nr 12, detsember 1991. Hind rbl 1.20.

Vikerkaar

Hind rbl 1.20
78245